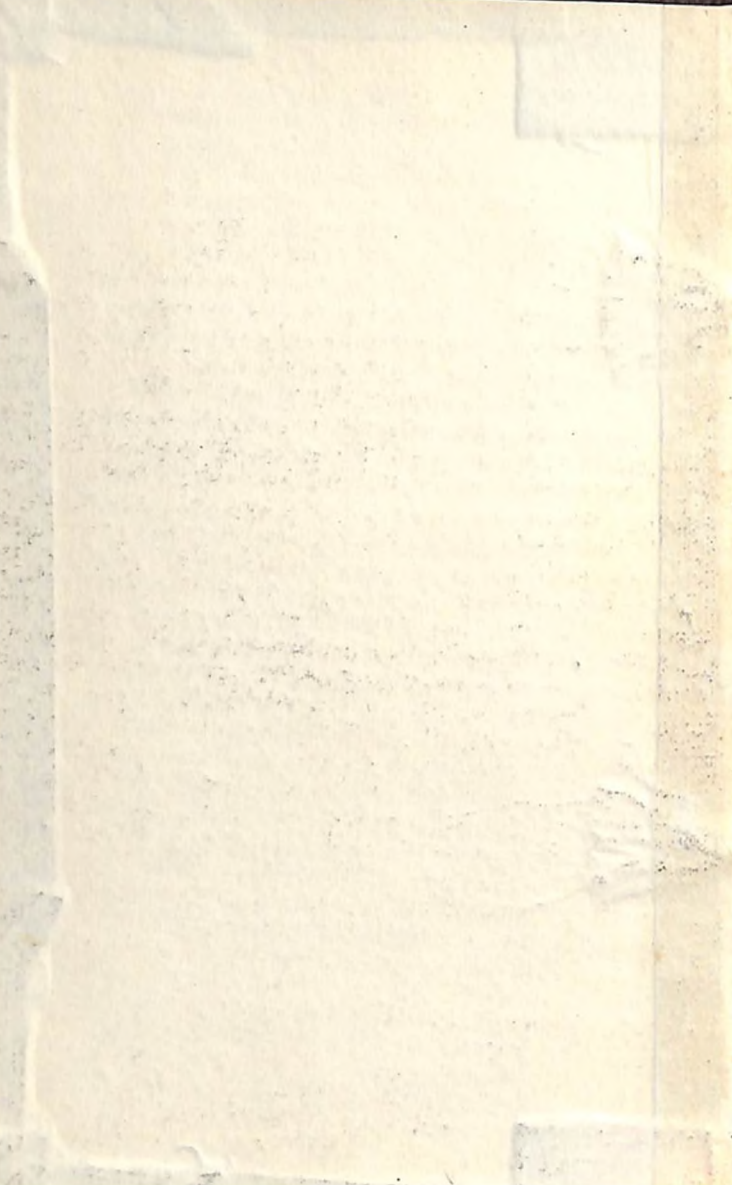

MELIK, A.

DO OHRIDA ANTON MELIK

Do Ohrida in Bitolja

840 81

Do Ohrida in Bitolja

Napisal
Anton Melik

Ljubljana 1926

Založilo „Jutro“

Tiskala Narodna tiskarna v Ljubljani

19048

inz

PISANO

datum: 6.6.02

N 19-09-2011 / 337

Te-le zapiske s potovanja sem napisal o priliki profesorskega kongresa v Skoplju v aprilu 1925 ter jih objavil v ljubljanskem dnevniku „Jutro“.

A. M.

3128

A158a

1. Beograd.

Najlepši ali vsaj najimpozantnejši je Beograd, ako ga gledaš od Zemuna. Zdi se mi, da napravi s te strani prestolnica najogromnejši utis, osobito oni del, ki leži zgoraj na planoti. Markantna silhueta zgradb na glavnih ulicah, od Slavije do Kalemegdana, izraža ves nemir, ki je svojstvo današnjega Beograda, kaže s svojimj kupolami in enako visokimi novimi strehami elementarno stremljenje navzgor, nebrzdan zagon na veliko, na visoko. Ta značilna silhueta kaže vedno bolj se gostečo vrsto vrhov in zarez, izpolnuje presledke in postaja masivnejša, ostajajoč veren odziv rasti široko razporeženega mesta. Skoro na skrajnem severnem koncu je dobilo novo fundamentalno zasnovu, veliko zgradbo vojnogeografskega zavoda, ki se baš sedaj dviga med Kalemegdanskim parkom in trdnjavskimi razvalinami, po načrtih nekega ruskega inženjerja, in prav dobro harmonira z okolico. Ta greben Beograda obsega najvažnejše ceste: Mihajlovo, Terazije in Milanovo, z večjimi stranskimi ulicami, v katerih polje življenje prestolice najživahnejše; tu je zategadelj na-

predek najneposrednejši, najmočnejši in — najvidnejši.

Škoda, da se ne dobijo razglednice, na katerih bi bila predstavljena vsa ta celota: Beograd zgoraj na planoti, Beograd spodaj ob Savi in v sredi na vencih z mrkim zaključkom nad Nebojšo. Kakor hitro imaš na karti samo en del iz te celotne slike, utis ni več tako mogočen, ne kaže Beograda, ki je le eden, marveč kos običajnega mesta.

Druga veličastna slika se odpre, ako motriš položaj prestolice s Kalemegdana. Spodaj Sava, na drugo stran Donava, v pristanišču ladja pri ladji. Takega položaja nima ne Dunaj, ne Budimpešta, ki ležita istotako ob Donavi, a nimata v Savi stranske vodne ceste, vodeče po sredini države, nimata nedaleč od prestolice ustja Tise in Drave in še manjših plovnih kanalov, kar je vse prednost Beograda. Gotovo je: po prirodi samj ima Beograd ugodnejši položaj od Dunaja in Pešte in sedaj, ko se je tej ugodnosti pridružil še neobhodno potrebni politični okvir velike države, je podana sigurnost, da se bo mesto razvijalo zelo hitro.

Dasiravno na robu največje naše ravnine, ima vendar Beograd najmanj ravnega prostora izmed vseh naših večjih mest in s strahom iščeš prostora za mesto, ki bo nedvomno v par desetletjih štel več stotisočev prebivalstva. Donava in Sava, ki sta mu dve veljavni pomembni žili, sta mu hkrati težko premostljiva ovira za svobodni raz-

voj. Zemun se imenuje predmestje beogradsko, toda ta pridevek je upravičen le deloma. Zakaj med obema mestoma se širi ne le Sava, ki je široka tu le 300 metrov, marveč tudi širok pas nizkega ozemlja, ki ga redno vsako leto preplavlja reka, tako da za kulture ali celo za naselitev sploh ne prihaja v poštev, razen ako se nasuje na debelo, prepreže s kanali, ki naj pomagajo odvajati savsko vodo ob času povodnji ter se tako ustvarijo nekake Benetke. To inundacijsko ozemlje je precej široko, saj znaša razdalja med beogradskim gradom in zgornjim delom Zemuna 3.5 km, a razdalja med skrajnimi zemunskimi in zemunskimi hišami še vedno precej nad 2 km. Še obsežnejše je inundacijsko ozemlje ob Donavi, severno od Beograda, kjer se širi tja do Pančeva in spodnjega Tamiša v širini nad 14 km. Bolj nego Donava sama, ki je široka tudi na najožjem mestu nad $\frac{1}{2}$ km, tvori ta nizka ravan, ki jo reka redno poplavlja, zapreko širjenju mesta. Zato se Pančevo, oddaljeno v zračni črti 14 km od Beograda, ne more imenovati njega predmestje.

Zemunu bo ta pridevek postal primeren v polni meri šele, kadar se zgradi most preko Save za osebni, vozni in tramvajski promet. Prav tako bo s prestolico Pančevo tesneje zvezano šele, ko se postavi projektirani železniški in cestni most čez Donavo, ki bo hkrati spojil ves južni Banat s Srbijo. Treba je naglasiti, da bo to prvi most čez

Donavo na vsej črti od Novega Sada tja do Črne vode v Dobrudži, kjer vodi železnica na Konstanco, romunsko črnomorsko пристanišče, in kjer se nahaja najdaljši železniški most v Evropi, dolg 3800 m; tudi bodoči pančevski most bo orjaško delo tehnike.

Beograd zavzema po svoji notranji zgradbi med jugoslovenskimi mesti povsem izredno pozicijo. Od mest v Hrvatski, Sloveniji ali Dalmaciji se razlikuje po tem, da nima nikakih starinskih zgradb, nikakega starega mesta, kakor je, vsaj deloma, ohranjen v Zagrebu in v Ljubljani, v polni meri pa v mestih Dalmacije. Prav tako ali še bolj se razlikuje od mest v Bosni ali Južni Srbiji, kajti turški mestni deli, ki so tako dobro ohranjeni v Sarajevu ali Mostaru ali Skoplju, Bitolju itd., so v Beogradu izginili popolnoma. Malo je primerov v zgodovini, da bi se vsa preteklost, izražena v vnanjosti, v zgradbah ulic, hiš, sploh v vsej tehniki bivališča, izbrisala tako na hitro in tako temeljito, kakor se je to zgodilo v Beogradu. Težko si je predstavljati v današnjem Beogradu, da je bilo tu še pred dobrimi sto leti povsem turško mesto, da je bilo še leta 1846. med 18.600 prebivalci 5800 Turkov, a poleg tega še 3000—4000 možbroječa turška posadka, in da se je turško meščanstva iz notranjega mesta izselilo šele l. 1867. Šele 60 let je tedaj, kar so zadnji Turki izginili iz mesta, a danes ni za njimj skoro nikakega sledu. Samo ena džamija še sameva spodaj

na donavski strani, ostanki trdnjave niso turško delo, marveč iz dobe avstrijskega gospodstva leta 1718.—1739. Turška čaršija zgoraj na planoti na vzhodni strani, kakor tudi izraziti turški mestni del spodaj ob Donavi, vse je popolnoma izginilo. Ulica Vase Čarapića priča z izredno množino židovskih trgovin, da je bila nekdanj tu glavna žila Beograda; danes se je težišče preneslo na novo Mihajlovsko ulico. Srbi so sistematično uničili turške mestne dele, kar je bilo tem lažje, ker niso imeli Turki nikakih monumentalnih zgradb, ničesar, kar bi se s svojo umetnostno ali historično značilnostjo upiralo pozabi; hišice, zgrajene iz lesa, ilovice ali opeke, izginejo brzo. Pač klavrno ogledalo turške kulturne sile, da je bilo mogoče vse delo nad tristoletnega turškega gospodstva izbrisati takorekoč preko noči.

Beograd je ostal nedograjeno mesto, ki se mu pozna že takoj na prvi pogled nagel razvoj, hitra rast iz manjšega v veliko. Ni je ulice, kjer ne bi imeli poleg najmanjših enonadstropnih ali celo pritličnih hišic velike moderne palače, segajoče visoko preko sosedstva, vmes srednjevisoke stavbe polpretekle dobe; kakor da se v njih odraža postopen razvoj Srbije, ki je določal ritem dihanju Beograda. Kakor hitro se oddaljiš od glavnih ulic, prevlada sistem enodružinskih, pritličnih hiš, kjer te skozi neznatno vnanjost, vedno skozi dvoriščna vrata in preko dvorišča, dovede korak v

udobno stanovanje. Toda te enodružinske hišice so svojstvo Beograda od včeraj; kakor ščuke že stoje med njimi prve moderne stanovanjske in trgovske palače, da jih požro po vrsti; ne bo jim dolgo prostora v prestolici.

In življenje v tej naglo se prenavljaljoči posodi! Na prvi pogled že se ti razkrije Beograd kot južno mesto, živahno, temperamentno, impulzivno. Mnogo je bliže romanskemu jugu in zapadu nego nemškemu severu, s katerim zares ni ma ničesar skupnega. V tem pogledu je Ljubljana napram Beogradu kakor krotek, boječ začetnik, ki premisli desetkrat vsak korak, vsako besedo, vsako gesto, in tudi židovsko gladki in olikani Zagreb ima neprimerno manj te krepke neposrednosti. S posebnim interesom motri človek tipe, ki jih je zgodovina dovedla v to središče južnovzhodne Evrope. Enotnega tipa tu ni. marveč velika raznolikost in mnogovrstnost. Na ulicah srečuješ tipične znalce dosedanjega Balkana, bozadžije, čevapdžije, pečalbare, razgrinja se, dasi le v zastopnikih, entnografska pestrost južnovzhodnega polotoka, čutiš, da si na pragu onega predela, kjer so ljudje vajeni, da si sami pišejo zakone, si sami urejajo življenje in da so jim dnevi polni izprememb, borbe, žive aktivnosti.

2. Beograd — Niš — Skoplje.

Pot iz Beograda preko Niša do Skoplja sem napravil dvakrat, v marcu leta 1920. in sedaj v aprilu leta 1925. Kolika razlika! Pred petimi leti povsod še sveži sledovi strašnega razdejanja velike vojne, skoro vsi kolodvori požgani, mostovi razstreljeni, vse še, kakor da se je nemška vojska umikala šele pred par tedni. Ožgani zidovi kolodvorskih poslopij, v katerih je v kakem kotičku za silo zbita lesena baraka dajala nadomestilo, da so se prodajale karte. Železni mostovi v reki, ali prevrnjeni v vodi, ali razmetani na bregu, čez reko pa napravljen most za silo iz lesenih brun preko preostalih kamenitih podstavkov. Vlak je moral po njih voziti počasi, kakor običajen voz, da ni vse skupaj zagrmelo v vodo. Na vsej poti od Beograda do Skoplja je ostal, če se prav spominjam, nepoškodovan en edini most, vse drugo je bilo porušeno. In kakor hitro je le nekoliko več deževalo, je nastala nevarnost za mostove, da jih voda ne premakne ali celo odnese, kar se ni zgodilo samo enkrat. Zato so vlaki vozili skrajno počasi, z velikimi zamudami, in če le mogoče, samo podnevi. Vrhu tega je bila takrat Srbija še brez lokomotiv, brez voznega parka, vse so odpeljali Bolgari ter Nemci in Avstrijci, a reparacijsko blago še ni prihajalo; na mnogih kolodvorih, osobito na jugu, so še stale na tiru dolge kolone uničenih železniških vagonov z golimi želez-

nimi rebri, iz dni, ko so bežeči Nemci in Bolgari požigali na postajah zaloge, ki jih niso mogli več vzeti s seboj. Iz Beograda na jug je vozil dnevno samo en vlak, ki je odhajal zjutraj in došel zvečer v Niš. Tu je bilo treba prenočiti in nadaljevati vožnjo drugo jutro, tako da je človek došel šele drugi večer v Skoplje, seveda ako je šlo po sreči. Na enak način je vozil v obratni smeri samo po en vlak dnevno. Ni si potemtakem težko predstavljati, kak naval je bil vselej na vlak; ljudje so stali ne le povsod po hodnikih, marveč tudi zunaj do zadnje stopnice navzdol, zlezli na vagone in ležali po strehah. Prav taka težava je bila za prenočišče v Nišu, kjer je šel prenočevati takorekoč ves vlak; vozili smo se od hotela do hotela, a povsod že vse zavzeto, dokler nismo vendarle našli mesta v neznatnem, primitivnem lokalu. Kmalu so našli Nišlije sami pomoč s tem, da so prišli potnikom na kolodvor ponujati privatna stanovanja; nazaj grede sem prav dobro prenočeval na ta način.

Zamude vlakov so bile naravnost redne. Menj se je pripetilo v Nišu sledeče: Vlak je imel oditi iz Niša proti Skoplju ob sedmih zjutraj; ob tej uri je bil seveda že povsem poln. Da se ni začel premikati ob določeni uri, temu se ni čudil nihče; šele ko je minilo pol ure, ena ura, druga ura in se vlak še vedno ni premaknil, so postali nekateri izmed potnikov pozorni. Sedaj šele je nekdo konstatiral, da naš vlak sploh še

nima lokomotive in da ni nikjer kondukterjev. Redki posamezniki so šli spraševati, kaj je vzrok večurni zamudi in so čez dalje časa izvedeli, da našo lokomotivo popravljajo. Med Nišem in Skopljem sta bili v obratu le dve lokomotivi, vsaka v drugi smeri; ako se je po poti pokvarila, vlak, kateremu je bila za drugi dan namenjena, ni mogel oditi toliko časa, da so jo spet deli v red; rezerve ni bilo nikake. Naša lokomotiva se je bila prejšnji dan pokvarila na potu iz Skoplja proti Nišu in je svoj vlak privlekla z velikim zakasnjem. Sedaj se je nahajala v popravilu in mi smo morali, že lepo naloženi v vlaku, čakati, da bo zopet sposobna za akcijo. In čakali smo do desete, enajste, dvanajste ure in še več. Minil je poldan, minile so prve ure popoldneva; šele ob polšestih zvečer je z veselim piskom pridrdrala naša mašina in se vpregla v vlak. Vsi potniki so stali zunaj ter z veselim zanimanjem in najraznovrstnejšimi izrazi dobre volje opazovali to imenitno proceduro. Namesto zvečer med 9.—10. uro, kot je bilo projektirano, smo dospeli v Skoplje drugi dan opoldne.

Taki slučajni nikakor niso bili redki, kakor sem se prepričal iz razgovorov. V Skoplju sem par dni pozneje, ko sem se hotel peljati na Kosovo, na kolodvoru spraševal ljudi, ki so očitno tudi nameravali potovati tjakaj, kdaj gre vlak. «E, pa nema uopšte programa. Kad može, vozi.» In res so ljudje prišli že zjutraj zgodaj na kolodvor ter kar na me-

stu čakali, da je bil vlak v redu, za vozni red se niso zanimali. Drugi ali tretji dan po svojem prihodu sem blizu kolodvora srečal Šumadinca s staro materjo, s katerima sem se razgovarjal dalje časa v vlaku in ki sta pripovedovala, da gresta obiskat svojca-vojaka v Prištino. Sedaj nista mogla dalje, ker je deževje odneslo enega izmed mnogoštevilnih zasilnih mostov v Kačaniški soteski in ta čas, dokler ne postavijo drugega, ni mogel vlak do Kosova. In starka je posedala okrog kolodvora, sin je postajal med kolodvorom in mestom; tako sta čakala dva ali tri dni.

Shranjene imam še notice o razgovorih, o vzklikih in pripombah, ki jih je bilo čuti iz potujočega občinstva v takih kočljivih momentih. Za človeka, ki je prišel iz preka ali celo iz razvajene Slovenije, kjer smo Beograd kar takoj prekrstili v Čekajgrad, je bilo povsem novo in v največji meri frapantno, kako se je obnašala srbska publika. Niti ena zabavljica ni letela na račun države, na naslov «gospode». Jasno je odsevalo iz vsega pojmovanje, da je vzrok nesreči — vis maior, strašna vojna, ki je zadela najsilneje baš Srbijo, srbsko državo, to je nas vse. Na vsakem koraku si čutil isto pojmovanje, isto naziranje, to je identificiranje sebe z državo, ne le po dobrih, marveč prav tako tudi po zlih straneh. Da ne funkcijonira železnica, kakor treba, za to Šumadinec ni iskal krivde izven sebe, v neki daljni državi, ki bi bila nad njim nekaj posebnega,

moč in oblast zase, marveč je govoril v prvi oseb tudi, kadar je iskal vzrokov nesreče. Spominjam se, kako se mi je pritožil neki invalid nad Rusinjo, ki je zabavljala na železnico, na železniško upravo itd.; čutil se je kratkomalo prizadetega.

Danes so vse te silne težkoče popolnoma odpravljene. Proga, mostovi, postaje, lokomotive, vse je v pravem, v normalnem stanju, redkokje se še poznajo neznatni sledovi vojnega razdejavanja. Med Beogradom, Nišem in Skopljem vozi vrsta osebnih, tovornih in brzih vlakov, kakor pred vojno. Vlaki vozijo točno po voznem redu kakor v Sloveniji, skrbi se za snago, vrše se revizije. Gospoda, ki se je vlegel na klop v kupeju kar s čevlji na goli deski, je opozoril konduktar, naj dene časopis pod noge. Vlaki niso prenapolnjeni. V brzovlak sedeš v Beogradu zjutraj ob osmih in si zvečer ob devetih, tedaj v trinajstih urah, v Skoplju.

Pokrajina je ves čas tja do Grdelice, nad Leskovcem, zelo prijazna. Samo prvi del, od Topčidera do Ripnja ali še malo dalje, kjer vodi železnica po tenejšem terenu, je svet manj prijazen, manj obdelan, poraščen največ s hosto in redkimi gozdiči, slično kakor severna Bosna. Toda ves ostali del, Šumadija ter Moravska dolina, to je prekrasen svet, ki je napravil na vse kolege iz Slovenije najboljši vtis. Večina je pričakovala mnogo slabšega stanja, pričakovala «Balkan», a gledala je najlepše plodne

ravnine in gorice, skrbno obdelane, vsak kos zemlje izrabljen. Vasi, ki se širijo na obeh straneh ob progi, so videti snažne; sestojе vse iz hiš, raztresenih na široko, bodisi po ravnem kot po gričih ali pobočjih; šele od Stalača dalje stoje hiše v vaseh na gosto skupaj. Obdane so povsod s sadnimi vrtovi, in sicer skoro le s šljivari, velikimi nasadi slive, ki stoje povsod v pravih ravnih vrstah; skoro povsod prevladujejo mlajša drevesa. Šumadijske hiše so po večini majhne, po obliki nekako kvadratne; na zunaj videti lične in snažne, na oknih smo mogli povsod, kjer smo se vozili v bližini, gledati cvetice. Pač pa je videti bolj malo gospodarskih poslopij. Pozornost vzbujajo ob travnikih velika drevesa z vejami, okleščeni skoro do vrha, toda z rogovilastimi spodnjimi vejami; služijo za shranjevanje sena, ki je bilo ponekod še vedno na njih v velikih stogih. Vegetacija je bila videti — vozilj smo se 21. aprila — za 10—14 dni pred slovensko, osobito v severnem delu.

Proga med Beogradom in Skopljem vodi takorekoč skozi tri kulturnozgodovinske pasove. Do Aleksinca je Srbija, ki se je oprostila Turkov v dobi med l. 1804.—1815., oziroma 1833. Od Aleksinca dalje je bila pokrajina še l. 1878. turška in človek se čudi, da tudi tu na zunaj ni videti sledov turških časov, dasi ni preteklo niti petdeset let od osvoboditve. Kako vse drugače je v Bosni, ne le kar se tiče turških zgradb, noše, džamij itd., marveč tudi kar se

tiče gospodarske kulture. Tu se jasno pokaže, da se je srbski kmet osvobodil tudi socialno, tudi gospodarsko, ne le politično, in ni ostal tlačan kakor Bosanec pod Avstrijo. V Nišu se vidita dve džamiji, sicer pa se je tudi to mesto, še l. 1878. turško gnezdo, temeljito otreslo turške vnanjosti.

Pri Ristovcu smo na meji Srbije izpred l. 1912.; tu pričanja zemlja, kjer je gospodoval sultan še pred dobrimi 12 leti; Zibevče je bila prva turška postaja. Tu so seveda sledovi turškega režima še povsod v polni meri.

Od Stalača, kjer so v vlak stopili Bosanci, došli že po novi progi preko Vardišta in Užica, se svet polagoma spreminja. V daljavi se kažejo vedno višje gore, na zapadu Golija, Kopaonik z malo značilnimi oblikami, v bližini Jastrebac, na južni strani, zadaj za Nišem, pa markantna Suha planina, ki ima robate in ostre, strme oblike, kakor da imaš pred seboj kos slovenskih planin; ni čuda, saj je iz apnenca in ima celo sledove krasa. Na vsem potu se ti poleg stožčastega Rtnja Suha planina najbolj vtisne v spomin.

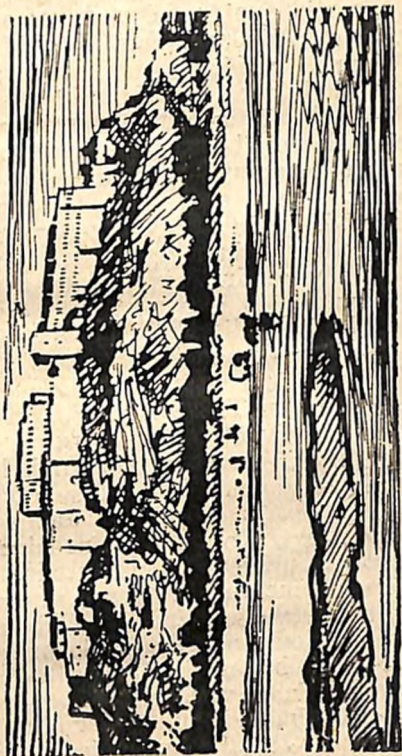
Pod Leskovcem, pri Grdelici, preide proga v sotesko. Njive in vasi izginejo, a tudi redkega gozda je malo na razrovanih pobočjih. Pokrajina ni več prijazna in vesela. Izboljša se nekoliko zopet, ko dospemo v širšo dolino pri Vranju. Toda kmalu se prično karakteristični znaki juga.

3. Skoplje.

V Skoplje smo se pripeljali zvečer že popolnoma v temi. Mesto se je od daleč prezentiralo po številnih lučih; bil je baš ramazan in munare mnogoštevilnih džamij so bile slovesno razsvetljene, kar je dalo mestu slavnosten izraz. — Ako se človek pripelje podnevi, se odpre že od daleč baš od vzhodne strani veličasten pogled na Skoplje, ki se pokaže kakor v profilu. Zgoraj na griču se bliščijo mogočni beli zidovi Dušanovega gradu z rdečimi strehami, do nje ga, istotako po gričih in pobočjih, leži razprostrto staro turško Skoplje z mnogimi munarami in sivimi kupolami džamij, spodaj v ravnini na južni strani pa leži Skoplje brez džamij, to je novi del mesta. Slika je veličastna in se sklada z nazivom Dušanovega mesta.

Že na kolodvoru se pokažejo prva markantna svojstva Skoplja, ki je bilo še nedavno izrazito orientalsko mesto, prav malo pomešano z evropskimi pojavi. Pred stanico stoji velika vrsta kočij in izvoščki zgovorno ponujajo svoje vozove. Zakaj na jugu, osobito v Skoplju, so kočije zelo v rabi, ljudje jih mnogo uporabljajo. In tudi ceno se vozi človek z njimi. Peljali smo se n. pr. ob dvanajstih ali eni ponoči četrte ure daleč za 20 dinarjev. Še zgovorneje ponujajo svojo uslugo mnogoštevilni nosači in čistilci čevljev, ki so oboji cigani, mladi, rjavi ali celo temnorjavi fantje, črnih las, temnorjavih bleščečih

se oči. Čiščenje čevljev je na jugu zelo razvita obrt; čistilci so razpostavljeni s svojimi enostavnimi pručicami po vseh

Skoplje: Dušanov grad.

večjih prometnih središčih, motrijo mimoidoče ne po obrazih, marveč po čevljih: kolikor bolj imaš prašne, toliko

hvaležnejši objekt si mu, toliko glasneje in urneje ti ponuja fantič svojo uslužnost. Pri tem so izredno pripravní in urni, opravijo svoj posel nad vse ročno in dobro; nikdar nimaš v Ljubljani tako sijajno očiščenih in namazanih čevljev, kakor po tej ciganski proceduri. — Nosači in čistilci obsujejo na stanici došle potnike na mah in njih prehitvajoče se ponudbe, izredno elastično balansiranje in poskakovanje te živo opozarja, da je še nedavno orijent gospodoval tu v polnem razmahu.

Od kolodvora drži ravna, široka cesta naravnost do glavnega mostu čez Vardar. To je Kralja Petra ulica, ki postaja vedno živahnejša glavna žila Skoplja in ki je že sedaj središče modernega Skoplja. Tu se nahajajo glavni hoteli, tu je največ modernih trgovin in tudi že precej povsem modernih hiš, zgrajenih po vojni. Tudi tu se opaža isti pojav, kakor v Beogradu: Kakor se je Skoplje dvignilo od provincijalnega mesta stare Turčije v hitro napredujočo prestolico Južne Srbije, temu primerno rastejo hiše v večje razmerje. Med Vardarjem in kolodvorom se je bilo pričelo že v turški dobi razvijati mesto po evropskem načinu, vendarle skoro le z enonadstropnimi hišami. — Najnovejše zgradbe pa že silijo v dvoje ali celo troje nadstropij. Ulice kažejo seveda še vse znake prehoda: tudi na Kralja Petra ulici so že neznatno nizke hišice, kjer imajo trgovine zunaj razstavljene predmete na ogled, sadje, živila itd., zraven

višje in vmes nove najvišje hiše s povsem evropsko urejenimi lokali, restavrantanti in hoteli, ki imajo imena Grand-hotel, Moskva, London, Pariz, Srpski kralj, Beli Orao itd. Imena hotelov se na jugu najčešče imenujejo po glavnih evropskih prestolicah, toda Beča, Berlina, Rima ni med njimi. Eden od njih, hotel London, je še v razvalinah, ker je pred nedavnim pogorel.

Značilno je, da ni v tem novem, dokaj prostranem, skoro povsem krščanskem delu Skoplja na desni strani Vardarja nobene pravoslavne cerkve; tu je le katoliška cerkev, in sicer v ulici Kralja Petra: zgrajena je v gotskem slogu in napravljaja starinski vtis, dasi je šele novejše delo. Postavila jo je Avstrija, ki se je zelo zavzemala za katolike — vseh katolikov pa je v Skoplju samo 947, a v okolici, to je okrog skopskem, samo 44. Pa tudi sicer je Avstrija štiti-la katoliško cerkev, kar odseva že iz tega, da je ta edina od cerkva skopskih imela zvonove, dasi so se jim Turki ponovno protivili.

Kralja Petra ulica se v bližini Vardarja razširi v precej prostoren Trg kralja Petra. Tu se nahaja Narodno Pozorišče, ki pa je sedaj le v provizorni zgradbi, v nizki baraki, ki so jo zgradili Nemci. Novo gledališče je že napol zgrajeno, nedaleč od tod, a na drugi strani Vardarja. S trga je široko odprt razgled na jug proti Vodnjanski planini in na sever na staro Skoplje ter Duševno grad zgoraj na brdu. Trg je vedno

živahen, tu stoji vrsta kočij, tu je največ ciganov-čistilcev čevljev, prodajalcev raznih južnjaških sladkarij, prodajalcev časopisov itd. Tik pred mostom se vidi znamenita Burmali džamija, ki je služila med vojno in tudi še pozneje za vojaško skladišče, sedaj pa jo podirajo, tako da se v kratkem ne bodo več poznali sledovi za njo. O tej džamiji je trdila tradicija, da je bila prvotno krščanska cerkev, ki so jo Turki kmalu po prihodu spremenili v islamsko svetišče. Srbija je pričela po osvobojenju Stare Srbije in Makedonije one džamije, ki so bile nekdanj cerkve, spreminjati vnovič v cerkve ali jih vsaj ni pustila Turkom; enaka usoda je zadela Burmali džamijo, dasi so jo Turki poskušali rešiti. Ko so jo podirali, so našli v temelju dokaze, da je bila res nekdanj cerkev, in sicer kamen ali steber, v katerem je bil izklesan križ.

Trg kralja Petra vodi na Dušanov most; tako ga imenujejo, dasi ni gotovo, kdo ga je zgradil. Sestoji iz močnih kamenitih svodov, ki so v srednjem delu najvišji in najširši, a kolikor bliže bregu, toliko nižji in ožji, tako da ima ves most nekoliko vzbočeno obliko in napravi zelo mogočen vtis. Kdaj so ga zgradili, še ni dognano, morda je še rimski ali bizantinski, ali pa so ga postavili v turški dobi, kakor misli večina raziskovalcev.

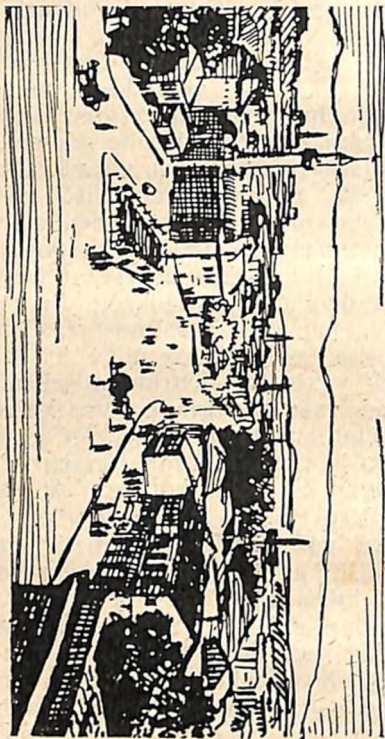
Dušanov most je glavni most čez Vardar; sta pa poleg njega še dva, eden lesen, ki je prav za prav le večja

brv, in drugi železen, ki ima tudi zelo mnogo prometa. Vardar napravlja v Skoplju vtis velike reke; na precejšnji dolžini je obzidan in ob njem sta na obeh straneh, posebno pa ob desnem bregu, široki cesti, pravi buljvari, ki bi po svoji prostornosti in po svoji lepo ukrivljeni obliki delali čast vsakemu mestu. Ta «Kej vojvode Putnika», na desnem bregu napravi vtis širokega, velikega; kakor v širnem velemestu se počutiš na njem. Kej in ulica kralja Petra sta glavni sprehajališči Skoplja. Vardar sam pa napravi čuden vtis; voda je umazano sive barve, po enakomerni sivi prsti, ki pokriva rečne bregove, dno in brda naokrog. Ta umazanosiva barva je naravnost značilna za skopsko pokrajino; njive in pašniki, pesek v strugah, strmo odsekana pobočja, razrvane grape, vse kaže isto enolično umazano sivino. To je barva lapora in gline, ki tvori tercijska brda in ravan Skopske kotline. A Vardar teče hitro in ima mnogo vode, seveda največ na spomlad; poleti je mnogo plitvejši, a takoj po vsakem večjem dežju hitro in močno naraste.

Vardar loči novo Skoplje od starega. Vendar sega novo Skoplje še nekoliko na levi breg, tako da se nahaja tu celo par najbolj reprezentativnih zgradb. Tu se dviga ne daleč od Dušanovega mosta poslopje novega gledališča, ona nesrečna stavba, ki so jo inženjerji skvarili, bogved, po čegavi krivdi; pred par meseci se je neki ruski inženjer ustrelil

radi nje. Sedaj delo počiva; pripoveduje se, da bodo morali podreti vse skupaj, če ne, pa vsaj temeljito predelati, a z velikimi stroški. Ob Vardarju na levi

Skoplje: Trg kralja Petra.

je tudi vseučilišče ali točneje filozofska fakulteta, tudi novo poslopje. Tik ob Dušanovem mostu se nahaja spomenik

osvobojenja, ki so ga slovesno odkrili lansko leto.

Na levem bregu Vardarja, nedaleč od reke, se nahajajo vse pravoslavne cerkve Skoplja, in sicer vse štiri, toda ena od njih je grška in je sedaj zaprta. A v Skoplju je vseh pravoslavnih 22.412. Najneznatnejša od skopskih cerkva, a najzanimivejša je cerkev sv. Spasa, ki je na zunaj ograjena z visokimi zidovi, a vrh tega do polovice zgrajena podzemno. Nastala je očitno v turški dobi; tradicija trdi, da je turški lokalni poveljnik nagajal gradnji tudi potem še, ko so kristjani dobili v Carigradu dovoljenje, češ, naj le zidajo, toda kolikor cerkvene zgradbe bo njemu zapiralo razgled, toliko je bo dal takoj odstreliti. Nakar ni kazalo drugega nego graditi v globino. Poleg drugih znamenitosti ima ta cerkev izredno dragocenost v prekrasnem ikonostasu, ki je izredna umetnina. Izrezljan je iz orehovega lesa in sicer iz celih debel; rastlinje se vije okrog stebrov, med listi trte pa so izrezljane cele kompozicije, prizori iz sv. pisma. Vse delo je izvršeno izredno skrbno in fino, kar je še posebno naglasiti, ker so ga izvršili preprosti rezbarji iz Debra — domala vsi rezbarji v Južni Srbiji so iz Debra, vse rezbarije so delo Debrancev — in sicer so delali ta ikonostas trije rezbarji dvanajst let. Semkaj naj pridejo oni modrijani, ki ne najdejo umetnostnih sposobnosti in del na Balkanu. Nemci so med vojno ponu-

jali ogromne vsote za ta ikonastas, da bi ga prenesli v muzej v Nemčijo.

Po ulici, ki vodi od Dušanovega mostu v staro, turško Skoplje, opaziš nagel prehod. Spočetka še prodajalne po evropskem načinu, kmalu pa si v čaršiji, najizrazitejšem predstavniku orijenta. In tu se nahaja povsod še pravi, pristni, nepomešani orient, ki ne more biti drugačen v Adrijanoplju, v Angori ali kjerkoli na muslimanskem vzhodu. Po cesti Turki, pravi, resnični Turki, ki govore zares turški; tu vidiš bradate obraze, brade kakor jih predpisuje vera, črno zagrnjene bule; tu vidiš Arnavte z belimi čepicami, ciganke s pisanimi hlačami, vmes pa kristjane v sivi raševini itd. Na vsakogar, ki pride prvič v Skoplje, osobito če še ni bil nikdar v Bosni, napravi največji vtis baš ta turški del mesta, ker je za nas najbolj eksotičen. Čaršija je najtipičnejši del turškega Skoplja. Tu so ozke, krive, vijugave ulice in uličice, na desni in levi prodajalna pri prodajalni, vsaka od njih hkra-ti delavnica. Vsaka taka prodajnalna-delavnica — napisi jih označujejo vedno kot «radnje» — predstavlja majhno hišico, nizko, majhno, neznatno, vse iz lesa. Če pregleduješ čaršijo, ti je namah jasno, kako da so v orijentu običajni silni požari, ki pogostoma v dveh-treh dneh, včasih pa tudi tekom par ur vpepelijo po par sto hiš. Kadar tu prične goret, ni mogoče drugače, kakor da zgori vsa ulica, če ne celo celi kompleksi ulic.

Sicer pa kaže skopska čaršija nedvomno znake nazadovanja; pozna se kako se ji trgovina izmika in se seli na ono stran Vardarja v prodajalne evropskega načina. Manj je živahna nego sarajevska; tudi niso več posamezne obrti razporejene po posebnih ulicah, marveč je že precej pomešano. Tudi v čaršiji so zrastle že nekatere nove hišice s prodajalnicami, vendar jih je še zelo malo in so omejene na glavne ulice. Poučni so napisi, vsaj v etnografskem oziru. Mehmed Mustafović, Saul Aronović, Ibraim Asanović, Aron Isakovič, seveda poleg Trajka Ignjatovića, Kosta Todorovića itd. itd. Nedelja traja v čaršiji tako rekoč tri dni; v petek so zaprte vse turške radnje, v soboto počiva delo v židovskih in v nedeljo v krščanskih prodajalnah; samo štiri dni v tednu posluje tedaj trgovina v polnem obsegu, dosežajoč višek živahnosti v torek, ko je pazarni dan in je vsa čaršija polna okoličanov.

Od čaršije proti zapadu, severu in vzhodu se širijo turški deli mesta, kjer stanujejo Turki — v čaršiji so radnje, stanovanja ne. — Ves ta del kaže tipične znake turške nemarnosti — turške hiše so v slabem stanju, neznatne in brez vsakršne živahnosti, ne le na zunanaj, marveč tudi na znotraj. Sicer pa vidiš malo od turških hiš, zakaj z ulice se vidijo le zidovi, ki zapirajo dvorišča in vse; ulice so le nekake puste, prazne struge. Tudi Turki, ki se vidijo na cesti, pričajo da, to ni več gospodu-

ioči element, vaje blagostanja in luksusa. Muslimanke hodijo v črnini, z zagrnjenimi obrazi, kakor predpisuje pravoverna islamska tradicija; napravljeni so po veliki večini borni, v svilo oblečenih muslimank, kakor v Sarajevu, se vidi v Skoplju malo. Z značilnimi rešetkami zamrežena okna, izdajajoča haremske dele notranjosti, gledajo mrko; kdor bi prišel z znano srednjeevropsko romantiko o skrivnostnih haremih, bi doživel temeljito razočaranje. Kakor čaršija so tudi turški deli mesta bornejši nego n. pr. v Sarajevu; osobito pogrešaš onega svežega in bujnega zelenja, ki prepreza v Sarajevu muslimanske dele, kjer je skoro okrog vsake hiše sadno drevje in drugo zelenje; vsega tega je v Skoplju zelo malo. Tudi džamije napravijo malo impozantni vtis; nobena, dasi jih je 30, za 15.713 muslimanov, se ne more meriti n. pr. z Begovo ali Carsko džamijo v Sarajevu.

Na severovzhodni periferiji mesta, na Gazibabi, se razprostirajo po položnih pobočjih turška pokopališča, ki so izredno prostrana, zakaj muslimani grobov ne smejo prekopavati, marveč iščejo za nove grobove vedno novega prostora. Zato se seveda ni čuditi, če so stari grobovi zanemarjeni, po večini celo popolnoma zapuščen.

In zgoraj nad Skopljem na brdu, ki se spušča zelo strmo v Vardar, najbolj na zapadu, se belijo velike zgradbe; tu je Dušanov grad, ki pa istotako ni Du-

šano delo. Od starega gradu, ki je stal tu že v bizantinski dobi, se je ohranilo le malo; pozneje se je mnogo dodajalo in prezidavalo, ne da bi bilo mogoče navesti natančneje, kdaj in kako. Sedaj se nahajajo na gradu velike vojašnice; v njih in v drugih vojašnicah, ki stoje na gričih ob cesti proti Kosovu, je razmeščena domala vsa skopska garnizija, ki seveda ni majhna. Te velike zgradbe, deloma očiuvane v vojašnicah, deloma v razvalinah, stoječe baš nad strmim pobočjem, dajo gradu od daleč zelo impozanten vtis; z višine je vrh tega lep razgled po Skoplju.

4. Še o Skoplju.

Z Dušanovega grada pregledaš celo mesto in okolico. Pokrajina je zelo lepa, na severu in severovzhodu lepo valoviti nizki griči, zelo položnih pobočij, na jugovzhodu široka ravan, kjer je v močvirjih glavni vir malarije, na jugu srednje visoka Vodnjanska planina, kjer sloni na severnih pobočjih par vasi, na zapadu dolga, visoka Šarplanina, katere dolgi, izredno enakomerno visoki hrbet je še koncem aprila daleč navzdol povsem zasnežen, s stožčastim Ljubotinom na koncu. Šarplanina je iste višine kot Kamniške planine in je od Skoplja prav toliko oddaljena, kot Grintavec s sosedi od Ljubljane.

Razgledajoč se po Skoplju pogrešaš zelenja. V mestu pogrešaš drevoredov in parkov; tega Turki pač niso potrebovali. Tudi sadno in drugo drevje po vrtovih prihaja malo do veljave; je največ le nizko in nikjer bujno ter košato. Le na desni strani Vardarja stojе drevoredi, značilni za Skoplje: to so goste, ravne vrste visokih, vitkih jagnjedov, ki rasto na gosto ob ozkih kanalih, v katere je napeljana voda iz Vardarja, da v dobi letne suše namaka okolico. Ti jagnjedi s svetlosivimi debli so pravo znamenje skopske pokrajine, ker s svojo kipečo osamelostjo in pokojno sivino še prav posebno obračajo pozornost nase. Skopska mestna uprava bo storila bodočim pokolenjem največjo uslugo, ako se bo sedaj, ko se gradi mestu tloris takorekoč na novo, pobrigala za zadostne parke in drevorede, ki bodo dobrodošli povsod, v vseh mestnih delih.

Monumentalnih zgradb Skoplje nima. Tudi tu se mora konstatirati isto, kar po ostalih balkanskih mestih: arhitektonskih umetnin Turki niso ustvarjali. Dasi so gospodovali Skoplju nad petsto let, to je od 6. junija 1392, ko so ga zavzeli — tri leta po kosovski bitki — pa do 26. oktobra 1912, ko so po kumanovski bitki vkorakale vanj zmagovite srbske čete, niso zapustili tu nikakih spomenikov trajne vrednosti, o katerih bi se dalo reči, da se bodo ohranili tudi v novi dobi. Vendar je treba biti pravičen glede Skoplja; marsikaj

je tu uničil silni požar l. 1689. Takrat so Avstrijci po zmagi pred Dunajem za premaganimi Turki prodrli celo v centralne dele Balkanskega polotoka in zavzeli med drugim tudi Skoplje. Ko pa se je bojna sreča pričela obračati na turško stran, so Avstrijci Skoplje zažgali in mesto je 26. in 27. oktobra leta 1689. zgorelo popolnoma. Ta katastrofa — v isti dobi se je pojavila tudi strašna kuga, — je za dolgo uničila procvit mesta, ki je imelo dotlej 10 do 12.000 hiš in okrog 60.000 prebivalcev, za oni čas zelo veliko število. Toda poroča se, da je Skoplje tudi pred požarom sestojalo iz običajnih neznatnih turških hiš, potemtakem bi tudi v slučaju, da ni bilo požara, ne ostalo bogve kaj imenitnega iz starega Skoplja. Poleg gradu, kamenitega mosta in cerkve so zanimive starine nekateri stari hani, osobito Kuršumli - han, ki je zelo stara stavba, morda še bizantinska; bila je prvotno skladišče za trgovce, pozneje ječa, sedaj je namenjena za zgodovinsko - arheološki muzej. Znamenitejše so tudi nekatere džamije, ki jih je vseh nad trideset; nekatere od njih so zelo stare, iz 15. stoletja. Najimenitnejši sta Sultán Murat džamija, kjer stoji tudi rdeča Sat - kulá, stolp z uro, in pa Isábegova džamija, ki je eden najboljših spomenikov turške arhitekture v Skoplju.

Posebnost mesta je še star akvedukt na severu za mestom, izpeljan po mnogoštevilnih svodih med dvema gričema

proti Skoplju; ni še dognano, ali je rimsko ali bizantinsko delo.

Kakor vsako orijentsko mesto se je tudi Skoplje delilo na male ali mahale — h se ne izgovarja — in posamezne vere in narodnosti so bivale vsaka v svoji mali. Pod Dušanovim gradom blizu Vardarja se nahaja skopski ghetto, židovska mala, na periferiji na treh mestih so ciganske male, najbednejši deli mesta. Spodaj ob Vardarju je celo muhadžir - mala, kjer so se naselili izseljenci iz Bosne. Hriščanski del mesta je razen na desni strani Vardarja tudi levi breg, in sicer podolgem v bližini reke.

Izredno zanimivo je primerjati današnje Skoplje z onim, kakor sem ga imel priliko gledati leta 1920. Napredek je nedvomno zelo velik. Ta čas se je zgradilo mnogo novih hiš, razen na Ulici kralja Petra največ v jugozapadnem sektorju; tu nastajajo naravnost novi deli mesta, osobito na Ulici prestolonaslednika Aleksandra, ki je sedaj morda najprijaznejša skopska ulica, in okrog Idadije, ki je bila nekdanj turška gimnazija, zdaj pa je v njej nameščena učiteljska škola. V tem mestnem delu, zadaj za kolodvorom, je tudi nova velika zgradba instituta za pobijanje malarije. Celo prva industrijska podjetja so se že naselila v Skoplju, in sicer velik parni mlin in pivovarna.

Kar se tiče prebivalstva samega, se vidi velik napredek v smeri nacionalizacije. Predvsem je očitno, da se je veliko Turkov izselilo. Pred petimi

leti je bil turški element na ulici še zelo močno zastopan; imel si utis, da je Turkov še blizu polovica. To se vjemá s statističnimi podatki, po katerih je bilo 31. januarja 1921 izmed 41.066 prebivalcev 15.713 muslimanov. Danes je videti po ulicah Turkov mnogo manj in mnogo več krščanskega življa. Uradnih podatkov o izseljevanju Turkov nimam na razpolago. Domačini so pripovedovali, da se Turki res močno izseljujejo, osobito zadnji čas; samo lansko leto je šlo iz Skoplja 800 družin. Baje je osobito po propadu džemijeta nastalo med Turki razpoloženje za selitev, nekako tako kot v Bosni po aneksiji; poprej so Turki zares še upali, da si priborijo zopet nekdanjo gospodujočo pozicijo. In seveda džemijet sam je agitiral na vso moč zoper izseljevanje.

Po drugi strani se je srbski živelj v Skoplju zelo ojačil; domačega narečja se sliši po ulici mnogo manj nego pred leti. Na srbska vprašanja odgovarjajo tudi domačini povečini v srbščini, ne v narečju; vsaj pri moških se opaža to zelo pogostem in še bolj pri mladini. Toda tudi narečja ni pretežno razumeti. Kar pa je najbolj eksotično, ni besedni zaklad, marveč ritem govornice, ki je povsem različen od onega v severnih pokrajinah. Če poslušáš samo tok govornice, ne moreš razločiti, ali govore turški ali arnavtski, ali grški ali cincarski ali macedonsko narečje; vse ti enako bije na uho. Močno se čuti naglas na koncu stavkov; tudi izgovarjajo tur-

ške besede pravilno kot Turki, n. pr. Sultán Murátova džamija, Sátkulá, Alípašá, Gazíbaba, harémlik.

Seveda zanima človeka, ki pride iz slovenskih krajev v Skoplje, predvsem, kako razmerje je med Srbi in Makedonci in kako se ti sedaj počutijo. V Skoplju samem se človek o tem morda najtežje pouči, seveda ako ostane le kratek čas in vrh tega v dobi kongresa. Kar je najznačilnejših vtisov, sem jih dobil zunaj, na izletih in v mali družbi ter v posameznih razgovorih. V Skoplju se opazi predvsem, da je tu srbski živelj močno vsidran. Po ulicah in lokalih prevladuje srbščina. Mnogi Srbi s severa so si tu zgradili svoje stalno domovje, ne le inteligenti, marveč tudi nižji uslužbenci in ročni delavci. V upravno službo vstopajo v vedno večji meri domačini, ki pa tvorijo večino tudi med obrtniki in trgovci. Nekaj je starejših ljudi, ki so pripadali že poprej srbski stranki med Makedonci. Mlada generacija pričinja prihajati na vrsto. V tem pogledu je storila uprava zelo mnogo, da pripomore domačemu elementu do aktivnega sodelovanja. V nekaterih uradih je zaposlenih že mnogo domačih moči; tako nam je kolega-domačin pripovedoval, da je v Skoplju v poštni službi že večina domačinov, moških in ženskih. Glavno pa šele pride, kar bo najbolj razvidno iz sledečega: Skopska gimnazija, ki je po številu učencev največja v naši državi (šteje 1482 učencev in učenk), ima v spod-

njih razredih ogromno množino naraščaja. Samo prvi razredi imajo 511 učencev (v 10 paralelkah), drugi 324, tretji 264 in četrți 196. To so ogromne številke, ki pričajo, da bo v kratkem Južna Srbija producirala sama ves svoj upravni aparat. Zelo močno so napolnjene tudi ostale srednje šole na jugu; samo v nižjih razredih I.—IV. na 21 gimnazijah je učencev in učenk 7051, dočim jih je bilo v zgornjih štirih razredih le 1021 — Slovenija ima srednješolcev vskrog 5300. Vidj se tedaj očitno, kako so se baš v zadnjih letih napolnile šole. Profesorji so nam pripovedovali, da se v spodnjih razredih postopa mileje, v zgornjih pa povsem strogo. V nekaj letih bo imela tedaj Južna Srbija že svojo inteligenco, sedanje vrzeli se bodo hitro izpopolnjevale, import ne bo več potreben. Najnižji razredi imajo že gojence, ki so šli samo skozi našo šolo, osnovno in srednjo, kar se v razgovoru opazi, v srednjih in zgornjih letnikih pa so gojenci, ki so hodili med vojno v bolgarske šole. Zelo me je zanimalo, če poskušajo bugarski makedonstvujoči na kak način ovirati to nacionalno vzgojo makedonskega naraščaja in če imajo kaka tajna dijaška društva. Povsod so mi trdili, da ni ničesar in da ni bilo znanega nobenega slučaja te vrste, skratka, da tako gibanje prav gotovo nikjer ne obstoja. Učiteljišče v Skoplju ima 400 gojencev, od tega 300 v internatu, 150 moških in 150 ženskih; to pa seveda ni

edino učiteljišče v Južni Srbiji. Med dijaki je muslimanov le neznatna peščica.

Družabni stiki med domačinj in doseljenimj Srbi s severa postajajo vedno močnejši; skupna služba in medsebojne ženitve jih pospešujejo najbolj. Pri tem naj opozorim, s kako obzirnostjo sem slišal povsod govoriti o onih starejših domačinih, ki so pripadali bugarski stranki. Nihče, niti Srbi doseljeneci, niti Srbi - domačini, ki so bili stari pristaši srbske orientacije, niso bili netolerantni napram njim, marveč so vedno naglašali, da pač oni sami ne morejo za to, če so bili vzgojeni bugarsko. Nihče ne sme zahtevati od njih, da bi se sedaj prelevili, da bi postali čez noč drugačnega naziranja, nego so se ga priučili od mladih nog. Treba jih je pustiti pri miru, onemogočiti pa seveda za vsako ceno vsakršno subverzivno gibanje, sicer pa da leži vsa bodočnost na novi generaciji, ki raste pod našo državno upravo, se vzgaja v naših šolah in prehaja avtomatično v razvojni tok srbstva. Slično argumentiranje sem čul povsod, tako da ga moram smatrati za splošno. In ta taktika rodi že dobre sadove. Premnogi starejši domačini se trudijo, da se čim popolneje prilagode sedanjemu stanju. Na banketu, ki so nam ga priredili v Skoplju, so med drugimi govorili tudi domačini. Kolega Srbin mi je pozneje najbolj pohvalil govor zastopnika občine — mislim, da je bil županov namestnik —, ki je go-

voril, dasi je bil izšel iz bolgarskih šol, brezhibno srbski in je napravil le — dve napaki v sklonih. Državna avtoriteta učinkuje. In kar je še več: Srbija prihaja semkaj kot nositeljica kulture; od nje sprejema vse, mesto in vas, sprejema duševno in materijalno. In to kulturno misijo opravlja srbstvo na jugu s pravo sposobnostjo in — z velikimi uspehi. Pred tem dejstvom tudi največji zakrknjenec ne more zatisniti oči. Če bi bila srbska upravna sposobnost res tako slaba, kakor je razkričana pri nas, bi ves ta napredek, ki te preseneti na jugu, ne bil mogoč.

«Skoplje postaja predmestje Beograda,» tako pravijo Skopljanci. To je zelo dobra označba. Za Skoplje postaja važno in merodajno to, kar dela Beograd, Skoplje postaja močno središče srbstva, ki preko njega učinkuje na okolico, vedno širše, kakor daleč sega njega politični, ekonomski, kulturni radius. In to je ono, česar se jugoslovenski nacijonalist v Skoplju najbolj raduje.

5. Še nekoliko o Skoplju.

Najzanimivejše je v Skoplju sprehajati se z enega konca mesta do drugega in opazovati ljudi ter njih dejanje in nehanje. V tem oziru je Skoplje mnogo interesantnejše nego kako srednjeevropsko mesto, med katera spadajo tudi slovenska. Zakaj tu so tipi izdatno

mnogovrstnejši. Ločijo se med seboj po telesni vnanjosti, še bolj po noši, ki je za vsako narodnost, še bolj za vsako konfesijo, različna; skoro vedno moreš kar po obleki presoditi, kake vere je človek; treba je le nekaj informacij za to in nekoliko prakse. Pri ženskah se pozna celo po obleki, če so omožene ali vdove itd. V orijentu je moral človek nositi svojo legitimacijo takorekoč v obleki.

Domačini hodijo vsi še v narodni noši, moški in ženske. Pri srbsko - makedonskem prebivalstvu je ta razlika, da je noša onih ljudi, ki žive med Arnavti, močno pod vplivom arnavtske, kar je bilo ljudem varnostno sredstvo. Ženske nosijo vse brez izjeme zelo živo pisane, lepo vezene obleke; narodna noša je tedaj še popolnoma vsakdanja. Moški, domačini iz vasi, se nosijo po evropsko le, če so bili v Ameriki. In teh Amerikancev je na jugu mnogo; obilo jih je, ki so bili po večkrat onstran morja, ali takih, ki imajo tamkaj brata, očeta, sorodnike. V Bitolju sem govoril s kmetom, ki je bil petkrat v Ameriki. Kdor je bil v Ameriki, se nosi «a la franga», to je po francoski; tako namreč nazivajo povsod po Balkanu vse, kar pride iz Evrope in je različno od orijentskega, od «a la turka». Po Skoplju in drugih mestih se seveda nosi po evropsko velika večina domačinov vseh stanov.

Ko smo bili v Skoplju, so bili ravno zadnji dnevi ramazana, ki je, kakor

znano, muslimanski mesec posta. Ves mesec se posti musliman, posti temljito: od solnčnega vzhoda v jutro pa do solnčnega zahoda ne sme jesti ničesar. Post je tedaj popoln. Kakor hitro pa ob solnčnem zahodu ustrelji top na Gazibabi, je post za ta dan zaključen; sedaj je celo noč čas jela, čas gostovanja. Istočasno se vse džamije slovesno razsvetle, da žarijo v lučih: moški hitevanje, da opravijo akšam, večerno molitev. Gostovanje traja ponekod do jutra, ko prične post znova. To se ponavlja trideset dni. Ta ramazanski post je osobito za kmetško muslimansko prebivalstvo zelo težak, saj morajo ljudje ves dan v solncu in vročini trdo delati brez vsakršne jedi, brez pijače, tudi brez tobaka. In prekršiti ga ne sme človek niti enkrat, drugače mu nadaljni post nič ne hasne. Postiti se mora vsak moški musliman, od petnajstega, a ženska od desetega leta dalje do smrti.

Zaključuje se ramazan z bajramom, največjim muslimanskim praznikom, ki se da primerjati z našo Veliko nočjo. Mi smo bili v petek, 24. aprila, še v Skoplju, ko je pričel bajram, ki traja tri dni. Kjerkoli sta se srečala dva znanca-muslimana, sta se objela in si čestitala: »Bajram mubarek olsun« (želim Ti srečen bajram). Glavno si pa hodi-jo drug drugemu na dom čestitat ve-sele praznike, pri čemer se pogoščuje-jo. Ta dan smo po vseh turških delih mesta srečavali cigansko tropo, po tri, štiri fantiče, ki so kot godci hodili od

hiše do hiše ter voščili praznike; seveda niso nikjer odšli brez daru. Njihova godba je odmevala na vseh koncih; osobito je bil glasen velik boben, ki je precej večji od običajnega in ima izredno močno doneč glas. Vstaviš se na ulici in poslušáš, kako bije za hišami nekje cigan na talámbas; kakor da nenavadno polni, čudno mogočno se raznašajoči glas oznanja pričetek nekih velikih stvari. kakor da kliče morda bojne trume na pohod nad daljnega carja . . . Poslušáš to čudno, eksotično glasbo, talámbas utihne, čez čas se oglasi znova in močneje; mlada ciganska jata se pripodi preko ulice, opravi na pragu ali na dvorišču svojo čestitko in talámbas bije zopet svojo skrivnostno napovedujočo pesem.

Ta dan so muslimani oblečeni najbolj praznično v vsem letu. Popoldne se je vse vozilo v kočijah. Videli smo v kočijah po tri, štiri fante ali tudi odrasle; lepa, brezhibno čista, največ modra obleka, z živo barvasto rutico v vnanjem žepu, tedaj popoln a la franga. Da ni čepel rdeči fes visoko nad čelom, bi mogel fanta šteti med elegane Zagreba. Mislim, da ta dan ni ostal niti eden izvošček brez zaslužka; ves mladi muslimanski svet je bil v kočijah. Na večer smo slišali nekatere na povratku, kako so prepevali. Turško petje je gotovo nekaj posebnega; peli so precej tiho, melodije so za nas povsem eksotične; ne morem se ubraniti vtisu, da pevec vrti nekaj v grlu in da

povsod. Ta prah, to je specijaliteta ju-
ga, ali na srečo le v poletnih mesecih.

Sicer pa se glade snage po skop-
skih ulicah ni pritoževati. Neomnjenjeno
naj ne ostane, da smo videli v ciganski
mali, na skrajni mestni periferiji, za
Dušanovim gradom, kar na prostem
ob glavni cesti na površini človeško lo-
banjo, popolno, celo, lepo belo, da bi
se mogla vzeti v prirodoslovsko zbirko.
In blizu nje, malo vstran, ob njivi še
eno, prav tako belo, in naokrog še ne-
kaj kosti. Tako nedolžno se belijo v
solncu, kakor da so to odpadki od ve-
čerje.

Nekdo me je opozoril, da sem poza-
bil povedati, kakšno razsvetljava imajo
v Skoplju. Dopolnjujem: imajo električ-
no razsvetljava iz majhne elektrarne,
ki stoji na zapadni strani ob Vardarju.

6. V okolici Skoplja. — Mana- stir Sv. Pantelejmon v Nerezih.

Dvakrat popoldne smo napravili iz-
let v okolico Skoplja. Prvikrat sta bili
dve varijanti; eden izlet je bil do ma-
nastira Sv. Matke, ki je blizu tam, kjer
se reka Treska izliva v Vardar, drugi
izlet pa do manastira Sv. Pantelejmo-
na, ki leži par sto metrov visoko na
pobočju Vodnjanske planine nad se-
lom Nerezi. Prva varijanta je bila videti
mnogo komodnejša, ker so se izletniki

peljali tjakaj z vlakom, dočim je bilo treba iti do Sv. Pantelejmona peš in navkreber, v vročini ob dveh popoldne. Zato se je vse naložilo na vagone za Sv. Matko in na cesti proti Sv. Pantelejmonu nas je ostalo naposled samo šest, dva kolega-domačina kot voditelja in štirje Slovenci. Ali ravno vsled tega se je ta izlet razvil v izredno poučen sprehod, dočim se glavna skupina ni pohvalila z uspehom.

Samostan Sv. Pantelejmon leži tik nad vasjo Nerezi, 562 m visoko, tedaj okrog 300 m nad Skopsko ravnino, ki leži 250 m nad morjem. Toda po drugih podatkih leži vas višje; starejše karte pišejo višino 640 m, v nekaterih knjigah pa sem našel celo višino 780 m. Višino 562 m nam je imenoval nereški menih, češ da so toliko namerili naši vojaški zemljemerci, ki so baš sedaj zaposleni s kartografijo Južne Srbije. Do vasi vodi iz Skoplja dobra cesta, ves čas dokaj zložno po pobočju navzgor. Sprehod po njej je izredno prijazen in hkrati poučen. Z nje je nenavadno lep pogled na Skoplje, ki so vidi v polnem obsegu in še lepše nego z Dušanovega gradu. Obenem se vidi, čim višje navzgor se vzpenjamo, vsa pokrajina; tu se pregleda posebno živo veličasten položaj Skoplja, vsa širna ravan okrog njega in visoki gorski okvir v ozadju. Spodaj malo na levo je Tasino česme, majhen izvor vode, pri velikem topolu, ki pa je za Skoplje sila imeniten kraj. Tu

se zbira vsako nedeljo popoldne mladi krščanski svet iz mesta, tu hodi na prostem semintja, se razgovarja, šali, prepeva. Zaigrajo cigani-svirachi: «Ajde, da se uhvatime» in nakrat se razvije kolo, sprva 4—5 fantov, nato vedno več, do 30. V brzem ritmu se vije kolo med množico, kakor kača se suče zdaj sem, zdaj tja, zdaj navzgor, zdaj navzdol, dokler se naposled ne razpusti. A kmalu se prične igra znova. Drugi sedijo in ležijo po travi, ti prepevajo, oni kupujejo bozo, ražnjiče itd. Veselo rajanje traja do mraka.

V predelu, kjer se prične cesta vzpenjati navzgor, stoji ob cesti vrsta novih zidanih hiš, ki so po večini majhne. Kolega iz Skoplja, ki nas je vodil, nam je pokazal v eni izmed njih svojo last; najbližje so last njegovih bratov-obrtnikov, ki so se z njim vred preselili semkaj iz Kruševca ter si postavili tu svoje hišice. Na drugi strani, še nekoliko višje, stoje na pobočju Vodnjanske planine prve vile, nastale vse v poslednjih letih; razdalja od njih do mesta znaša do 20 minut. Okrog teh vil in hišic nastajajo novi vinogradi, ki smo jih videli precej na daleč v spodnjih legah, vsi skrbno obdelani, vsi novi. In vmes vrtovi, za zelenjavo in sadje, zadaj njive, vse skrbno negovano. Na vsakem koraku vidiš, kako se živahno obnavlja življenje, kako je vse bodro na delu, kako se semkaj vrača kultura. Tu čutiš, da si na pragu dvigajočega se velikega mesta, iz kate-

rega izžareva mlada energija in oživlja vse. Počutimo se izredno dobro sredi svežih življenskih kali, ki jih opazujemo na vseh straneh; misliš na preteklost, na prihodnost teh krajev in prevzame te radost, da bi prepeval v počast Skoplja, svobode, bodočnosti..

Cesta gre lepo položno navzgor, poševno po pobočju, tako da ni napeta premočno ter se hodi zelo zložno. Tu lahko opazuješ vse značilnosti južnosrbske pokrajine. Pred vsem je že cesta sama značilna. Dovolj je široka in gladka, toda eno opaziš takoj: nikakih tirov ni na njej, nikakih sledov koles. Pač pa opaziš male udrtine po njej, jamico pri jamici, sledove stoterih in stoterih nog osličkov, ki prenašajo po njej tovore. Ves promet do hribovskih vasi se vrši tu s tovari. Na oslu nosi kmet v mesto drva naprodaj, prav tako žito, fižol, skratka vse pridelke in donaša iz mesta na njem domov vse, kar nakupi tamkaj. In na oslih potujejo naposled ljudje sami. Tovor se naloži prav enostavno; osel ima na hrbtu nekako sedlo; polovico tovara se naloži na eno, polovico na drugo stran in tako nosi osel vztrajno in dovolj brzo vse, kar mu naložijo. Moram pa pripomniti, da prevladuje tovorni promet povsod po jugu, ne le po hribovitih krajih, marveč tudi po ravninah, kjer se vidi zelo malo voz. Kmetskih voz sem videl več v okolici Bitolja nego v okolici Skoplja. Zato imajo ceste drugačno fizionomijo nego naše in se

jim že na zunaj takoj pozna, da je na njih drugačen promet nego pri nas na Slovenskem.

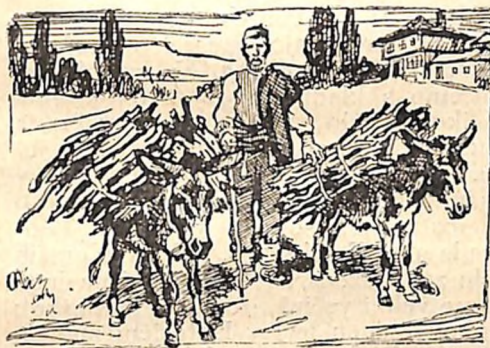
Na obeh straneh ceste so njive, povsod skrbno obdelane, razpoložene po narahlo napetih pobočjih gričev, ki se vzpenjajo iz ravnine v treh velikih terasah v visoko Vodnjansko planino. V spodnjih legah povsod novi vinogradi; kolikor višje prihajamo, toliko redkejša postajajo njive, a pobočja so strmejša in manj kultivirana. Osobito obračajo pozornost nase grape, ki jih je čim višje tem več. Te grape pa so precej različne od grap na Slovenskem; zelo so globoke, imajo strmo odrezane bregove, kakor da vsaka od njih predstavlja izredno močan hudournik, ki je v mehko pobočje, sestoječe največ iz gline ter lapora, vrezal izredno globoko in strmo svojo nemirno strugo. Vsled pomanjkanja gozda zdivja namreč ob dežju vsa voda naenkrat navzdol. In še to: vsa pobočja, kakor tudi vsa ostala pokrajina je brez drevja, brez gozda; tuintam stoje blizu ceste posamezna drevesa, po pobočjih pa se vidi samo nizko grmovje, podobno zimzelenemu rastlinju naših vrtov, toda tudi ti grmi so redki, komaj meter visoki in ne tvorijo kompaktnega rastišča. Ali v grapah, po katerih gre voda navzdol, se je naselilo drevje kakor v dolge prirodne drevorede in to visoko, bujno vzraščeno drevje, pod katerim vlada senca in hlad, kaže po pobočju navgor kot nekaka oaza smer, v kateri

se nadaljuje grapa. Ali vse grape nimajo več cele množine svoje vode; kmetje so izkopali od njih vstran male struge, pravzaprav male brazde, in napeljali v njih vodo po njivah in travnikih, da jih namaka. Tekoča voda je tedaj tu največji blagoslov za pokrajino, ona je skoroda glavno kulturno sredstvo, ki določa značaj letine. Kakor že ime kaže, je Vodnjanska planina z njo dobro založena in po severnih pobočjih navzdol gre vrsta grap in curi voda po njivah ter travnikih.

Na levi nad cesto ostaneta dve vasi Gornje in Dolnje Vodno; Nerezi, kamor smo namenjeni, leže najvišje. Vse vasi so tu razpostavljene na pobočju tako, da so hiše na gosto skupaj; to je takoimenovano zbijeno selo, ki se tedaj bistveno razlikuje od šumadijskega tipa na široko raztresenih hiš. Ali tudi tu je vas preprežena s sadnim drevjem, dasi seveda ne v toliki meri, kot na severu.

Šli smo podolgem skozi Nerezi. Ta vas ima mešano prebivalstvo; 35 hiš je v njej krščanskih, a 76 arnavtskih, in sicer muslimanskih. Hiše so v vasi tipično take kakor v vseh vaseh, ki so še iz turške dobe. Gradbeni material je ilovica in les, brez izjeme v vsej vasi. Ker so iz turške dobe vajeni, da ne gledajo na vnanji videz domovališča, napravi vas boren vtis; tudi džamija sredi vasi je borna, na zunaj kakor napol podrtija. Koliko pa se že kaže napredek v zadnjih letih, smo imeli pri-

liko videti ob drugi priliki. Ljudje so zelo prijazni. Tik pred vasjo sta jih naša dva voditelja spraševala po poti do nekega oddaljenega samostana. Bili so hriščani in so delali na njivah; z obraza se jim je bralo vedro veselje, da lahko postrežejo in povedo domačemu človeku, kod in kam. Po izrazu oči in vsega obraza, po odgovorih morash sklepati, da je to razborita, inteligentna rasa. Tudi Arnavte smo sreče

Mljé iz južne Srbije.

vali po cesti; eden naših kolegov=voditeljev, ki je bil rodom iz okolice Debra in je razumel arnavtski, jih je pozdravljaj po arnavtsko: «Tundžata» (skrčeno iz «Tungatijeta», kar je najobičajnejši arnavtski pozdrav) ter dobival enako se glaseč odgovor. Sicer pa prihajajo večkrat Skopljani semkaj na izlet, tudi celi razredi iz šol, tako da vaščani tuj

cev ne gledajo s posebno radovednostjo.

Posebnost teh vasi so še velikanski psi umazano sive barve, veliki kakor največji ovčarski, zelo hudega videza; imajo jih za varstvo čred in živine. Ker sem imel nekoč hude skušnje z njimi, smo se jih spočetka bali, toda po tem kakor sta jih tretirala naša spremljevalca, smo videli, da so vsi psi, majhni in veliki, ista pasma, ki mnogo več laja, nego napada.

Manastir Sv. Pantelejmon stoji sam zase tik nad vasjo, ograjen z močnim zidom okrog in okrog. Na vratih postolčemo s kladivcem iz medi, ki ima obliko roke in je pritrjen na vrata; ta način priglasitve je doma na vsem jugu. Kdor bi si predstavljal samostan v Južni Srbiji po tem, kakor se opisujejo samostani na severu, v okolici Beograda ali v Fruški gori, bi bil v Nerezih zelo zelo razočaran. Samostani na jugu so po veliki večini siromašni in majhni; njihov pomen leži v historični znamenitosti. Prav tak je tudi manastir Pantelejmon v Nerezih, katerega glavna posebnost je izredno stara cerkev, ki je eden najstarejših gradbenih spomenikov na jugu sploh, najstarejše bizantinsko delo, zgrajeno l. 1164., v dobi cesarjev Komnenov. V cerkvi so še razne druge znamenitosti, stari napisi, freske itd. Okrog nje so samostanska poslopja, ki pa niso velika in pričajo, da tu ni blagostanja. Sprejel nas je menih, visoka črnobradata, zelo krepka postava

v mlajših letih. Edini je v manastiru, pa še on živi borno. Razkazal nam je starinske znamenitosti cerkve, toda sam se ni pokazal posebnega strokovnjaka, čemur pa se ni čuditi, ker je Rus, ruski begunec. Povedel nas je v svojo celico, majhno, enostavno sobico z dvema posteljama, — pri njem stane tudi vaški učitelj, ki ga pa ni bilo doma. Po stenah je imel slike ruskega izvora, sliko varšavske katedrale, ki so jo, kakor znano, Poljaki po osvoboditvi podrli, itd. Postreči nam ni mogel z drugim kot z dobro vodo; njegovo življenje je borno, samostan ima le malo zemlje; največja vrednost mu je še kostanjev gozdič zgoraj nad vasjo. V skopski in tetovski pokrajini uspeva namreč zelo dobro pravi kostanj, ki se prodaja v velikih množinah. Menih nima niti toliko dohodkov, da bi imel samostan svojega slugo; sam opravlja v vasi duhovniško službo in skrbi za samostan. Spredaj pred celico je napravljena velika lopa; tam prenočujejo verniki, kadar pridejo na zbor, prenočujejo pa tudi Skopljanci, ki prihajajo radi v hlad v vročih poletnih mesecih ter ostanejo v Nerezih po več dni.

Zadrževali se nismo dolgo pri kaludjeru. Sprva smo hoteli še dalje, zakaj od Nerezov proti zapadu leži po goratem svetu še več starih samostanov, zgrajenih v najslavnejši dobi srbske prošlosti, tako da se ves ta predel imenuje Skopska Sveta gora. Ali pot bi bila predolga, zato smo se vrnili nazaj

proti Skoplju. V samostanskem vrtu je sedela stara ženica; menih nam jo je pokazal, da je stara 98 let, njen mož pa jih ima 88. Počasi je koracala preko dvorišča s par polenčki suhljadi pod pazduho, naslanjajoč se na krivoljasto palico. Kaj so vse gledale v življenju te stare oči!

Nazaj grede smo srečavali največ Arnavte, ki so se vračali iz Skoplja — bil je baš popoldan pred bajramom. «Tundžata!» — «Tundžata!» in ogozvarjali smo se z njimi kakor da je to najnormalnejše vsakdanje srečanje.

Spodaj, kjer so se med novimi vinogradi pokazale prve skopske vile, sta naju prijazna spremljevalca popeljala v hišo gostoljubnega čiče Pera Ilića, kjer smo našli že nereškega učitelja in nekega kolego Šumadinca. Pero Ilić je živel že v turški dobi v Skoplju — njegovi starši so bili rodom od tu nekje; zbiral je narodne melodije in deloval tu kot učitelj. Sedaj si je zgradil hišo na prijaznem obronku — 100.000 dinarjev ga je veljala — tako da ima najlepši pogled na Skoplje, od katerega je oddaljen dvajset minut. Okrog hiše vrt z mladim vinogradom, mladim sadovnjakom in malim gospodarstvom. Postregla sta nam z ženico, kakor da smo si stari znanci; dobro južnjaško črno vino, pa obilica kolačev, dobrih velikonočnih sladkarij, ki se jim ni prav nič poznalo, da je že peti dan po pričetku Velike noči. V prijetnem in zanimivem razgovoru, v neveliki, na gosto zastav-

ljeni sobi s klavirjem je prebrzo tekel čas; dobri čiča Pera nam je pripovedoval zgodbe iz turških in osvobodilnih časov, pripovedal čudovite dogodivščine iz dobe arnavtskega pohoda na Skoplje v letu 1910; romantične in zanimive zgodbe, ki bi vse zaslužile, da preidejo iz te prijazne gostoljubne sobice tudi med slovenski svet, — spomni se jih o priliki prijatelj Juš.

Padal je mrak, ko smo se spuščali po nalahko upognjeni cesti proti Skoplju. Za nami je pritekel nekdo ter nam prinesel pehar piruhov, ki smo jih morali vzeti; kdorkoli pride v srbsko hišo za velikonočnih praznikov — pa bil je že drugi dan po pravih treh praznikih — vsak je razen z vinom, rakijo, kolači itd. pogoščen tudi s pirhi, ki jih imajo pripravljenih takorekoč v peharjih. V animiranem razgovoru in slovesu smo jih pozabili vzeti, — poslali so jih za nami. Bodi najiskreneje pozdravljen, čiča Pero!

Pred prvimi hišami pravega Skoplja smo srečavali kolesarje, — tudi znak moderniziranega Skoplja, — ki so vozili iz mesta v okolico, oziroma na periferijo. V mestu pa je bilo temačno po ulicah; elektrika ni funkcionirala, nekaj se je bilo pokvarilo in v restoranu smo sedeli pri svečah, dokler ni bila čez dve uri električna razsvetljava zopet v redu.

7. V Bardovcih, turški graščini pri Skoplju.

Naš drugi izlet je bil v Bardovce, vas, ležečo zapadno od Skoplja v ravnini. Pravzaprav pa je veljal izlet graščini Bardovce, ki stoji tik vasi, in pa nedaleč odtod se nahajajočim razvalinam starega rimskega mesta Scupi, — predhodnika današnjega Skoplja.

V Bardovce smo se peljali na vojaških tovornih avtomobilih. Ker poveljujočega oficirja precej dolgo ni bilo, se je velik del izletnikov, ki so že stali na kamijonih, zopet izkrcal; preostali smo se, dasi s precejšnjo zamudo, komodno vozili do Bardovcev. To se pravi: komodno v relativnem pomenu; malo nas je bilo ostalo na avtomobilih, a pretresalo nas zato ni manj, in avto se je moral često ustaviti, ker mu je zdaj odjenjalo to, zdaj ono. Ne vem — kako je pravzaprav s temi vojaškimi tovornimi avtomobili; trdilo se je, da so nam dali najboljše na razpolago — in vojaška oblast gre izletnikom zares vedno na roko v največji meri — ali vendar so funkcijonirali slabo.

Cesta na Bardovce je glavna cesta, sicer nekoliko jamasta, vendar drugače v dovolj dobrem stanju. Vodi sprva tik ob Vardarju, ki se tu cepi na široko v rokave, najprej mimo elektrarne, potem po polju, kjer so na desno in levo lepo obdelane njive. Na levi od ceste je popolna ravan, na desni pa pričenjajo oni

nizki položni griči, komaj do 50 m nad ravnino, na katerih leži stari del Skoplja. Ob cesti, kako uro hoda iz mesta, smo videli izkopanine, kjer so pričeli odkrivati staro rimsko-grško Skoplje, t. j. Scupi, a se je z delom šele pričelo.

Ko smo se skozi vas Bardovce pripeljali do graščine enakega imena — nekateri so se pripeljali s kočijami, — se je pripetila aranžerjem mala nezgoda; nihče se ni oskrbel s ključem do graščine, v kateri se sedaj hrani municija in ki je vojaško zastražena. Morali so se tedaj peljati nazaj v Skoplje po ključ, mi pa smo se ta čas razgledovali po licu mesta.

Graščina Bardovce je mnogo več nego običajna begovska graščina, je prava trdnjava. Okrog in okrog jo obdaja visoko in debelo obzidje velikih dimenzij, tako da spominja na majhno srednjeveško mesto. Sezidal ga je eden od graščakov, ki je bil hkrati sultanov namestnik v Skoplju — imenoval se je menda Abdurahman — a uporen avtokrat, ki je prav tako kakor njegov sodobnik Pazvanoglu Vidinski, znan iz zgodovine Karadjordjevega upora, gospodoval v svojem rajonu kot samostojen vladar. Trdnjavsko obzidje si je zgradil, da bi bil kos tudi sultanovim četam. Pozneje je obzidje ostalo, za njim je bila prava graščina begova, ena najimenitnejših v vsej Južni Srbiji. Begu v Bardovcih so bila podložna sela daleč po ravnini. In kako podložna! Tu so bili kmetje še begova last; vladalo je neznosno stanje.

Beg jih je imel naseljene na svoji zemlji; če se mu je zdelo, pa jih je premestil v kako drugo selo ali jih pognal. Seveda slednjega ni storil, ker mu je bilo do tega, da ima kolikor največ podanikov, ki so mu obdelovali zemljo. Taka sela so se imenovala čiflikji ali čitluki, a kmetje v njih čivčije. Čivčijska so bila vsa sela v Skopski ravnini, tedaj siromašna, dočim so bile vasi v brdovitem obrobnem predelu svobodne in premožnejše. Čivčijske vasi so bile dvojne vrste; ali je zgradil beg čivčijam skupno bivališče v obliki velikanske pravokotne barake, v katere enem oglu je bival beg sam ali pa njegov valvet, ali pa so bivali čivčije individualno, v hišah, begovo bivališče pa je bilo izven vasi. K drugi vrsti so spadali Bardovci.

Eden od kolegov domačinov je razlagal te razmere, ko smo čakali pred trdnjavo na ključ. Ko pa je to le predolgo trajalo in je večina posedla po travi, smo se štirje Slovenci ločili ter stopili nazaj proti vasi, ki stoji le dve minuti od graščine oddaljena, da si ogledamo, kakšno je to še pred leti tako nesrečno čivčijsko selo od znotraj.

Pred vasjo je stalo par kmetskih ljudi ter ogledovalo izletnike od daleč. Nagovorili smo prvega možaka in mu povedali, da bi si radi ogledali vas in hiše. Takoj je bil pripravljen, da nam postreže in povedel nas je po cesti skozi selo. Hiše na desni in na levi so tičale za sadnim drevjem, ki ga je obilo, in vsa-

ka za svojim plotom, ki okrog in okrog obdaja sleherno gospodarstvo. Mimo vasi teče potoček, ki je razpeljan v strugah tudi skozi vas; po vodi je brazdalo izredno mnogo raznovrstne perutnine.

Kmet nas je povedel iz ceste skozi plot po širokih vratih na dvorišče svoje hiše. Dvorišče je zelo veliko, na desni stojijo poslopja, spodaj pa je, nekako sredi dvorišča, hiša. Ogledovali smo prvo kolibo, štirioglato neznatno zgradbo, stoječo na štirih kolih, pokrito s slamo, brez oken. Zavzeli smo se, ko nam je kmet povedal, da so v turški dobi spali v njej; zakaj ležišče v njej je napravilo zares skrajno beden vtis; mogli bi si misliti kvečjemu, da je bil to svinjak. «Sega ne spavamo ovdeka,» se je smehljaj zadovoljno kmetič ter nas vodil dalje. Pozneje smo izvedeli, da ima vsaka zadruga toliko takih kolib, kolikor je mladih parov v nji. Neki nemški potopisec jo je nazval Fortpflanzungshaus. Pred hišo se je zbralo obilo domačih, vrsta odraslih žensk in kopica otrok. Ženske so se nam priklanjale spoštljivo ali celo slovesno in nas pozdravile resnih obrazov; videli smo, da je izšla vsa družina pred hišo, da nas pozdravi, kakor hitro so opazili, da je gospodar pripeljal goste. Hiša je pritlična, iz ilovice in lesenih prečnikov, pokrita z žlebasto opeko, z zelo položno streho. Šli smo noter. Prostor je znotraj zelo velik, na okrog stoje posamezni komadi poljedelskega

orodja in razna drobnarija. Na enem koncu je prostor, kjer spijo; spali so tukaj na tleh, postelj niso imeli, marveč so si vselej sproti postlali s plahtami, blazinami in odejami. Nekateri spijo tu še sedaj. Na sredi je ognjišče pri tleh; tu se kuha in peče. Vse je tu še borno, zakaj to je še stara čivčijska hiša, to je še turška nesvoboda. Stopili smo zopet ven; na strani nam je gospodar pokazal novo hišo, lično enonadstropno zgradbo, spodaj, če se prav spominjam, zidano, zgoraj leseno. Postavil jo je sedaj, pred tremi leti; to je tedaj že uspeh svobodne dobe. Šli smo po stopnicah navzgor; širok hodnik vodi zgoraj v prvem nadstropju naokrog. Iz njega je vhod v sobe; tri ležijo druga poleg druge, v dveh je v kotu ob steni posteljnina. Tu tedaj spijo sedaj, dasi ne še vsi; v sobah so tudi že stoli moderne vrste. V eni sobi je zidan podstavek, na katerega postavijo štedilnik, da jim pozimi greje sobo; za dim so napeljane cevi; v drugi sobi je še podstavek za ogenj po starem. V tretji sobi smo gledali velike bale suhega duhana, ki se ga moji ljubi prijatelji niso mogli nagledati in naduhati.

Na koncu hodnika stoji miza in okrog nje klopi ter stoli. Gospodar nam je ponudil, da sedemo. Razgovarjali smo dalje in se razgledovali po širokem dvoru; vse nam je bilo novo, poučno, razveseljivo. Po steni na hodniku so visele slike kralja, kraljice s Petrčkom, kraljevska svatba itd. Gospodar, možak

kakih 45 let, je pripovedoval, kako je sedaj vse drugo življenje, odkar ni več Turkov in bega. On je postal povsem svoboden, razen hiše ter domačije je dobil od agrarne reforme okrog 15 ha zemlje, vse v rodovitni ravnini. Sedaj se nima pritoževati, nasprotno, zadovoljni so in dobro jim gre. Postavil si je novo hišo, da stanujejo v njej kakor se spodobi, dokupil je živine, popravil orodje itd. Poprej je moral dajati begu polovico od svojega bornega pridelka, zdaj je vse njegovo. Samo za drva je težavno, ker jih morajo hoditi nabirat v goro štiri ure daleč. Poprej je bilo tamkaj opasno, ker so prežali nanje Arnavti in jih oropali ter nagnali, kakor hitro so jih spoznali. Živi še vedno v zadrugi, in sicer so štirje bratje z ženami; vsa družina njihova šteje sedaj vsega skupaj devetnajst oseb.

Ves zadovoljen je odgovarjal na naša vprašanja in pojasnjeval, kar smo izpraševali. Med tem je bila ena od žená prinesla na pladnju malo pogoščenje, vsakemu kozarec dobrega hladnega, zelo oslajenega mleka. Mali sinko Igniat, ki že hodj v vaško šolo, je pričel vedno pogumneje odgovarjati na naša vprašanja, posebno odkar ga je prijatelj Juš pridobil s škrniceljčkom bonbonov. Žena je takoj odšla in nas pustila same z gospodarjem. Posedeli smo še nekoliko, potem smo pogledali še oni del dvorišča zadaj za hišo; tam je velik, prazen prostor, kjer se mlati; mlatijo seveda še po starem, tako da namečejo žito po tleh,

po žitu pa gonijo živino, dvoje, troje ali celo več glav, toliko časa, da se zmane zrnje. Ker pa se taka mlačev vrši kar na prostih, a trdih ilovnatih tleh, je treba nato zrnje prečistiti, kar se izvrši v vetrovnem vremenu.

Še en važen napredek smo opazili: tam na dvorišču je ležal plug, pravi, skoro nov železni plug. Tudi to je pridobitev zadnjih treh let, zakaj poprej cela soseska ni poznala drugega kot «ralico», to je leseno oralo, ki se drži le z eno roko; sestoji le iz primitivnega lesenega lemeža, ki pa ne zasluži tega imena, opremljenega spodaj z majhno železno konico; vse skupaj seže le prav plitvo v zemljo in jo bolj razkoplje, nego odreže ali obrne. Tudi ta plug zgovorno priča o novi dobi, ki jo je prineslo nacionalno osvobojenje.

Od drugih posebnosti naj še imenujem vozove, ki so le na dveh močnih, visokih kolesih, z nekako visoko, lestvi podobno ograjo na vsaki strani. V ta voz se vprega vedno po par volov ali bivolov, vpreženih v skupne jarme kakor pri nas, le da jarmi niso tako precizno izdelani.

Ko smo se poslovili, je bila zopet zbrana vsa velika družina pred hišo — le ostalih bratov ni bilo doma —. Gospodar nas je pospremil po cesti skozi vas; na obeh straneh ceste so stali vaščani in še več vaščank, starih in mladih. Pogled na živahno pisane narodne noše je bil zelo slikovit, med dekleti mnogo lepih obrazov. Prevladuje pa tu

popolnoma tip širokih, okroglih obrazov, kar se opazi najmočneje pri otrocih in ženskah. Ob cesti je vse mrgolelo perutnine, kokoši in rac, menda tudi gosi. Gledali smo še druge hiše, vsaj oddaleč; vse so bile podobne temu, kar smo videli pri našem postrežljivem znancu. Pokazal nam je še novo cerkev, kj jo gradi vojska na nizkem griču za vasjo; tudi to jim je prineslo osvobojenje.

Tale kratek sprehod v osvobojeno vas je pokazal živo vso veliko razliko med turško in novo dobo, ki je prinesla osebno in socialno svobodo, prestavila ljudi iz najtežjega srednjeveškega fevdalizma v modernj svet, jim dala z agrarno reformo možnost solidne gospodarske eksistence, s šolo in osebno svobodo pa jim odprla pot do izobrazbe, do kulture. To so dejstva, na katerih se morajo razviti intimne vezi med osvoboditeljem in osvobojenimi. Tu se ti zazdiyo papirna, mrtva teorija vse pravde o bugaraštvu Južne Srbije. Ta milijé, ki smo ga imeli priliko gledati tu, za take pravde ne more imeti niti najmanjšega smisla; on pozna državo, ki ga je osvobodila in ji je hvaležen, on pozna državo, ki mu prinaša šole, mu prinaša pošteno domovališče, železne pluge, gospodarski napredek. V tem je njegova politika, vse drugo ne raste iz te zemlje, ni iz območja njegovega zanimanja. Še več, tu celo razumeš, da mora biti kmet faktično vedno pristaš vladne stranke, zakaj moderna naša dr-

žava, ki prihaja k njemu, recimo, v obliki vladne stranke, mu prinaša toliko novega in dobrega sama po sebi, da človek pri tem ne more imeti več smisla za malenkostne razlike med vladno in opozicijsko skupino; to je že za drobno-glede razvajenih ljudi s severa.

In narečje njihovo? Razgovarjali smo se z ljudmi in razumeli smo se povsod. To narečje je domala isto kakor se govori ob Južni Moravi in Nišavi, kjer se povsod ljudje štejejo med najboljše Srbe. Razlika med tem narečjem in književno srbščino pa je še vedno manjša, nego je med marsikaterim slovenskim narečjem in književno slovenščino.

Da, narodnostnega problema v Skoplju in tej lepi skopski okolici, se zdi, da ni več. Tu si faktično že v Srbiji; razvoj je zasidran dobro in mora dovesti najugodnejše rezultate.

Ko smo se vrnili pred graščino, so bili prinesli ključ in ogledali smo si notranjost. Toda naš interes je pojenjal. Cela graščina, cela trdnjava je fakt, je organizem zase. A ta je zapadel smrti. Ne vem, kje živi beg sedaj; v gradu se nahaja skladišče municije, kakor že med vojno. Znotraj za obzidjem je velikanski prostor; ob zidovih gospodarska poslopja, sredi, bolj proti severni strani, dvoje glavnih zgradb, na levi selámlik, kjer je bival beg, a na desni harémlik, kjer je bivala žena, morda njih več, z otroci, oboje enonadstropni, lepi prostorni zgradbi z običajnim na ven pomaknjenim gornjim nadstropjem. Oboje

izdaja že na zunaj luksus, toda notranjosti, ki bi bila še mnogo poučnejša, nismo mogli videti.

Pred večer smo se v kamijonih zopet vračali v Skoplje. Na levi, na travnatih gričih se je počasi gibala čreda črnih bivolv; njihova silhueta se je turobno odražala med zemljo in nebom. Na desni se je širil na široko se razlivajoči Vardar; tam so bila še nedavno riževa polja, ki so propadla tekom zadnjega desetletja, a se morda obnovijo. Zadaj Vodnjanska planina z znanimi Nerezi visoko v pobočju, spodaj na vznožju nov premogovnik, še primitivno urejen, a vendar prvi v pokrajini. Še dalje ob Vardarju se vežba vojska; glej, tam je konj v diru vrgel vojaka raz sebe, konj drvi proti vodi, vojak je obležal na mestu nepremično. Tovariši hitijo in ga vzdigujejo; ne bo hudega, upajmo.

Še par ovinkov in pred nami je zopet staroslavno Dušanovo Skoplje.

8. Iz Skoplja v Ohrid.

Iz Skoplja v Ohrid vozi ozkotirna železnica, pa ne širine 76 cm, kakor so železnice v Bosni ali zapadni Srbiji, marveč to je še ožja železnica, širine 60 cm. To je vojaška železnica, ki so jo zgradili tekom svetovne vojne Nemci, da so po njej zalagali svoje, bolgarske in avstrijske čete na frontnem odseku pri Ohridskem jezeru. Po vojni se

je železnica popravila in sedaj se uporablja kot zasilna proga, dokler se ne zgradi normalna železnica.

Vodstvo našega kongresa je napravilo načrt za dva izleta; ena skupina je imela iti na Kosovo, druga na Ohrid in eventualno Bitolj; izleta sta se vršila istočasno, zato se je bilo treba odločiti ali za enega ali za drugega. Proti našemu pričakovanju se je velika večina odločila za Ohrid in le manjši del za Kosovo; za Ohrid je bilo priglašenih nad 140, a za Kosovo samo nekaj čez 60 kolegov. Srbijancem in Vojvodjanom, ki nimajo jezer in planin v bližini, je bil Ohrid mnogo bolj privlačen, nego Kosovo, ki ga že poznajo, ker tja često vodijo dijaške izlete. Toda ta velika množina je spravila aranžerje v precejšno zadrego. Zakaj ohridska železnica ima majhno kapaciteto; vsaka kompozicija, kakor se imenuje vlak, more sestojati največ iz pet vagonov, sicer je opasnost prevelika. Poseben vlak, ki nam je bil na razpolago, bi mogel prepeljati le kakih 60 do 70 oseb. Da bi se kolikor mogoče priglašenih premislilo, so nam vodje izleta pričeli v živih barvah opisovati težkoče: Vožnja traja nepretrgoma dvajset ur, odhod iz Skoplja je opolnoči in prihod v Ohrid šele ob devetih zvečer. Potuje se tedaj po neprespani noči, v majhnih vagončkih, kjer eksistira samo tretji razred in kjer na spanje ni misliti — v voznem redu vidim označen tudi drugi razred, a takih vagonov nisem imel prilike videti. —

Več kakor ta propaganda pa je zalegel živi vzgled, ki se je primeril izletnikom na potu k Sv. Matki, kamor so se peljali s tem vlakom eno postajo daleč. Vlak je skočil s tira, kar je povzročilo precejšno zamudo, dasi nikake druge nesreče; ker se je splošno trdilo, da so na tej progi redno dogajajo slične, a tudi hujše nezgode, so nekateri pričeli omahovati. «Kaj pa, če lokomotiva poskoči s tira ravno na kakem mostu ter potegne vse skupaj v vodo, ko so mostovi tako ozki», je modrovala previdno ena od slovenskih glav in se tudi odločila za Kosovo.

Ta predigra izleta morda pomaga nekoliko ilustrirati vožnjo na progi Skoplje-Ohrid. Odhod je bil zares ob eni uri po polnoči s kolodvora Gornje Skoplje, ki je pet minut bolj oddaljen nego glavna, oziroma prava stanica Skoplje; z Gornjega Skoplja odhajajo ozkotirni vlaki. Tja smo prišli direktno z banketa, ki so ga nam v petek večer priredili v Skoplju. Ko so nas aranžerji prešteli na kolodvoru, nas je bilo samo nekaj manj kot sedemdeset; politika aranžerjev se je tedaj dobro obnesla. Nekaj malega se jih je naložilo še na osebni vlak, ki je odhajal kot normalno ob navedeni uri iz Skoplja, za ostale se je priredil posebni vlak, ki je odšel pol ure za normalnim.

V vagončkih je bila tema, zato se ni bilo mogoče razgledovati, dokler je trajala noč. Dremali smo in spali; ko pa se je pričelo svitati, smo baš prehajali

iz tesne Suhodoline, ki veže Skopsko kotlino s Tetovsko, v široko in izredno dolgo Tetovsko ravan, ograjeno na celi zapadni strani z visoko steno zasnežene Šar planine. Odprl se nam je čudovito lep pogled, gotovo eden najlepših na vsem našem jugu, tako lep, da je človek tudi po neprespani noči takoj boder in čil.

V kolosalni panorami, skoro v ravnem nizu, se vrstijo nad ravnino skaloviti, beli vrhovi Šara. Skoro vsi glavni vrhovi so enako visoki ter dosežajo 2500 m, škrbine in sedla med njimi so le neznatna. Toda pod glavnim hrbtom ni nikakega predgorja, kakor smo jih vajeni ob Alpah na Slovenskem, komaj neznatni obronki, veličastno velegorje se spušča tedaj skoro neposredno in prilično strmo v Tetovsko ravan, ki leži pri Tetovu 420 do 450 m nad morjem. Pokrajina napravi izredno mogočen vtis; slika te spominja na pogled, ki ga imaš z blejske pokrajine proti Stolu in Begunjščici, samo da je še veličastnejši. Tetovska ravan, imenovana Polog, je dolga 45 km, široka okrog 10 km; v vsem tem obsegu se dviga na njenem zapadnem robu ta strma, ogromna stena Šarplanine, kateri pregledaš od tu vse vrhove od stožčastega Ljubotina na severu, do onih vrhov neznanega imena tam na jugu nad izvorom Vardarjevim. Ni čuda, da je ta veličastna planina pustila tako vidno sled v narodnem spominu, ki ji je prisodil tako imenitno vlogo v narodnem epu.

Vila s Šarplanine mora zares pregledati pokrajino na daleč in široko. To bodo izleti za Skopljanke, kadar se tu razvije turizma!

Železnica vozi od vzhoda naravnost proti Tetovu, mestu, ki leži na vznožju planine. Ima 15.104 prebivalcev, a mu tega na zunaj ni videti, ker je vse skrito v drevju, višjih zgradb pa nima nikakih. Okrog Tetova uspevajo namreč najboljša jabolka cele Južne Srbije, vrh tega obilica najboljših pravih kostanjev; odtod so pošiljali jabolka in drugo sadje na vse strani, celo v Carigrad na sultanov dvor.

Od Tetova gre železnica do Gostivara popolnoma ravno, in sicer tik ob glavni cesti, ki drži skoro natančno po sredi ravnine od severa proti jugu Vardar je ostal precej sam na levi strani, mi pa se vozimo neprestano preko mostov. Čudovito mnogo je tu rečic in potokov, ki brzijo od planine preko ravnine do Vardarja. Vsi so polni vode, ki dere izredno naglo in šumeče, dasi ravnina ni videti tako močno nagnjena. Vrh tega je voda iz deročih glavnih strug razpeljana po nešteti umetnih vodotokih po njivah in travnikih; tu vidiš cel kos travnika pod vodo, tam prodira voda v širokem pasu po sveži travi ali njivi. Nikjer na jugu nisem videl s tekočo vodo tako bogato obdarjene zemlje, kakor je Tetovska ravnina. Zato pa je ravan povsod v sveže zelenih travnikih in njivah, vendar je videti travnikov več. In pa mno-

go je drevja ter grmovja, osobito v južnem delu, kjer je vrb, topolov, jag-njedov itd. kakor da smo kje v severni pokrajini. Toda gore ob straneh so go-le, malokje drevje, kaj šele gozd. Le visoko na Šarplanini se vidijo pod snež-nim pasom večji kompleksi redkega gozda.

Vožnja z izletniškim ali celo s poseb-nim vlakom ima to slabo stran, da ne prideš z domačini v dotiko. Kar vidiš ljudi od daleč, na postajah, na polju, na cesti — v tem predelu v bližini želez-nice ni nikakih vasi, marveč le na desni in levi na robu ravnine, — je obilo Ar-navtov, osobito v južnem delu, okrog Gostivara. Predel okrog Gostivara je celo najopasnejše mesto na tej želez-nici; tu so Arnavti lani ali predlanskim ponoči napadli vlak, oropali popotnike do golega, ustrelili one, ki so se upirali z orožjem, in jo popihali s plenom. Te-ren je zanje ugoden, ker pride tu že-leznica najbližje albanski meji, ki je ta-koj za glavnim grebenom, v zračni črti komaj 25 km oddaljena, a tako, da se pride do nje samo po goratem, nekoliko gozdnatem terenu. Toda Arnavti, ki so napadli oni vlak, niso bili iz Albanije, marveč iz ene naših vasi; prišli so jim na sled, jih spoznalj in zdaj so za 10, 15 do 20 let na robiji. Odtlej ni več čuti o sličnih napadih. Vendar ima tu vsak vlak orožniško spremstvo v polni opre-mi; videl sem sedeti žandarme na to-vornem vlakcu, ki smo ga srečali, s pu-ško v roki; tudj naš posebni vlak so

spremljali, dasi ne v velikem številu. Toda bolj kot orožniki ti zagotavlja mir in red povsem mirno obnašanje sopotnikov, najbrezskrbnejši promet na postajah, kjer moreš popiti rakijo ali vino, kavo ali čaj, prigrizniti to ali ono. Vidiš, da si v pacificirani deželi, kjer more vsakdo normalno vršiti svoje posle in kjer napadi kačakov sedaj ne tvorijo mnogo večji procent rizika, kakor običajni roparski napadi v drugih deželah; vsaj za bližino železnice velja to. Tudi pozneje sem še mnogo izpraševal glede kačaških napadov, a soglasno so zatrjevali domačini, da so zadnje leto popolnoma prenehali. Nekaj je učinkovala Ahmedova zmaga v Albaniji, nekaj boljša upravna organizacija pri nas, o čemer pričajo številne orožniške postaje ob potu. Te vidiš povsod na ekspanziranih točkah, na višinah in spodaj; ne velike, nekako kvadratne zidane hiše. A poprej je bilo baš v tem sektorju najhujše; tu okrog Gostivara so bila v turški dobi arnavtska nasilstva najhujša. In prva leta po zaključku svetovne vojne so se vse strahote arnavtskih zulumčarstev ponovile še enkrat. Kmeti fant iz teh krajev mi je pripovedoval l. 1920., da so morale oblasti razdeliti orožje med naše ljudi po vseh vaseh in da so se večkrat dvignile trume po 200—300 naših kmetov, da so odbile napad arnavtskih tolp na črede ali vasi. Večkrat so morali po dva, tri dni za kačaki, da so rešili že odgnano živino. Vse od vasi bolj oddaljene planine in pašnike

pa so morali opustiti. Tu je tedaj zboljšanje občne varnosti največjega ekonomskega pomena, zakaj kmetije, ki so imele nekdanj po mnogo sto ovac in obilo goveje živine, imajo zdaj komaj desetino tega.

Tudi sektor ob železnici Tetovo - Gostivar je bil še pred nedavnim zelo nevarna točka. Tu so Arnavti odpeljali onega Čeha - novinarja, ki si je s fotografskim aparatom ogledoval prelepo Tetovsko ravan. Gosp. Dimitrijević, bivši direktor tetovske gimnazije, nam je iz vlaka kazal mesto ob vodi, dobro uro od Tetova, kjer sta tetovski profesor Smiljanić in načelnik tamkajšnje železniške postaje šla loviti ribe, pa so ju napadli kačaki ob belem dnevu in ju odvedli. Smiljanić, znani geografski in beletristični pisatelj, rodom od Debra, eden od onih dveh kolegov, ki sta nas vodila na Nerezi, pa je znal toliko arnavtski, da je razumel kačake, kaj nameravajo storiti z njima. Nesrečneža sta se domenila v naglici, da je bolje riskirati vse, kakor pričakovati kačaškega mučenja; ko so šli baš skozi koruzno njivo, sta jo vdrla nenadoma vsak na svojo stran. Arnavti so streljali za njima, postajenačelnik je obležal mrtev, a Smiljanić je srečno utekel.

Takih zgodb kakor da ne razumeš sedaj. Jutranje solnce sije na slikovito pokrajino, na bele planine v višini, na sadno drevje, ki obdaja Gostivar; ves naš posebni vlak se sprehaja po mali gostivarski postaji. Da ne vidiš sivih

munar v mestu in belih arnavtskih čepic ter mrkih muslimanskih obrazov ob robu stanice, ne bi mogli misliti, da stojimo v Gostivaru, najbolj zloglasnem arnavtsko - turškem gnezdu, kjer je tudi sedaj še med 4885 prebivalci le 729 pravoslavni Srbov, vse ostalo pa so Arnavti in Turki. Tu sem celo med železničarji videl ljudi, ki so bili očitno Arnavti.

Koj nad Gostivarom zapusti železnica Vardarsko dolino ter preide proti jugu v stransko dolino, ki se hitro zožuje. Kmalu se začne proga vzpenjati navzgor; v velikih vijugah se vije po pobočjih, tako da se vrliš z vagoni brez presledka in pri tem neprestanem zavijanju težko obdržiš orientacijo. Svet se povsem spremeni; nahajaš se sredi gorate pokrajine, malo poseljene, toda mnogo bolj poraščene z gozdom. Drevesa sicer niso velika, tudi ne gosta; in sami listovci, jelovega drevesa nisem videl na vsej poti. Tudi če so posamezna debla debela, visoka niso. Da smo že na znatni višini, se vidi po zaostali vegetaciji, zakaj dočim je spodaj že davno vse zeleno in je sadno drevje že odcvetelo, je tukaj zgoraj še vse rjavo in rumeno; niti brstenja še ni mnogo opaziti.

V vagonu polovica ljudi spi. Vagonček ima na vsaki strani po eno klop podolgem ob steni; na sredj stoji mala železna štirioglata pečica, ki služi očitno pozimi za gorkoto. Najprej sem mislil, da je štedilnik; prav tak vtis napra-

vi in tudi cevi vodijo navzgor; gotovo se lahko tudi skuha na njem. V oknih so povsod šipe, nikjer razbitih ostan- kov. Toda eno neugodnost imajo voja- ški vagoni; na njih ni nužnika, kakor se imenuje stranišče; kdor se podaš na to potovanje, spravi poprej želodec v red. Tudi na postajah je s stranišči križ, zato dvakrat opomin: spravi poprej želodec v red! Kolegi, ki so se že vozili po tej progi, so pripovedovali, da se običajno zgodijo le neznatne nezgode, da skoči ta ali oni voz s tira, kar pa se brž zopet spravi v red. Opasneje je, kadar od- skoči lokomotiva z več vagoni; v tem slučaju so se ponesrečili oni, ki so stali zunaj na mostovžih; stisnilo ali celo zmečkalo jim je noge. Vendar ker vozi vlak na vseh ostrejših ovinkih izredno počasi, se človeku ne zdi nevarno. Na- zadnje se popolnoma sprijazniš s to «funiculo», kakor ji pravijo veseli lju- dje na jugu.

In res se je sukal naš vlak tako pre- vidno po nešteti serpentinah navzgor, da smo se počutili povsem varno. Napo- sled se je vendarle pripetilo tudi nam nekaj: sredi hoste se je vlak ustavil in brž se je raznesel glas, da je en vagon skočil iz tira. Zares ni bilo nič hujšega; mala kolesa so bila spolzela dol, a pot- niki so priskočili na pomoč železničar- jem in v par minutah so z dolgimi že- leznimi drogovi, ki jih v ta namen vozi vlak s seboj, dvignili vagon in ga po- sadili zopet na tračnice. Par hipov in brez najmanjšega razburjenja smo se

peljali zopet dalje. Nekatere dame, ki so spale napol sedé, napol ležé, se niti zbudile niso.

Razgled z vlaka je postajal vedno lepši. Na daleč in široko se je odpirala panorama, ravnine in doline, griči in hribi so se videli globoko pod nami, vasi, velike in male, pisane mreže njiv in travnikov, naša proga sama, vse se je odpiralo spodaj pod nami v prekrasni perspektivi. Naposled smo dospeli na sedlo, katerega najvišji del leži 1182 m nad morjem. To je sedlo Bukovik, od katerega se prične proga v prav takih vijugah spuščati navzdol proti Kičevu. Sedaj se odpre zopet najkrasnejši razgled na južno stran: spodaj pisana polja, njive in travniki ter selišča prostrane Kičevske kotline, okrog in okrog holmi in hribi, a zadaj za vsem sneženi vrhovi in grebeni planin tam nad Debrom in Ohridom. To so pogledi, ki bogato poplačajo neprespano noč in dolgotrajno vožnjo in še marsikaj, to so pogledi, kakor jih nimaš lepših niti s Semmeringa. Prav je pripomnil kolega: Kadar se tu zgradi normalna železnica s tuneli, bi bilo treba to ozkotirno progo obdržati samo za turistiko.

Po velikih ovinkih pripeljemo naposled v Kičevo, mesto, ki ima 4792 prebivalcev in leži 600 m nad morjem. Zračna razdalja med Gostivarom in Kičevom znaša 31 km, železniška proga pa je dolga 103 km in vlak vozi sedem ur, povprečno le 15 km na uro. V Kičevu stojimo nekaj časa; v gostilni ne-

daleč od stanice, dobiš pijače in jedi. Tu, kakor še na nekaterih drugih postajah, sem opazoval sledečo stvar: gostilničarja spravi nenaden velik naval gostov popolnoma iz ravnotežja; ne more več ne rezati salame, ne kruha, ne točiti, ne šteti denarja; njegova konfuznost se brž prenese še na pomočnika. V Kičevu si je krčmar naposled pomagal s tem, da je kratkomalo nehal streči in pričel znova šele, ko so prihajali gostje posamezno naročat k pultu.

Od Kičeva dalje smo se kmalu pričeli zopet vzpenjati navzgor, zopet v neskončnih vijugah. Bilo je treba čez pogorje, ki loči Kičevsko kotlino od Ohridske. Večina potnikov pa je na vznožju izstopila in šla raje peš gor do sedla; tričetrtturna hoja je bila prijeten odpočitek po celodnevnem sedenju, a vrh tega so še dospeli na sedlo pol ure pred prihodom vlaka. Tudi dva orožnika sta šla z njimi. Na sedlu Preseku, ki je visoko okroglo 1000 m, je vladal precejšen hlad; tudi tu je bilo videti še prav malo zelenja.

S Preseka je šlo zopet navzdol. Tuda pričel se je delati mrak, dasi še ni bila nitj sedem ura; ob šestih je bilo solnce že zašlo (po ljubljanski uri), a bilo je to 24. aprila. Naša furunica je enakomerno ropotala v noči; bilo je popolnoma tema, ko smo se pripeljali v Ohrid.

9. V Ohridu.

Ko smo se vozili na ohridsko postajo, smo se šalili, da nas tamkaj čaka godba in slavnostna deputacija in ne vem kdo še. Toda ko smo zlezli iz naših ljubih vagončkov, ne le da ni bilo godbe, ampak ni bilo niti gimnazijskega sluge, da bi nas povedel. Okrog stanice je vladala tema, mesta ni bilo videti nikjer, nikjer nikakih luči. Pač; tu se pokažejo ohridski dijaki gimnazijci, se ponudijo, da nam nesejo prtljago in sporočijo, naj se vse napoti v hotel Velika Srbija.

Bilo je nekoliko godrnjanja na kolege ohridske gimnazije, da so nas prepuščili ohridski temi. Stanica leži domala pol ure iz mesta; pot do tjakaj pa je bila tem nerodnejša, ker je bila po cesti popolna tema. Ohrid še nima nikake ulične razsvetljave in ponoči si prepuščen sam sebi ter si moraš pač event. svetiti s svečo. Med nami se je našel ta ali oni, kj mu je bil Ohrid kolikortoliko znan in tako smo koračili po njegovem nasvetu skozi temo. Sicer pa, da bo slika popolna, naj pripomnim, da so bile na kolodvoru kočije na razpolago.

Tudi naša temna cesta nas je naposled dovedla do razsvetljenega lokala. To je bila «Velika Srbija», običajna južna restavracija, malo večja, osobito prostornejša. Opazil sem, da se na skrajnem jugu naslovi lokalov nekoliko spremene; skoro vsako mesto ima tudi hotel «Velika Srbija». Vstopimo in pose-

demo; lokal je bil preko polovice poln, ob dveh dolgih stranskih mizah je imela večja družba očitvidno nekak banket. Proti kotu na desni je svirala civilizirana ciganska godba; pred godci, ki so sedeli na nekoliko zvišenem prostoru, so sedela tri dekleta v kratkih rokavih, s svetlimi nogavicami in kratkimi krili, tedaj popoln alafranga. To so bile pevke; po navadi je ena pela stoje, dve sedé, a vedno enoglasno. Če se je kdo od gostov zanimal zanje, so se mu radevolje nasmihale. Rekli so mi, da so to ciganke, kar po tipu ne bi sodil. — Ali kmalu se je pojavil od nekod direktor ohridske gimnazije in nas ogorčene — premagal z očitkom, zakaj nismo nič sporočili, da pridemo. Mi smo seveda gledali debelo, on pa se je ogorčeno jezil, češ, ves teden se poroča: na zaključku kongresa se priredi izlet v Ohrid, a on čaka in čaka, kdaj se mu naznani naš prihod, število izletnikov, skratka precizno in fiksno poročilo, na katero bi on uredil vse potrebno. Naše vodstvo odgovarja, da so aranžerji naznanili: v Ohridu je vse pripravljeno za nas, odposlan je brzojav o prihodu, številu itd. Ne, brzojava ni bilo!

Tako smo se sporazumeli, da je brzojav ona sporna točka, ki veže in loči dvoje nesporazumov. Ali kaj sedaj; sedemdeset ljudi prenočiti v Ohridu kar na hitro, v pozni uri, — bilo je že po desetih zvečer. Slovenec poleg mene je vrgel ogorčeno kovčeg na stol in obupaval: «Na, sedaj mi je vse pokvarjeno.

Pogled na Ohrid.

ves izlet je pokvarjen. Po neprespani noči in težavni vožnji še ena neprespana noč!» Na drugi strani je sedel Primorec s Sušaka, tako flegmatično, kakor da je vse to v programu. «Pa nema izleta bez neprilika! Sedimo, da vidimo.» In mirno sva pričela večerjati, — slavne ohridske ribe so prišle na mizo, okusno prirejene. In taka ribja večerja, zalita s temno ohridsko kapljo, je večerja, da nikoli tega. Da je Primorec učil tako flegmatično potrpežljivost, je imel prav. Tam zraven k okrogli mizi je sedlo dvoje, troje gospodov, papir in svinčnik v roke, pa se je začelo. Tu sta dve sobi za dame, tu tri, tu še dve, ulica ta in ta, gazda ta in ta, a ovaj gospodin, ovaj djak će da vas povede. Komaj če je minilo pol ure in že smo bili razmeščeni vsi, skoro vse po privatnih stanovanjih. Moram posebej navesti, da so razporejevalci takoj početkom vprašali na ves glas, če je kdo iz Slovenije tu; hoteli so tedaj Slovencem izkazati uslugo, da jih razmeste med prvimi, — bilo pa nas je iz Slovenije vsega le troje. Jaz sem bil z nekim Črnogorcem dodeljen gazdi našega hotela, ki pa je pravzaprav le solastnik. Ima svojo hišo takoj v bližini. Dobila sva vsak svojo sobo in prav udobno posteljo. Prav tako so se pohvalili vsi ostali naslednje jutro, da so spali odlično; nikogar nisem čul, da bi se pritoževal. To so nam ohridski kolegi izvedli zares prvovrstno. Ta način prenočitve, ki nas vrh tega ni nič veljal, mi je bil

izredno všeč tudi radi tega, ker sem prišel v ohridsko domačijo ter se izognil hotelu, ki človeku ne more pokazati ničesar novega.

Hiša v kateri sem stanoval, predstavlja nekako povprečni tip ohridskih; bila je bržkone nekdanj turška hiša. Enonadstropna zgradba, zgornji del, to je prvo nadstropje, je pomaknjen za kakega pol metra na ven. To je značilna lastnost vseh muslimanskih hiš. Smisel tega mi je bil jasen in zelo simpatičen drugo jutro, ko sem gledal skozi okno na Ohrid, ki se je že ves svetil v toplem solncu. Podaljšek prvega nadstropja je namreč porabljen kot nekak balkon, samo da je ta še v sobi, ne zunaj in da ima vse tri stene — v oknih; na glavni steni je celo po več oken skupaj. Tik ob steni pod oknom je minderluk, to je dolg, nizek divan; ako ležiš ali sediš na njem, imaš od treh strani svetlobo in na treh straneh lahko sede gledaš ven ter motriš, kaj se godi po ulici. Več svetlobe ter zraka in — razgleda zares ne more v sobo, kakor po tem načinu.

Iz ulice, kaldrmisane na znani način z okroglimi robotimi kamni, — prijatelj Debeljak se nikdar ne pozabi nasmejati, da pride kaldrma od grškega kallos dromos, kar se reče lepi pot, — je vhod skozi dvorišče. V prvem nadstropju je velika skoro prazna predsoba, odkoder vodijo vrata v posamezne sobe; tudi nužnik je tu zgoraj, sicer južnjaški, na počep, toda popolnoma snažen. Vsa soba je po tleh pogrnjena s preprogami,

ki so sicer preproste, ali so brezhibno snažne: močno prevladuje rdeča barva. Postelja je izredno široka, tako da sem si predstavljal, da so mi odstopili zakonsko. Ali zjutraj sem se uveril, da ima Črnogorec v sosedni sobi prav tako široko nočno domovino. Na strani majhna mizica in na njej luč kakor pri nas, in normalni stoli kakor v predmestnih stanovanjih pri nas. Po stenah par brezpomembnih slik, vmes, nad koncem postelje, slika sv. Klimenta, glavnega patrona ohridskega, in pred njim večna lučka. Da bi se dobro naspal, sem zvečer ugasnil ne le svetilko, marveč tudi to Klimentovo luč. Ko me je drugi večer gazda zopet privedel domov, je pripomnil glede te lučke: «A kandilo neka si gori,» toda pristavil, da bi njegova pripomba ne izgledala preostro, naj lučko vendarle ugasnem, ako me moti v spanju.

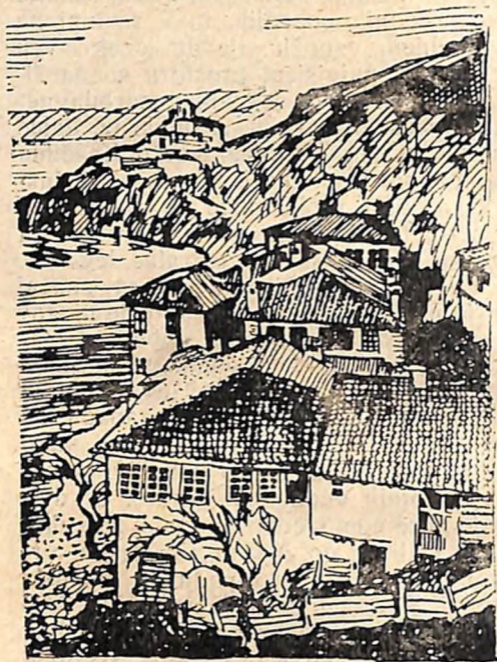
V Ohridu sem se počutil spočetka tako nestrpnega kakor takrat, ko sem bil kot četrtošolec na potu, da prvikrat vidim morje. Čimprej želiš videti jezero, ki se ne vidi iz celega mesta. Ravno okrog hotela «Velika Srbija» ni prav nikakih znakov, da se nahajaš v bližini te velike vode.

Najboljše je, mahiniti jo takoj na grič, ki se dviga tako rekoč sredi mesta, kakih sto metrov nad okolico. Komaj se vzhaneš par metrov navzgor, že se odpre široko pogled na jezero. In to je slika, ki se je ne moreš nagledati. Mnogo sem že čital o krasoti Ohridskega je-

zera, a vendar me je ta nepopisno lepi kos naše zemlje presenetil s svojo veličastno lepoto. Z Ohridskega gradu pregledaš celo jezero in obenem celo pokrajino na široko, mesto in okolico. Ohrid leži deloma še na tem griču, osobito na vzhodnih pobočjih, in v ravnini na vzhodnem vznožju, tja do jezera. Vrh griča, na najvišjem prostoru so na široko razprostrte razvaline starodavnega ohridskega gradu. A naokrog, daleč na jug in na zapad, leži jezero. Značilno je, da so hiše zgrajene tako, da ima vsaka višja preko nižje še razgled na jezero, torej nekako v terasah. To da mestu značilnost amfiteatralne lege.

Kar daje Ohridskemu jezeru značaj in je najlepši njegov okras, to je njegov okvir: visoke, s snegom pobeljene planine, ki se dvigajo v dolgih vzporednih vrstah in se domala povsod spuščajo neposredno v jezero. Ne na zapadu, ne na vzhodu ni nikjer prostora za kako obrežno ravnico; sprva nekoliko položnejše, potem vedno bolj strmo, se dvigajo gore neposredno od vode, na vzhodu v Galičici do 2043 m z najvišjim vrhom Tomoroš, na zapadu na albanski meji v Mokri gori in Jablanici do 2300 metrov visoko. Ta planinski okvir daje izraz jezeru; ko leži jutranja svetloba na zasneženih vrhovih, je jezero povsem alpsko sveže; kadar je nebo oblačno in so gore mračne, je mrko tudi jezero; neskončno je lep pogled, kadar popiha veter in potemniijo pričenjajoči valovi vodno gladino; natančno lahko

opazuješ, kako hiti nemir preko jezera. Če iščeš jezeru primere v slovenskem alpskem svetu, se spomniš najbolj na Bohinj, na mrko, samotno resnobo Bohinjskega jezera. Vendar je treba pri-

Sv. Jovan v Ohridu.

pomniti, da planine okrog Ohrida ne napravijo tako mogočnega vtisa, kakor bi bilo sklepati po znatni višini, zakaj gladina jezera sama leži skoro 700 m

(točno 690 m) visoko. A kar je glavno: Ohridsko jezero je izredno veliko; cela njegova površina meri 270 km². Da se more primerjati z velikostjo naših jezer, naj navedem, da ima Bohinjsko jezero površino 6 km² in pol, a Blejsko jezero celo samo 1.33 km², Vrbsko jezero na Koroškem pa 20 km² in pol. Ohridsko jezero se more po velikosti meriti z velikimi alpskimi jezери, od katerih ima na pr. Gardsko površino 370 km². Ohridsko jezero ima podolgovato obliko; dolžina meri 30 km, a širina 13—14 km; razdalja od Ohrida, ki ne leži povsem na koncu jezera, do Sv. Nauma na skrajnem jugu znaša še vedno 22 km.

Nekaj posebnega je barva jezera, ki je izrazito temno-modra. Saj ni čuda, globina je znatna in znaša na najglobljem mestu 285 m. Breg je zelo slikovit; ker je na mnogih mestih voda izpodjedla obrežje, prav kakor izdolbe kipenje morske obalo, tako da prehajajo gričji z navpičnimi, 10 do 20 m visokimi stenami v vodo.

Ali še lepša, kot pogled z gradu, so mesta ob jezeru samem. Glavna ohridska ulica vodi direktno do jezera, in sicer do pristanišča; odtod vodi druga cesta proti vzhodu, in sicer tako, da se drži ves čas jezerskega brega; na eni strani imaš jezero, na drugi hiše. To je eden najlepših potov, kar sem jih sploh kdaj videl. Že neznamen vetriček razmaje jezero, da se razburijo valovi in pljuskajo ob peščenem bregu; še v cesto segajo in jo preplavljajo ob kraju. To

prijetno pomirjajoče pošumevanje valov poje tako neskončno lepo, da kratkomalo ne moreš dalje. Ustaviš se, postojiš, gledaš na visoke vrbe, ki se klanjajo tu, tam z brega nad jezero, poslušаш, kako se meša šuštenje listov z mrmranjem valov, spremljaš bele grebene, ki se prekucujejo ob pesku, misli pa ti vse posrka ta čudovita melodija in te boža s svojim božanskim ritmom. Po tem obrežju sem gledal v nedeljo zvečer promenado mladega ohridskega sveta; niso si izbrali slabega prostora. Kadar bo Ohrid veliko letovišče in se napravi tu moderna aleja, bo to najlepša cesta v Jugoslaviji; samo v Dalmaciji boste morda našli kai sličnega.

Drug enako lep kraj je obrežje pri manastiru sv. Jovana. Ta leži koncem malega podaljška, s katerim končuje Ohridski grad na jugu (na sliki se vidi prav dobro kot najbolj leva skrajna točka ohridskega brda). Tu pri Sv. Jovanu posédi na travi nad strmimi stenami, ki jih je jezero izrezalo v hrib, sedi tu dopoldne in samo glej ter poslušaj; želel si ne boš ničesar drugega kakor samo, da bi ti ne bilo treba nikamor več od tod . . . Ali pa stopiš v ovinku po strmi stezi navzdol, prav do jezera, ki sicer tu ni povsod dostopno. Spodaj je na bregu pesek in razdrobljeno kamenje, pot vodi prav do vode. Sedeš na skalo in poslušаш zopet čudoviti ritem, nebeško melodijo ohridskih valov, samo to in ničesar drugega. Zopet ni ne časa, ne prostora, ne zla, ne dobrega . . . Ču-

dovita stezica vodi samo do skale in tam nenadoma preneha. Radoveden stopiš prav do konca, da vidiš njei zaključek. A glej! Na njenem koncu je v skalo vsekana celica, majhna celica, da more komaj bivati v njei človek na tesnem. — Nisi slabo izbiral, puščavnik iz ne vem katere davnine, ko si si izklesal to bivališče; tu si zares moral biti harfa, ki jo prebira Gospod . . . Še čez prag celice pljuskajo valovi; če bi hotel zdaj bivati v njej, bi jej moral tla dvigniti za meter ali pol. Tam blizu stoji ob vodi velika vrba, tu še ena; zadaj gre steza po pesku do prvih hiš, ki stoje izredno slikovito, tik ob jezeru, a neposredno pod strmimi skalami, tvorečimi ozadje. To je Kanev, poseben del Ohrida, kjer bivajo samo ribiči. Tod bi se dale izpeljati najlepše stezice in svet okrog Sv. Jovana bi postal eno najlepših sprehajališč v naši prostrani domovini.

10. Še o Ohridu.

Ohrid ni le od prirode izbran, da postane eno najlepših in najživahnih naših letovišč, marveč ima tudi odlično zgodovinsko tradicijo. Tu in v Prespi je bilo središče makedonske države za carja Samuila, edini primer v slovanski dobi balkanske zgodovine, da je igrala Makedonija samostojno vlogo. Še imenitnejša je cerkvenozgodovinska tradicija za Ohrid; tu je bilo središče delo-

vanja Metodovih učencev, ki so pribežali semkaj po l. 885. iz Velikomoravske; tu sta živela in delovala sv. Kliment in sv. Naum, najimenitnejša od njih. In vse to se ni pozabilo, marveč je ostalo živo in sveže. Sv. Kliment je ostal patron mesta; njegovo sliko najdeš menda v vsaki ohridski krščanski hiši; njegove relikvije hranijo v cerkvi sv. Klimenta. V cerkveni zgodovini Balkana je Ohrid ena najimenitnejših točk. Tu se je osnovala samostalna nadškofija, ki je imela do l. 1219. oblast tudi nad srbskimi kraji in ki se je ukinila šele l. 1767. Kar sta bila Oglej in Salzburg v naši bližini, to je bil Ohrid na jugu.

Tu pa so poleg Klimentove še druge zelo stare cerkve, arhitektonsko interesantne in za nacionalno zgodovino pomembne. Zgoraj vrh ohridskega brda je na široko razpoložena stara ohridska trdnjava, katere osnova je istotako zelo stara, katere pomen pa sega tudi v novejšo in najnovejšo zgodovino. Tako ti vstajajo v Ohridu na vsakem koraku zgodovinski spomini; tu ne moreš uiti vplivom historigčnega razmišljanja, tu ne moreš zapreti oči pred preteklostjo, marveč se ji moraš prepustiti popolnoma. V tem pogledu zavzema Ohrid najodličnejše mesto med vsemj kraji cele Srbije, ker te vrh tega zgodovina prenese najdlje v preteklost, dlje nego kjerkoli drugod. Tu izgubiš takorekoč smisel za čas in s stoletji se igraš kakor da so to leta našega spomina.

Zato pa ti turška preteklost manj sili v oči, nego v ostalih mestih. Tu je neprimerno manj džamij in še te stoje na takih mestih, da jih kar ne opaziš; čaršija je izredno malo izrazita: med hišami bolj kot drugje prevladujejo večje in višje stavbe. V primeri s tem te preseneti, da je Turkov na ulici razmeroma več nego drugod; vzrok temu je v odročni legi; val izseljevanja še ni dosegel tega skrajnega makedonskega kota, vsaj ne v toliki meri kot n. pr. Skoplje. Sicer pa se Turki izseljujejo tudi odhod in njihove hiše kupujejo krščanski domačini. Po statistiki iz leta 1921. šteje Ohrid med 9603 prebivalci poleg 4766 pravoslavnih še vedno 4317 muslimanov. Med njimi so razen 565 Arnavtov vsi Turki, ki pa so po velikem delu poturčeni Albanci. Našteli so v mestu tudi 273 Aromunov. Kakih 12 družin je tudi pravih Grkov.

Prvi starinski spomenik, ki sem ga videl v Ohridu, je velikanska stara platan, ki stoji na glavni ulici takoj poleg hotela Velika Srbija. To je v resnici velikansko drevo; ne vem koliko metrov meri v premeru, ali kar verjamem napisu na razglednici, da je takozvan „Činar“ star tisoč let.

Od tega starodavnega drevesa si hitro na vrhu, kjer so na široko razvaline ohridske trdnjave. Kdo jo je zidal prvi, kdo vé! Ko smo se razgovarjali na ladji z Ohridčani o njej, je dejal študent: Bolgari so nam pripovedovali, da je sezidal grad car Šimeon. Ko so prišli

Sv. Kliment Ohridski.

Srbi, so nam pravili, da ga je postavil car Dušan; in Ohridčani sedaj zares ne vemo, komu bi verjeli, kdo ga je sezi-dal. Ko smo drugi dan pod vodstvom ohridskih profesorjev ogledovali trdnja-

vo, ki je osobito na zapadnem brdu mogočno ohranjena, nam je razlagal direktor Simić, ki je rodom iz Južne Srbije, da je trdnjavo v tem delu zgradil bržkone makedonski car Samuil, kar se da sklepati po nekaterih arhitektonskih posebnostih.

Ko sem prvo jutro kolovratil po višinah med razvaljenimi zidovi, sem opazil tam zraven nizko, po videzu neznatno cerkvico, ki pa se ji takoj pozna, da je silno stara zgradba. To je znamenita cerkev sv. Klimenta, z majhno kupolo in streho, ki sega na obeh straneh skoro do tal. Sezidana je, kakor cerkev v Nerezih in še toliko drugih, iz sivega materijala, v katerem so vzdane na gosto proge močno rdeče opeke, tako da te rdeče proge preprezajo vso stavbo. Menih, ki nas je pozneje v večji skupini vodil po cerkvi, nam je kazal lepi ikonostas z zares lepimi slikami, ki so povečini iz 14. stoletja. Zadaj za ikonostasom, pri oltarju, nam je pokazal v skrbno zaprti skrinjici mošti (to so relikvije) sv. Klimenta, ki je bil ostal v Ohridu do smrti. Pa še z drugim se ponaša cerkev sv. Klimenta; kaludjer nam je tudi pokazal del mošti sv. Vladimira, par nevelikih kosti tega svetnika, ki so jih, kakor je bilo čitati v časopisih, pred par meseci prinesli iz Elbana, kjer jih je hranil tamkajšnji samostan. Te mošti pa še niso bile nič kaj posebno skrbno shranjene; kakor da še niso dobile onega slovesnega in svetega značaja, ki gre stari svetinji.

Zunaj poleg cerkve stoji precej visok bel stolp. To je zvonara. Ohridski fant mi ga je pokazal kot neko posebnost, pripovedujoč, da ga je postavil oni profesor iz Amerike. Nisem se mogel koj spomniti, šele pozneje mi je prišlo na um, da je univerzitetni profesor Pupin iz Amerike naročil in pred nedavnim postavil nov zvonik za cerkev sv. Klimenta v Ohridu. Zvonik pa ne napravi posebnega vtisa, ali lego ima odlično, ker stoji s cerkvijo vred baš na vrhu, viden daleč na okrog.

Na jugu ima vsaka cerkev še svojo posebno zgodovino. Vsi Ohridčani vedo, da je najstarejša cerkev sv. Klimenta stala tamkaj na griču, kjer je sedaj džamija, ki je seveda sedaj opuščena in razpada; tu pa je bila cerkev sv. Bogorodice. V knjigah berem, da je sedanji Sv. Kliment zgrajen v Dušanovi dobi, oziroma za časa njegovih mogočnih velikašev.

Druga imenitna cerkev ohridska je Sv. Sofija. Skoro vse stare cerkve v južni Srbiji so zelo majhne zgradbe, več ali manj kvadratnega tlorisa; Sv. Sofija pa je izjema. To je zelo velika stavba, izrazito podolgovate oblike; razen cerkve sv. Dmitrija v Bitolju nisem videl na vsem jugu nobene večje. Ali vendar je Sv. Sofija zelo stara, ena najstarejših sploh. Prvotno so sploh gradili take velike cerkve, šele pozneje je prevladal tip malih, pa bolj okrašenih cerkvic. Sv. Sofija je danes še vedno v precej razdejanem stanju; bila je nam-

reč v turški dobji spremenjena v džamijo in naposled so imeli Turki v njej svoje skladišče. Vrši pa se že v njej verska služba in baš izletne dni smo videli pridno delavce na poslu, da popravijo cerkveno okolico — priprave za kraljev poset. Sv. Sofija pa se reprezentira kljub temu kot impozantna stavba, in sicer kot velika bazilika, sestojeca iz treh ladij, z močnimi vrstami stebrov. Na zapadnem koncu je bil bržkone pozneje prizidan poseben prečni del, ki je najbolj zapuščen; tu je bilo turško skladišče za žito. V cerkvi je v enem od stranskih prostorov na steni velika freska, ki predstavlja carja Dušana njegovo ženo carico Jeleno in sina Uroša; na strani stoji še ena oseba, o kateri se ne vé, ali je tedanji patrijarh Joaničije ali ohridski arhiepiskop. Freske so precej pokvarjene. Dušanova očitno nalašč, vendar se še dobro razloči dvoglavni oriel na Dušanovem plašču. Prav isti dvoglavni oriel je izklesan na kamenitih pločah okrog ikonostasa. Tudi ta stara cerkev je bila namreč za vlade carja Dušana prenovljena in razširjena. Lepa umetnina je tudi leca, katere gornji del je krasno izklesan iz marmorja. Tudi ta cerkev nima nikakega večjega stolpa.

To sta najimenitnejši dve ohridski cerkvi. So pa še druge, n. pr. že omenjeni Sv. Jovan pri Kanevu. Toda nima smisla opisovati cerkve, če ni zraven slike. Vrh tega je to stvar umetnostnega zgodovinarja ali arhitekta, za kate-

rega mora biti potovanje po teh krajih pravi užitek. Toliko umetnin v gradbenem, slikarskem, rezbarskem oziru kot jih nudijo kraji Južne Srbije, nima zlepa kaka pokrajina; zdi se ti, kakor da si zašel v Dalmacijo. Izletniki so že godrnjali, češ, saj hodimo povsod samo v cerkve, dovolj je tega! Tu občutiš, da si na klasičnih tleh narodne zgodovine; tu spoznavaš, da je bilo v Južni Srbiji nekdej središče srbstva, težišče kulturnega udejstvovanja. Tu dobiš vtis, da je bila Severna Srbija, ki je danes vodilni predel srbstva, nekdej stranska dežela in da se nahajaš tu v matici-zemlji. In pojavi se ti res respekt o predturški dobi naše preteklosti in o kulturnih sposobnosti naše rase.

Pod trdnjavskimi zidovi nam je nekdo pripovedoval zgodbe iz polpretekle dobe. Tu na ohridskem gradu, ki je bil takrat še neporušen, je zapovedoval Ali paša Janjinski, znameniti tiran in upornik, kar pa se ti zdi povsem prirodno, zakaj na tej trdnjavi takorekoč mora biti zasidrana krepka, zapovedujoča volja.

Mene so seveda predvsem zanimali Ohridčani. Videti so vedri, živahni; gledal sem jih v živem razgovarjanju na korzu v nedeljo zvečer, v gostilnah in kavarnah, kjer se radi spustijo v igro na karte, na izletih. Po vnanjem videzu se razlikujejo od dinarskih ali šumadijskih Srbov predvsem v tem, da so temnejše polti. Tudi Dalmatinci so temnejši, toda pri njih udarja barva kože na rja-

vo; na jugu se mi zdi, kakor da ni rjave komponente, temveč zamolklotemna, ta pa intenzivno prelita po vsej koži. Od Bolgarov se razlikujejo Makedonci, da imajo enotnejši tip, dočim sem videl med Bolgari vedno izredno raznovrstnost tipov, ki se med seboj silno razlikujejo po obliki glave, jakosti ličnih kosti, obliki oči, brade itd. Če govoriš z Makedonci, te nekaj časa moti, ker na-

Cerkev sv. Klimenta.

robe gestikulirajo: kadar pritrdi, takrat z glavo odkima, kadar ti zanika, pa prikima z glavo. Najbolj te to moti pri izobražencu, ker ne veš, ali se je spremenil po naše, ali še kima po orientalsko. «E, veste,» mi je rekel smeje mlad Ohridčan, ko sva govorila o tem pokimavanju, «pri nas v Makedoniji je pač vse narobe, vse drugače kot drugod.» Merijo težo in posodo na oke, a se sedaj uvaja decimalni sistem.

Še bolj kot v Skoplju se čuti v Ohridu drug ritem v govorici, ki teče neka-ko naglo in enakomerno in pada z naglasom na koncu besede ali stavka. Ponoši prevladuje v Ohridu popolnoma «a la franga», močno tudi med Turki; očitno se mora v tem konstatirati vpliv grškega juga, bližina Bitolja ter Soluna in pa seveda pečalbarstvo. Ohrid je namreč središče pokrajine, odkoder je vse odhajalo v pečalbo ali v gurbetluk, to je na delo v sosedne dežele, Bolgarijo, Srbijo, Rumunijo itd., v zadnji dobi pa osobito v Ameriko. Zakaj Ohrid je gospodarsko močno nazadovaj, modernizacija obrti in prometa ga je udarila močno, ker je ostal v stran od železnih zvez, stare ohridske obrti pa so povsem propadle. V Ohridu je bila namreč silno razvita krzinarska obrt; tu je bilo 2500—3000 delavnih moči zaposlenih v tem obrtu, v delavnicah, ki so imele po 40—50 delavcev. Poleg tega je bil izredno razširjen krojaški obrt; obleke, narejene v Ohridu, so se prodajale daleč na okoli. Zdaj je vse to minulo in Ohridčani so ostali golih rok ter so morali s trebihom za kruhom. In težak gospodarski položaj je ostal tudi sedaj, dasi se je prebivalstvo Ohrida zmanjšalo od 13.000—14.000, kolikor ga je bilo pred osvobojenjem, na 9603. Iz vseh razgovorov z domačini je odsevalo isto: Ohridčanom se ne godi dobro. Ne morda v političnem oziru; političnih pritožb ni bilo slišati nikjer. Kar je močnejše trgovine, ta še nudi dovolj krepko

eksistenco. Ali Ohrid je poleg obrti izgubil velik del svojega trgovskega značaja, odkar je postal obmejno mesto in je starodavna Via Egnatia, vodeča iz Drača na Bitolj in Solun, izgubila svoj pomen. Dobil je sicer varnost pred Arnavti, ali izgubil je trg v Albaniji. Trgovine čez jezero ni skoro nikake. Pred nedavnim je sicer vozil nekj večji čoln blago iz Podgradca v Ohrid in obratno, a lani se je potopil. Nekaj trgovcev je sicer bogatih, a mnogo je sirotinje. Ljudje imajo malo zemlje, ribištvo jih preživlja samo malo, a družega ni. Veliko ljudi živi v skrajni bedi, ker ni zaslužka. Delavec gre rad delat za 15 dinarjev na dan, — in to brez hrane! — a še za ta denar ne dobi nosla. Srečen je, kdor zasluži 20 Din, a če ima 40 Din dnevnega zaslužka, pravijo, da ima ministrsko plačo. So siromaki, ki jedo le po enkrat na dan. «Vsi, ki pridejo v Ohrid, nas blagrujejo,» je dejal Ohridčan, s katerim sem se razgovarjal med vožnjo v Sv. Naum, «da smo doma na najlepšem kraju. Ali Ohrid nima nič od tega. Da imamo vsaj normalno železnico! A po teh ozkih vagončkih, saj ste videli, kako gre. Kjer ni trgovine in industrije,» je zaključil fant, «tam je slabo». Če poveš Ohridčanu, da si iz Ljubljane, imaš povsod ugled, ker je mnogo vojakov služilo pri nas. Tudi vojake iz Slovenije poznajo v Ohridu. «Najslabše slovenske vasi ne dam za ves Ohrid,» se je bahal vojak s Slovenskega v Ohridu; Ohridčan, ki mi je to prl-

povedoval, se ni čutil nič užaljenega. Tudi v okolici ni posebnega blagostanja; po ravnini je sicer precej dobre zemlje, ali ljudje tožijo, da so si bili najlepši del v turški dobi «pridobili» Arnavti, a sedaj jih ni mogoče pregnati, ker «né da zakon». Mnogi naši kmetje imajo premalo zemlje; glavni zaslužek jim je, da pripravljajo drva in jih prodajajo v Ohrid. Take so n. pr. vasi po vzhodnem pobočju med Ohridom in Peščani. Najrodovitnejša in najbogatejša pa je široka dolina Debra severno od mesta, ob rečici Sateski.

Isto turobno sliko o Ohridu so razpredali tudi drugi moji razgovori z domačini. Normalna železnica bi mogla rešiti mnogo; kdor bi nato postavil semkaj dve, tri tvornice, bi napravil največje nacionalno delo, a bi si vrh tega vsled nizkih plač — napolnil žepa. A kar je še posebej važno: Ohrid ima sijajne predpogoje za tujski promet. Tu se bo razvilo ne le veliko kopališče, marveč tudi prvovrstno letovišče in klimatično zdravilišče.

Doslej seveda pride še malo ljudi do Ohrida, zakaj vsakdo se boji utrudljive vožnje. Pridejo pač izletniki v skupinah, osobito v zadnjem času, a kdor pride, pozabi na težave in si želi čim preje zopet do Ohrida.

Ohridsko narečje je že tipično makedonsko. Člen gospoduje tu in mnoge druge posebnosti, ki jih severna srbska narečja nimajo. Kdor je kdaj že poskusil čitati bolgarske knjige, bo našel v

tem narečju mnoge sličnosti z bolgarščino ter se nagibal k naziranju, da je to narečje blizu bolgarščini. Upravičeno pa bi mogel soditi šele tisti, ki bi znal bolgarsko natančno in korektno, zakaj on ne bi opazil samo sličnosti, marveč tudi razlike. Jaz sem napravil pred dvema letoma poskus, ki se mi zdi zelo poučen. Prepirala sva se некоč z Make-doncem, ki je bil doma baš iz Ohrida, a je dolgo živel v Bolgariji ter je bil pristaš bugaraške stranke. Prosil sem ga naj pripoveduje kratek tekst v svojem ohridskem narečju, nato pa prav isti tekst v književni bolgarščini. Še danes sem mu hvaležen za ta poskus, ker sem moral naposled vzklikniti: «Oho, tega pa nisem mislil, da obstoja vendarle tako velika razlika med enim in drugim.»

Za Slovenca je to narečje še posebej zanimivo. Nekaterе besede se slišijo našim slično. Slišal sem žensko, ki se je obrnila radovedno k sosedi katero sem spraševal po narodni vezenini: «Šč) bara?» Pobarajo te tedaj prav kot v Bohinju, in poznajo tudi besedo prašati, namesto pitati. Na slovenski jaz spominja — jas, ki se glasi pravilno srbski ja, bolgarski az. — Toda v besednem zakladu je še več tujih besed ali vsaj lokalizmov nego v severni srbsčini.

Novih hiš v Ohridu ni videti, kako tudi, saj je v starih dovolj prostora. Srbijanskega vpliva je videti tu mnogo manj nego n. pr. v Skoplju; popolnoma

prevladujejo domačini. Nitj vojaštva ni opaziti mnogo. Po vsem vidiš, da je Ohrid zatišje, kamor ne sega življenski veletok, kjer pa se bodo baš vsled tega mnogi odpočili. Samo treba je, da se kulturnemu in gospodarskemu razvoju odpro vrata tudi v ta naš najjužnejši kot.

11. Pri vladiki Nikolaju Velimiroviću v Ohridu.

Drugi dan svojega ohridskega bivanja smo posetili vladiko Nikolaja, episkopa ohridskega, srbskega filozofskega pisatelja Velimirovića.

Vladičin dvorec stoji v južnem delu Ohrida. Je dokaj velika zgradba, toda sama po sebi se ne razlikuje od običajnih večjih ohridskih hiš; razen slvega zidu vidiš na mnogih mestih lesene prečne in poševne tramiče in, kakor pri tolikih hišah na jugu, se ti vzbudi želja, da bi tu in tam kaj popravili, prebelili, renovirali.

Ali lega dvorca je prekrasna; iz velike veže v prvem nadstropju se odpre veličasten pogled čez jezero, na zasneženi Tomoroš, na beli Sv. Naum.

Črnooblečeni menih nas povede v precej veliko sobo, kjer gre širok mander skoro okrog in okrog. Tu posedemo na gosto, a ker je še premalo prostora — bilo nas je mislim blizu štirideset — prineso menihi še stolov. Tu-

di iz te sobe je očarujoč pogled na jezero. Toda med nami je nekako slovesno pričakovanje; aranžerji so nas razvrstili nekako po pokrajinah.

Vstopi episkop Nikolaj. To je srednjevisoka, krepka postava v najboljših letih; pod visoko črno mitro krepak, slovansko širokokrogel obraz, ki ga obroblja mirna črna brada. Ta obraz napravi izredno miren ali točneje: pomirjujoč vtis; odpočiješ se na njem. Eden od naših aranžerjev nas predstavi, pričenši s Slovenci, nadaljujoč preko Hrvatov in omeniajoč tudi druga pokrajinska imena. Episkop se lahko pokloni v zahvalo in v pozdrav in pripomni samo z narahlim toplim nasmeškom v glasu: «Onda — narodno jedinstvo».

Sedemo. Episkop sedi tako, da ga vidimo vsi. Prične razgovor in ga vodi s čudovito preprostostjo in enostavnostjo in kar je najbolj seglo do srca: z izredno iskrenostjo in prisrčnostjo. Topli ton njegovega nizkega in vendar mehkega glasu nas je pridobil za prijatelje vse. Pogovor je imel spočetka oseben značaj; episkop se je obračal na Kneževića, predsednika beogradske sekcije, ki je njegov znanec. Pogovor se je tikal splošnih stvari, našega izleta do Sv. Nauma, itd. Nekdo omeni, kako se povsod opazi delo za pripravljanje proslave sv. Vladimira in za kraljev prihod. Episkop pritrdi in potem, kakor da se hoče obrniti do Slovencev in Hrvatov kot katolikov,

pravi, kako so te slovesnosti pomembne za nas vse, tudi za katolike, zakaj sv. Vladimir je naš domači svetnik, ki veže obe konfesiji; on je svetnik, ki je bil proglašen, še preden sta se cerkvi ločili, še pred l. 1054., in ga tudi katoliška cerkev slavi kot svetnika. Ta slovesnost, ki se pripravlja v Ohridu, je lep primer, ki nas pravoslavne in katolike zbližuje. Ali še več, celo muslimani ga častijo in v češčenju svetnika so udeležene tedaj vse tri naše glavne vere.

Pogovor preide na bodoči mednarodni profesorski kongres, ki se vrši v poletju v Beogradu, pri čemer se razplete razgovor o Bolgarih. G. Knežević je menda govoril o tem, da se bolgarski profesorji ne smejo pripustiti k kongresu in da je bilo treba pregovoriti češke in poljske profesorje, da se priključijo našemu stališču. Knežević se pri tem pritožuje, da so na zapadu očitno že pozabili na strašna zverstva, ki so jih Bolgari zagrešili nad nami med svetovno vojno. Vladika je mirno poslušal, na koncu pa prav tako mirno vprašal: «Do kdaj mislite nadaljevati vaše nasprotstvo do Bolgarov?» Knežević je odgovoril, da tako dolgo, dokler bo živela ta generacija bolgarske inteligence, ki je zagrešila zverstva, dokler ji bo vojna spomin, ne historiji izročeno preteklost. Zakaj Bolgari niso še nikdar izrekli, da obžalujejo svoja zverstva; dozdej nimamo še take izjave. Vladika je poslušal to brez naj-

neznantnejše geste ali spremembe na obrazu, a odgovoril je z istim izrednim mirom, ki izdaja absolutno notranjo prepričanost, — da so tudi Bolgari Balkanci, a Balkanci so boljši nego Francozi in da jih je treba zopet sprejeti. Zakaj njihovo ljudstvo je dobro. Z odgovornostjo za vojno pa je posebna stvar. Naš narod smatra vojno za kaktaklizmo: to je nesreča, ki je prišla nad vse nas in ki se mora znesti nad nami, kot vulkan, ki izbruhne. Naš narod ne izprašuje, kdo je zakrivil vojno, baš vsled tega ne. In reči moramo, da so se vse evropske države pripravljale za vojno, da so bile oborožene do najvišje mere, vse od prve do zadnje, in da so vse hotele vojno. Kdo je prvi sprožil puško, je stranskega pomena. In kar se tiče Bolgarov: tudi mi smo krivi, saj smo jih napadli leta 1885., ko so bili še mlada država, ki se je komaj šele urejala. Tudi na nas pada tedaj krivda za spor, ki vlada med njimi in nami. Razlika je morda v tem: tudi pri nas so hoteli voditi nepravno politiko za Obrenovičev, ali narod je zavrgel to politiko in odstranil dinastijo. Bolgari pa so šli za svojimi napačnimi voditelji. Ali kljub temu je potrebna napram njim spravljivost. Vendar jaz jih dolžim dveh grehov, je govoril mirno vladika, ves čas brez najmanjše geste, vedno enako mirnega obraza in pokojnega glasu. Prvič da so odrekli pokorščino carigrajski cerkvi, ko so leta 1870. organizirali eksarhat ter porušili

krščansko disciplino. Tudi mi smo bili v sporu z Grki, toda cerkvene zveze jim nismo odpovedali. Cerkev se ne sme mešati v politiko, zakaj to jo pokvari; cerkev ne sme hlepiti po tem, da vlada nad ljudmi, to je pričetek degeneracije. In eksarhat je postal tako. Baš Ohrid pa se ponaša s tem, da je bil tu sedež cerkvene oblasti, ki se ni nikdar mešala v politiko, ki je bila vedno izven nje; to je njena velika odlika.

Drugi greh Bolgarov je njihov nastop zoper Ruse, njihova nehvaležnost in nezvestoba do naroda, ki jih je osvobodil.

O vsem tem se je nato razvil miren razgovor, v katerega so posegali z raznih strani. Pri tem je nekdo mimogrede pripomnil nekaj o Bizantincih, menda je rabil v pripomoček primeru o bizantinizmu v običajnem nesimpatičnem smislu pojma. Vladika je popriiel za ta tema in se živo, dasi enako mirno, zavzel za Bizantince, češ Bizantinci so bili zelo, zelo kulturni, so imeli dovršeno formo in so se sploh odlikovali po svoji civilizaciji. Tudi zapad je dobil mnogo od te bizantinske kulture, zakaj brez bizantinstva bi ne bilo renesanse, bi ne bilo visokega kulturnega porasta v Italiji. Mi često sprejemamo od zapada razne fraze, kakor bizantinizem, klerikalizem (ki ga mi nismo nikdar imeli), ne da bi kritično pregledovali njih vsebino.

Po zaključku svojih misli o Bizantin-
cih se nasmehne episkop Nikolaj na-
lahko, morda bolj v glasu nego z mi-
miko, rekoč: Sedaj mi boste rekli: Glej
ga Bizantinca! Nasprotno! Jaz se sma-
tram za Balkanca in s ponosom nagla-
sim ta naziv. Baš tu v Ohridu se je
najboljše ohranil ta balkanizem, ki ga
jaz tako visoko cenim; ta balkanizem,
to je srčna dobrota in iskrenost, in ta
se mi zdi največja vrednota. Poglejte
naše ljudi, pa se boste prepričali o tem,
poglejte ječe, tu pa tja do Bitolja, do
Debra in drugod po južni Makedoniji,
pa boste videli, da v njih ni nikakih
zločincev; kar je zaprtih, to so le za
kake malenkosti. Opazili boste tudi, da
tu ni samomorov, ki so tukaj slih še
nepoznani. Da, zaključuje vladika, to
je naš balkanizem. Ne seveda oni beo-
gradski, pristavi vdrugeč z nasmeškom
v glasu, in mi mu pritrdimo z veselo
živahnostjo.

Znova se premeni razgovor. Vladika
vpraša g. Kneževića, kako bomo sedaj
uredili pouk in če bo v vsej državi
enak. Nadalje povpraša o gimnazijah
za narodne manjšine, za Nemce, za
Madžare. Ko čuje, da pač ne bo poseb-
no ugodno za manjšine, ker je to tudi
stvar politike, pravi episkop, da bi bi-
lo treba manjšinam pustiti šole, naj
vporablja vsakdo svoj jezik, kolikor
mu drago. Mi nismo bili nikdar šovini-
sti, zaključuje svoje naziranje.

Tedaj se oglasi eden od kolegov iz
Beograda precej krepko proti vladiki,

češ, vi ste tako izredno širokogrudi le v drugih zadevah, v cerkvenih pa ne, dasi bi bilo pač tudi tu treba pustiti svobodo. Za primer svoje precej briskno izrečene trditve navede adventiste, sekto, zoper katero je vladika nastopil v Valjevu, ko je bil menda tamkaj episkop. Vladika odgovori, da so adventisti zmedenci, ki zavajajo narod. Napovedujejo sodni dan in navajajo kar natančno čas, kdaj nastopi. Najprej so napovedovali l. 1831., potem leto 1848., nato leto smrti angleške kraljice Viktorije, a kadar se je napovedano leto zaključilo brez sodnega dne, zopet kako drugo leto. Tudi mi pravimo, da nastopi sodni dan, toda izjavljamo, da mu ne moremo določiti časa, kdaj nastopi. Nastopajo adventisti, ki trdijo, da gledajo Boga in druga sveta bitja; ali kdo more videti Boga! In če bi ga kdo videl, ne bi mogel več živeti. Kritični kolega, ki je menda rodom iz Valjeva, pripoveduje na to, koliko da je adventistov okrog Valjeva, pa tudi okrog Radovišta in Strumice; navaja primere iz njihovega nastopanja. Tako se javlja neki Pero, ki trdi, da vidi, kako krožijo angeli okrog njegovih prstov itd. Vladika pritrди, da so pač v adventizmu tudi čudni pojavi, nekaka duševna bolezen. «Pa vsi verski novotarci so psihiško bolni, so fanatiki,» ugovarja briskno Valjevec in naglašča, da se širi adventistična vera najbolj baš med slrotinjo. Vladika razvija svoje misli enako mirno in zaključuje z domnevo,

da igra tu glavno vlogo denar, ki prihaja od zunaj, menda zlasti iz Angleške. Mi pa moramo ljudstvo očuvati pred prevaro.

Bojeviti Valjevac pa še ni zadovoljen. «To je kriza krščanstva, ti nastopi verskih sekt; narod ni zadovoljen z vero.» Vladika se ne razburja; mirno ugovarja in razlaga, da tu ni krize krščanstva, da ne more biti nikake krize. Nato se razpleta razgovor še o sv. Naumu, o sv. Vladimiru, o bližnjih svečanostih o priliki praznovanja sv. Vladimira in kraljevega prihoda.

Ko smo se razgovarjali o sv. Vladimiru, je episkopov kaludjer prinesel kup drobnih, 70 strani obsegajočih izvodov knjižice o sv. Vladimiru, ki jo je napisal sam vladika («Čitanka o svetome kralju Jovanu Vladimiru. Sastavio episkop Nikolaj. Beograd 1925.») Vsak je dobil po en izvod. Vrh tega nas je episkop dal med razgovorom vse pogostiti s slatkim in nato še s črno kavo.

Ves ta razgovor je napravil na nas vse izreden vtis. S svojim mirom in živno notranjo uverjenostjo, ki izdaja močno in globoko osebnost, si je moral Velimirović pridobiti občudovanje vseh. Bilo mi je, kot da smo čitali lepo knjigo; želel bi, da nadaljujemo, da čujem to mirno, globoko temelječo naziranje še o drugih problemih, ki zanimajo naš čas. Mir in vrvnovešenost, ki jo emanira Velimirović v tako izredni meri, je prešel na nas vse in od-

hajali smo iz sobe kakor spokorjent in ozdravljeni.

V veži je postavil kolega svoj aparat na okno, da vjame nedosežno lep pogled na večerno jezero. Sveti mir je počival na vodni gladini, sence na njej so bile mehke, prameni solnčne svetlobe so razpredali čudovito mrežo med temnejšimi lisami. Ob strani je oživljalo solnce rjava pobočja nad Peščani in zgoraj na Tomorošu je sneg prehajal v rdečo zarjo. Zares, Srbija ti pač ni mogla dati lepšega mesta, videc in modrec Velimirović!

12. Po Ohridskem jezeru do Sv. Nauma.

V našem programu je bilo, da gremo takoj prvi dan dopoldne do Sv. Nauma, še preden si ogledamo Ohrid sam. Tu pa ne le radi tega, ker je vožnja po jezeru najbolj mikala izletnike, marveč tudi, ker je bilo ta dan lepo mirno vreme, ki ga je bilo treba izrabiti. Zakaž pri vožnjah po Ohridskem jezeru se je treba ozirati na vreme. Močni vetrovi nastopajo pogostem, a že razmeroma slabši veter žene precej močne valove. Obala poteka na vzhodni in na zapadni strani skoro premočrtno, nikakega otoka ni, veter ima popolnoma prosto pot. Kdor ima tedaj opraviti na jezeru, mora paziti na vreme, da se mu ne pripeti nezgoda.

Vozili smo se z motorno ladjo. Sedaj sta v obratu dve taki ladji, ena je lastneke skopske banke in ohridskih trgovcev, drugo imajo Rusi, ki so jo izdelali ter vodijo obrat. Prva ladja se je bila baš poprejšnji dan nekaj pokvarila, ker je imela na povratku iz Sv. Nauma zelo hudo burjo. Šli smo torej na rusko ladjo.

Pristanišče je koncem glavne ohridske ulice, kjer je nekakšen preprost molo. Tu je videti, razen obeh motornih ladij, več navadnih čolnov na vesla. Ohridski čolni so prav zanimivi; razlikujejo se od naših po zgradbi, in sicer v glavnem po dveh stvareh. Čolnovi stranici imata veliko vzboklino na vnanji strani, obrnjeno s konveksno stranjo proti vodi, zato, da valovi čolna ne premagajo tako hitro. Ti dve vzbočeni stranici sta izdolbeni iz celega debla, ostalo so deske. Druga posebnost je precej visoko navzgor segajoči konec čolna, prehajajoč nekako v konico; napravi vtis zožujočega se korita, rastočega v višino. Ta oblika spominja na antične grške ladje in moram reči, da napravi, zlasti ako se čoln bliža od daleč, prav cefkten vtis.

Tak čoln je precej velik, vendar ne bi rad na njem počakal viharja tam kje sredi jezera. Naša ladja pa je bila prostorna; naložilo se nas je nanjo gotovo 80 do 90 ljudi, pa še osobje, ki ima opraviti pri stroju. Ima dovolj prostoren krov, tako da smo mogli skoro vsi ostati zunaj.

Ladja gre naravnost proti jugu. Mirno reže pot po vodi, tako da s prijetnim pričakovanjem meriš razdaljo tja do brega Sv. Nauma, ki ga nam kažejo dijaki na skrajnem južnem koncu, ki pa ga neorijentirano oko težko ugleda. Pogled nazaj na Ohrid postaja vedno lepši, kolikor bolj se oddaljujemo od mesta. Tu vidiš prav nazorno, kar je tipično za turškoorientalska mesta: ležijo zelo slikovito, pol na višini, pol na pobočju in na vznožju. Pogled nanje je izredno veličasten in slika, ki jo dobiš o mestu takole od daleč, je lepša od one, kakor se ti odpre, kadar hodiš po mestnih ulicah. Prav tak je tudi Ohrid, samo da ima lego radi jezera še veličastnejšo nego druga mesta.

Ladja vozi ves čas razmeroma blizu vzhodnemu obrežju, tako da se vidi strmo odrezana obala in dokaj strma pobočja, malo poraščena, ponekod v višjih legah skoro gola in skalovita. Ta stran je apneniška in spominja na Kras. Spodaj so močni izvori vode, povsem kot v kraškem terenu. Vasi ni videti mnogo. Tamkaj se beli na pobočju manastir, pravo znamenje južnosrbske pokrajine. Lahko rečem, da se nikjer na jugu ne voziš dolgo po železnici ali cesti, da ne bi ugledal kje med stenami belih zidov starega samostana ali skromne starinske cerkvice. In kar je treba še posebno naglasiti — skoraj vsi ti manastiri in stare cerkvice, vse to je v Makedoniji iz one dobe, ko so tu gospodovali Srbi. Malokje so zgradbe sta-

rejše — tako n. pr. v Ohridu ali Ne-rezih — vse drugo je iz srbske epohe, dočim o bolgarski dobi nimaš sledov. To ni teorija ali politika, to so dejstva. Ni je skoro stare cerkve ali samostana, da ne bi bilo v njej freske s portreti ka-terega Nemanjičev ali knezov iz dobe Vukašina in kraljeviča Marka; kdor pa je ustanovil cerkev ali se ji izkazal posebno zaslužnega, je dobil svoj spo-menik v njej.

Ladja mirno brzi preko jezera. Iz no-tranjega dela, kjer so stroji, je zlezel ven mlad fant. Očividno je ohridski do-mačin, ker prične brž kazati bližnjim kraje ter jim pomagati v orientaciji. Ohridčan kaže Strugo, kjer zapušča Drim jezero in kjer je središče ribolo-va na jegulje; — Struga se iz Ohrida ne vidi. Na zapadni strani se vidi Lin, kjer doseže albanska meja jezerski breg in gre potem čez jezero tja do Sv. Nau-
ma. —

Ta mladi Ohridčan mi je potrdil, kar sem izvedel že zjutraj v prvih spreho-dih in razgovorih po Ohridu. Ohrid je ostal vstran od življenjske struje in si silno želi do nje; treba mu je pomoči. Treba mu je pred vsem normalne že-leznice; to je osnova vsega drugega. Prvo, kar se bo potem tu razvilo, bo tujski promet. Ohrid je kakor nalašč ustvarjen za letovišče, klimatično zdra-vilišče, celo za prezimovališče. Zakaj Ohridsko jezero ima vsled svoje velike površine in izredne globine sličen vpliv

na okolico, kakor morje na obalo. Tu piha vsak dan osvežujoč veter («veternik») z jezera na kopno in vsako noč veter z bližnjih planin na jezero («nočnik»). Tako se zrak v jezerski pokrajini neprestano menjava, zato poleti ni nikake prave vročine in pozimi nikakega hudega mraza. Poleti, ko vlada nad Skopljem ali Bitoljem in vso ostalo Makedonijo neznosna vročina, soparica in prah, je tukaj zrak prijeten in svež. Nasprotno je pozimi razmeroma toplo in pogostem vlada v Bitolju mráz 20 do 25° C pod ničlo, ko kaže v Ohridu termometer 3 do 4 stopinj C mraza. — Ohridčan je pripovedoval da je v Ohridu pozimi malo snega; kadar pade, ga je komaj do 3 cm in ostane. kvečjemu tri, štiri dni, jug ga vzame takoj. Daljših vremenskih opazovanj za Ohrid ni na razpolago, da bi mogel podati preciznih podatkov. Jezero nikdar ne zamrzne, temperatura jezerske vode se nikdar ne zniža pod 4 stopnje C.

Pomen Ohrida za tujski promet postane najočitnejši, ako se zamislimo, da bi bil to poleti za vsa mesta Južne Srbije naravnost raj. Kadar bi vozili po normalnotirni progi vlaki do tu, bi mogel Skopljanec v par urah iz največje vročine v najbolj sveži zrak, v najprijetnejše kopališče. In ne le Južno, tudi Severno Srbijo bi potegnil nase. Pred slovenskimi letovišči bi imel prednost mnogo daljše sezone.

Na ladji je pričelo petje. Dame so začele najprej ohridsko pesem, ki sem jo pozneje čul še mnogokrat.

Na ohridskite izvori
Biljana platno beleše — — —

Domačini so poslušali in zelo se jim je videlo zadovoljstvo, da tudi tujci znajo njihove pesmi. Kar brž so pričeli pomagati in kmalu je pelo vse. Ohridčani so zapeli še druge makedonske. Tudi komitske so bile vmes.

«Francuzi, Angličani,
Talijancite i Nemci
iskat, da sme pod robstvo.»

Ta je bila očitno bolgarskega izvora, zakaj v Ohridu ne govorijo: iskat (= zahtevam, želim); marveč sakat.

Med tem se je, ne da bi bil kdo opazil, pooblačilo in na severozapadni strani, tam nad 2312 m visoko Jablanico, se je pokazal dež. Dame so se prestrašile, alj domačini so pomirjevali. Toda kmalu so morali koncedirati, da će biti ipak bure. Temnilo se je naglo, toda domačini niso gledali na nebo, marveč na vodo. Kakor hitro so zagledali tam med Linom in Ohridom temno progo na jezerski površini, so napovedali, da burja prihaja. In zares, lepo se je videlo, kako se nam bliža ta mrka progga vznemirjene površine. Kmalu je vodni nemir zaplesal tudi okrog nas; jezero je dobilo temnejše in bolj mrko lice, veter je pljusknil preko krova in vse je prevzel napeti nemir. Postalo je temač-

no in naposled so brizgnile prve kaplje. Nekdo je pričel vabiti izletnike v notranjost. Skoro vse je izginilo pod krov, kjer je bilo nepričakovano prostorno. Maloštevilni smo vztrajali zgoraj, dokler ni močnejša ploha pognala tudi nas. Toda veter se ni razvil do znatnejše sile in tudi deževalo ni bogve kako dolgo. Ko se je ladja pričela nekako obračati in se je pokazalo, da smo pred Sv. Naumom, je nehal dež. — Naj pripomnim: to je bil prvi naš dež vso dobo izleta, dočim je v Ljubljani skoro ves ta čas deževalo.

Ladja se je previdno pritiskala k bregu. Vse je zlezlo na krov. Pred nami se je dvigala veličastna zgradba manastira Sv. Nauma, ki nima v svoji vnanjosti ničesar skromnega, kakor Sv. Pantelejmon v Nezerih in večina južnosrbskih samostanov. To je mogočna zgradba, dvigajoča se na močnih skalah neposredno nad jezerom, pravzaprav cela skupina zgradb, ob katerih se spomniš na slike znamenitih velikih samostanov Svete gore Atoške. Na desno in levo od samostanskih poslopij stoje visoki jagnjedi; visoka siva debla v dolgih vrstah so kot prirodne kolonade. Zada je še več drevja, visokega, košatega, bujnega. Tamkaj so izvori Drimovi, vode je dovolj in ob njej so prirodne kali veselo zakipele navzgor.

Menih se je pojavil in nas popeljal proti manastiru. Nad vrati v poslopje je v zidu nevelika slika, ki kaže vola in medveda, kako vlečeta, vprežena sku-

paj, južnjaški voz na dveh kolesih. Nekdo nam je brž raztolmačil sliko: Medved je bil požrl vola, a sv. Naum ga je prisilil, da se je vpregel v voz ter preostalemu volu pomagal voziti in orati.

V notranjem delu poslopij je mala samostanska cerkev, zelo stara zgradba. Tradicija pravi, da je bil najstarejši manastir, ki ga je zgradil sv. Naum, Metodov učenec, na drugem mestu, 4 do 5 km daleč odtod, in sicer v Zaumu (= Zahum), ki so ga nam kazali Ohridčani na vzhodni obali jezera. Sedanja cerkev sv. Nauma je zelo stara; popravljena in obnovljena je bila za carja Dušana, ki je gospodoval tudi vsej ohridski pokrajini. Ima vse značilnosti starih cerkva, tudi obilico starih fresk, ki kažejo galerijo domačih svetnikov: sv. Nauma, sv. Klimenta, sv. Savo, sv. Metoda in še nekatere; imena so napisana v grških pismenkah.

Toda Sv. Naum danes ni posebno premožen samostan, aji med prebivalstvom ima izredno velik sloves. O sv. Naumu romajo semkaj velikanske množice od blizu in daleč, zlasti iz Ohrida. Bilo bi skrajno nepopularno, ako bi se Sv. Naum prepustil Albaniji. Vrh tega je Sv. Naum najmarkantnejša točka za izlete čez jezero; ako bi ta kraj odpadel, ne bi imeli na vsem obrežju nobene tako lepe in v raznih ozirih pomembne ter privlačne točke. Sicer pa ni v Sv. Naumu opaziti ničesar, kar bi pričalo, da smo tu na spornem ozemlju; na-

sprotno, samostan so celo popravljali baš one dni in pripravljali za velike svečanosti, ki se bodo vršile o priliki proslave sv. Vladimira, ko pride semkaj celo kralj. V Sv. Naumu je vojaška posadka. Albanska meja se nahaja sedaj četrť ure zapadno od samostana; nekateri so se napotili tjakaj, pa so videli na meji le naše straže, albanskih ne, dasi so šli celo malo čez mejnico.

Še en pomen ima Sv. Naum. Tu pričenjajo tik vzhodno od poslopij izvori reke Drim. Izvori imajo nekaj posebne-

Sv. Naum.

ga za južno pokrajino. Voda prihaja na dan v velikih množinah in teče nato po ravnini, ustavljajoč se v velikih zatokih in ribnikih. Kamor pogledaš, povsod stojijo temne ali zelene vode, ki se le počasi pretakajo proti jezeru. In da vidiš to bujno vegetacijo okrog vode! Povsod košata, visoka drevesa, bujna trava, ponekod samo bičje in trsje! Tu

ti stopi živo pred oči, kaj pomeni voda za zemljo v Južni Srbiji. Na naših tehnikah bi se morala kultivirati s posebno intenzivnostjo znanost o umetnem namakanju, zakaj to je za naš jug blagodat vseh blagodat.

In pa žabe! Milost božja, kakšno regljanje, koliko zelenih stvorov, koliko življenja v teh mlakah in ribnikih! In kako brez skrbi so te ljube žabe! Šel sem, pa sem jih pričel strašiti; niti ko sem zalučal kamei med nje ali udaril z vejo po vodi, se ni zgenila živad. Kakor da sploh ne živi človek, ki streže po življenju tudi zelenemu žabjemu svetu. O ljubi Barjani z daljnega severa, kako se vam lahko cedijo sline po tem prebogatem plenu! Da bi mogle tudi semkaj vaše roke, ki so domala popolnoma ugonobile žabji rod po tisočerihi barskih jarkih ter ga znosile na prodaj v Ljubljano, kak božji mir bi zavladal po tehle tihih, mračnih in zelenih vodah.

Pa še nekaj, idila za ljubo Slovenijo. Na izvoru, najbližjem manastiru, stoji majhna zidana koliba in v njej so vzdane naprave za kuhanje rakije. Mrzel izvor vode so vjeli takoj na viru in napeljali skozi cev ter ga uporabljajo pri kuhanju; v drugem kotu v kolibi ti izvir prvovrstna kumovica, izborna rakija. Vsakdo, ki je prišel gledat ta čudotvorni Drimov izvir, je dobil za poskušnjo čašico.

Ob bregu zopet visoki topoli, ki šumijo samotno in mešajo svojo pesem s

šumenjem ohridskih valov, pluskajočih s krepkimi udarci čez mehki peščen breg. O, koliko imaš lepih mest, ljuba zemljica naša!

Ne, Sv. Naum mora ostati naš; ta veličastni manastir se ne more ločiti od našega Ohrida in jezera, tako kakor se ne more ločiti od Bleda Bohinj, od Kamnika Bistrica, od Jesenic Golica.

Tudi po hribih južno od Sv. Nauma je videti precej gozda. Piše se, da so ti gozdi vzrok, da nam hočejo na zapadu vzeti starodavni manastir in njegovo okolico ter dati Albaniji, ker so baje Angleži udeleženi v kupčijah za te šume.

Sicer pa okolica Sv. Nauma ni obljubena. Kmet mi je pripovedoval, da so le tri vodenice (to so mlini) ob Drimovih izvori. Sporni pa sta menda tudi malo bolj oddaljeni vasi Ljubanišče in Piskupija. Ta kmet pri Sv. Naumu je bil že oblečen popolnoma po grškem načinu; na glavi je imel posebne vrste čepico in nabrana srajca mu je segala povrh hlač, razširjajoč se, skoro do kolena.

V Sv. Naumu je bila med vojno francoska vojaška bolnica. Sedaj je tu posadka; tudi pošta je tu in mnogi so si hiteli pritiskati poštne pečate sv.-naumske na razglednice. Tudi majhna kantina je tu, in kot povsod, ti postrežejo z dobrim črnim domačim vinom, ki sem ga doslej le še premalo pohvalil. Da ne pozabim povedati: Ohridski kot še ni

imel trtne uši, tu imajo še povsod staro trto. Vendar kdor misli napraviti izlet do Sv. Nauma, jedi vzemi s seboj. In kadar boš obedoval v prostrani samostanski dvorani, boš užival pri oknu proti severu enega najlepših razgledov, kar si jih moreš želeti.

Z ladje nas je priganjal strojnik na odhod. Burja je pričela znova močneje popihavati in valovi so jače in jače bili ob ladjo ter jo pritiskali k bregu, kar je povzročalo skrbi. Ukrkali smo se in se pričeli odmikati od najjužnejše točke naše kraljevine. Nismo pa pluli naravnost proti Ohridu; ladja je zavila k vzhodnemu bregu, kateremu se je približala na par metrov pri Zaumu, da smo si mogli pogledati vsaj na manjšo razdaljo tamkajšnjo starinsko cerkvico. Človek se začudi, koliko je idiličnih krajev, ki jih moraš imenovati neskončno lepe. Tam stoji tik ob bregu mala cerkvica, vsa starinska in pristrčna; okrog nje stoje prastara drevesa ter ji delajo družčino. Zakaj drugega ni nikogar v tej vase zamišljeni samoti. Tudi to je zgradba iz najslavnejše srbske prošlosti; cerkev (sv. Bogorodice Zahumske) je zgradil 1360. Dušanov kesar Grgur, brat Vuka Brankovića.

Naša ladja se brž vrača. Gledamo na jugozapad; tam se bleščijo na obrežju beli zidovi Podgradca, ki ima že albansko prebivalstvo in pripada Albaniji. Tam bivajo pravoslavni Arnavti. Če se ne motim, je v Podgradcu rojstni kraj dr. Pekmezija, znanega albanskega je-

zikoslovca, ki se je nekdam podpisaval kot Pekmezić. In gledam na beli Podgradec, pa mislim, da bi bilo dobro, potisniti mejo gor na višine, vsaj na sleme Mokra planine, ki tvori prirodni okvir jezerski kotlini. Dobili bi na ta način celo jezero, a poleg Podgradca in Lina le par malih arnavtskih vasi. Ne zameri, Ahmet beg!

Vreme se je povsem umirilo, burja je nehala, oblaki so se pričeli razpuščati. Zopet stoji in sedi vse na krovu. Ohridčanj pojo. Eden prične kazati na vzhodni breg; tam je vas Trpejica, tam je bila dolgo časa fronta svetovne vojne, vzpenjajoč se preko Tomoroša na Prespo in proti Bitolju.

Še malo dalje in tam zgoraj ob vzhodnem bregu se pokaže vas Peščani. Sedaj delajo vojaki cesto iz Ohrida do Sv. Nauma. Preko jezera namreč ni redne zveze, pošto prenašajo sedaj jež od manastira do mesta. Cesta mora biti menda gotova do kraljevega prihoda; sedaj je dodelana že od Ohrida do Peščanov.

Zagrebčanke prično znova s petjem. «Po jezeru bliz' Triglava čolnič plava semtertje . . .» Ali za petje ni več razpoloženja; ohridsko brdo se kaže vedno natančneje in Ohrid pred nami se širi in veča.

13. Slovo od Ohrida in vožnja na Bitolj.

Iz Ohrida smo nameravali oditi v Bitolj z vojaškimi kamijoni. Do Bitolja vozi sicer poštni avtomobil, a nam je dala vojaška oblast na razpolago štiri tovrstne avtomobile.

Odhod je bil določen za tretji dan dopoldne. Toda za enajsto uro istega dopoldneva so nas povabili ohridski profesorji na doručak, ki se je imel vršiti na prostem v Studenčičištu.

Studenčičišče se imenujejo oni znameniti ohridski izvori, o katerih poje domača narodna pesem. Močni studenci prihajajo na dan izpod apneniškega hriba, eden od onih kraških izvorov, ki jih imamo na vsem vzhodnem robu Ohridske kotline od Drimovega izvira do tega-le mesta; največ jih je tik ob samem jezeru ali celo pod vodno gladino. Po teh mnogoštevilnih izvori prihaja voda z 200 m višjega Prespanskega jezera skozi kraško gorovje Galičico v Ohridsko jezero. Med njima je tedaj nekako tako razmerje, kot med Cerkniškim jezerom in Planjskim poljem.

Studenčičišče je zares lep kraj. Oddaljen je kake pol ure od mesta; kazali so nam ga z ohridskega gradu. Večina je odšla tja skupaj, jaz sem koračil sam po oni prekrasni poti ob jezeru. Ko se cesta loči od vode, preide brž med vrtove, dobro negovane. A kmalu sem bil med njivami in travniki. Po poti sem došel par dečkov, nato tu in tam še posa-

meznega; z dvema malima deklicama se je pričel živahen razgovor. Pripovedali sta, da so jim rekli v šoli, da imajo sedaj prosto in naj gredo vsi na Studenčište, kjer bodo profesorji-izletniki. In res, vsa pot spredaj je bila polna mladih, ki jo je mahala tjakaj. Da so gimnazijci, jih poznaš takoj, ker nosijo tu vsi enake čepice, tedaj nekako uniformo, tako da že na cesti takoj ločiš, kdo je gimnazijec, kdo ne. Tudi gimnazistke nosijo enake čepice. Punčki sta bili zelo zgovorni in temperamentni; hodita v prvi razred gimnazije. Govorili sta čisto pravilno srbščino in to povsem gladko, da sem se čudil. Ali zagotavljali sta, da sta obe iz Ohrida. Srbsko pravilno sta se naučili v šolah, sicer pa doma govore seveda «le starosrbsko ali kakor pravimo mi: mačedonsko». «V šoli nismo smeli prav nič govoriti starosrbski, zato da smo se poprej naučili pravilno srbski pisati in govoriti.» In res, prav čudil sem se, da jima književna govornica ni delala nikakih težav; učiteljstvo je lahko zadovoljno z uspehi. Ena je bila sirota brez očeta, mati ima malo trgovino, druga je pekovskih staršev. Povedali sta vse o šoli, o drugaricah, kazali v okolici gore, kjer so bili že na izletih z učitelji in profesorji. Še več sem razgovarjal z sedmošolcem, prav tako zelo simpatičnim in inteligentnim fantom. Imel sem vtis, da višješolci slabše in manj gladko govore književno srbščino, nego oni iz nižjih razredov, ki so izšli že iz naše osnovne šole in imajo tedaj

za seboj homogen pouk. Moj sedmošolec n. pr. je bil med vojno v bolgarski šoli; ob zlomu centralnih sil so pobegnili v Bolgarijo in on je ostal, mislim, v prvem gimnazijskem razredu v Sofiji. Siromašni so mu starši, družina velika, po maturi bo moral takoj v službo.

V razgovorih smo dospeli do Studenčišta, kjer so bili že zbrani izletniki in tudi študentje, ki so imeli svojo zabavo na trati.

Čista voda je napeljana najprej po ozkih kamenitih kanalih skozi zidano enonadstransko lopo, ki je edina stavba na tem mestu. Tu v lopi igralo cigani, tod okrog pleše veseli svet. Vsako nedeljo popoldne je ves Ohrid tu zunaj; tu se razvije kolo, tu se razlega petje. Vse to pa se vrši brez alkohola, brez pijanosti. Slično preživijo nedeljo popoldne v vseh srbskih vaseh in mestih, a ne more se reči, da bi bila razigranost tukaj mani živahna nego v slovenskih gostilnah, kjer se popije vina, da je joj.

Še enega ne smem pozabiti omeniti. Voda iz ohridskih izvorov teče v jezero, ali izredno počasi in razvijajoč se v velike mlakuže ter ribnike, obrasle z bičjem in trsjem. Cesta do Studenčišta se drži precej časa v njih bližini; in kakor pri Sv. Naumu, me je tudi tu presenetila izredno velika množica žab. Precejšen kompleks zemljišča se tu ne more kultivirati, ker je premočviren, a dal bi se lahko osušiti. Dognano je namreč, da se je vodna gladina v jezeru v zadnjih dveh stoletjih precej dvignila, sko-

ro za pet metrov, to pa radi tega, ker so ribiči pri Strugi z ribiškimi napravami in plotovi na Drimu otežili vodi odtok. Glavna struga ohridske vode je dovolj globoka in široka, da priplavajo po njej ohridski čolni prav do Studenčišta. Bil je zares lep prizor, ko se je pripeljal tak čoln z izletniki semkaj iz Ohrida. Veličastno se je bližal semkaj od jezera sredi med bičjem in trsjem; visoki kljun je gledal iznad pokrajine kot ekso tično bitje, postajal vedno večji. Zares, kakor slika iz grških pripovedk.

Na vznožju hriba je dolga lesena miza z enakimi klopmi, prav kakor na naših narodnih veselicah. Tam smo posedli. Doručak je pričel. Pečeno janje v velikih kosih, dober bel kruh in vse to z lukom ter soljo. Ko smo prilivali še dobro temnordeče ohridsko vino, smo se mogli zares iskreno zahvaliti Ohridčanom za gostoljubje. Študentje so se zbrali v bližini, se vstopili okrog profesorja, ki je obenem vodja petja, in nam pričeli prepevati, da je bilo veselje. Ko so zapeli tudi

«Na ohridskrite izvori
Biljana platno beleše» . . .

smo jim ploskali s prav posebnimi, naravnost prijateljskimi občutki. Samo nekoliko težko mi je bilo: naš doručak se je zakasnil precej preko 12. ure in malo me je peklo, da nam pri goščenju prepeva ta vesela mladost, ko bi se gotovo raje z nami vred vrgla na janjetino in luk.

Tudi profesorju, ki je s tolikim uspehom uredil dijaški zbor, smo čestitali. Profesor, mlad, izredno simpatičen, nedvomno zelo dober gospod, je bil vesel. Kako ne, saj petje niti ni njegova stroka. Doma je iz Banata in v Ohridu je že četrto leto. Nič nima proti temu, da je v daljnem Ohridu. poročil se je tu s koleginjo, ki poučuje risanje in ki nam je pokazala izredne lične izdelke dijakov, vendar je dejal, sedaj bi že rad kam drugam. Ohrid je lep in historijski veleinteresanten; naše kulturno delovanje v teh krajih nam nacionalna in človečanska dolžnost, ali nekako do mere gre to. Daleč smo; pozimi včasih, ko je velik sneg, koliko časa smo takorekoč odtrgani od sveta, brez časopisov, brez knjige. Štiri leta, to je že precej; zdaj bi rad kam gor, bliže svetu.

Pozabil sem omeniti, da smo si dopoldne ogledali ohridsko gimnazijo, ki šteje 312 dijakov; v šoli je vse izredno v redu, snažno in skrbno urejeno. Gimnazija stoji zgoraj na brdu, blizu cerkve sv. Klimenta, tako da ima prekrasen pogled čez mesto, osobito pa čez jezero. Zdi se mi, da se da z njeno lego primerjati samo še prelepa lega gimnazije na Sušaku, ki gleda s pobočja Trsatskega hriba po Kvarneru.

Po končanem doručku nam je nazdravil direktor ohridske gimnazije, Simić, ki je sam doma z juga, iz Kratova blizu bolgarske meje. «Mi tu na jugu, ki smo prvi prišli v turško robstvo in ki smo ostali najdlje pod turško nekultu-

ro,» je dejal med drugim, «prosimo vas srečnejše s severa, poskusite biti nekaj časa nekoliko velikodušni, poskusite se odreči v svojem ugodnejšem kulturnem stanju eni ali drugi malenkosti na našo korist. Poskusi vsaka pokrajina žrtvovati nekaj za nas, ki smo najdlje čakali na osvobojenje, da nas potegnete za seboj. Žrtvujte malo za naše železnice, za naše regulacije, za našo prosveto in zagotavljam, jug se bo izkazal vrednega vaših žrtev, bo zvesto dopolnil svojo kulturno misijo, ki jo je na škodo nas vseh pretrgala neugodna zgodovina. Južna Srbija, zibel naše stare kulture, vas prosi teh žrtev.»

Pozdravni govor gospoda Simića je napravil tem močnejši vtis, ker smo čutili resničen pozdrav našega juga, te zemlje, tega prebivalstva, ki gleda s takšnim zaupanjem in pričakovanjem na nas s severa. Dijaški zbor je zapel pesem, nato pa se je brž, očitno, še vsa oduševljena, dvignila dama iz Hrvatske: «Dozvolite, gospodo, da se digne: Zagreb i progovori Vama iz Ohrida i svi- ma iz ove lijepe naše zemlje...». Začutil si več kot samo formalni pozdrav; vse je postalo nekako prijetno vznemirjeno, in ko je dama zaključila svoj temperamentni govor, je zavladala splošna razvnetost. Toplo opoldansko solnce, zelene trate pod njim, tam zadaj staroslavni Ohrid, s katerega gleda na nas toliko tisoč let, in tu na široko razprostrta jezerska preproga, prelepo Ohridsko jezero. In kar je največ: Zagreb na-

zdravlja Ohridu, pozdravlja Vojvodjana in Črnogorca, pozdravlja Bosanca in Dalmatinca in Šumadinca in Slovenca, ki vsi soglašamo v enotni nacionalni volji.

Ohridske dijakinje, ki so nam stregle pri doručku, so morale brž znova natakati dobrega ohridskega vina, zakaj naše bratoljubje si je iskalo izraza . . . Razumljivo je, da je samo od sebe dvignilo tudi enega od Slovencev; inspektor Wester je začetkom svojega nagovora izrazil veselje, da se more na tem mestu oglasiti tudi eden iz Slovenije, saj je morda to prvi slovenski nagovor na obrežju prelepega Ohridskega jezera. Povedal je, da smo vsi, ki smo prišli semkaj iz Slovenije, prijetno preseščeni nad tem, kar smo našli in videli na jugu, da smo zadivljeni nad lepoto te južne pokrajine in nad napredkom, ki se opaža povsod. Očitno se je videlo, da je Ohrid prevzel govornika popolnoma in da je bil pozdravni govor iskren odsev tega razpoloženja. Resnico zapišem, če povem, da mi je pozneje pripovedoval Srbin, da so mu solze stopile v oči ob njegovem pozdravu. Da, prosim vas, primerjajte l. 1912. in pa današnjo sliko, ko se oglasi na Ohridu pozdrav od bele Ljubljane izpod Triglava, od dveh točk, ki sta si bili še nedavno tako daleč narazen.

Toda prehitro se je oglasila parola za odhod. In potem: kakor v romantičnih potopisih: še en pogled na jezero, na snežnobelega gore v ozadju, še en tih raz-

govor z žabami v temnih vodah ob cesti, in sadni vrtovi ter prve hiše ohridskih predmestij so nas ločile od vsega tega.

Pred hotelom «Velika Srbija» so nas čakali štirje kamijoni; mi najpraktičnejši smo sedli v prvi avto, ker se je zdelo, da bo v prvem borba s prahom nekako najuspešnejša. Po ulici okrog nas se je zbralo obilo ohridske publike, dasi je bilo v ponedeljek popoldne med prvo in drugo uro. Gledali so nas ter verno čakali do kraja, da smo odšli. Kadar postane Ohrid naš drugi Bled, kopa izletnikov ne bo več taka senzacija.

In tako smo zapustili Ohrid. Kamijoni so pač kamijoni; cesta je dovolj dobra, le malo preveč jamasta. In včasih smo poskočili dokaj visoko, drugič se nagnili na stran in zopet poskočili; prah nas je pokrival bolj in bolj. Naš doručak, ki smo si ga zaračunali kot kosilo, je imel priliko, razporediti se po mili volji v tem tresenju in poskakovanju. Ali nam je ostala ves čas dobra volja.

Cesta je del znamenite rimske ceste Via Egnatia, ki je vezala Rim preko Drača s Solunom in Carigradom. Sprva gre po ravnem, a kmalu se prične vzpenjati navzgor ter preide naposled v ozko dolino. Strmec ni posebno velik, a vendar tolik, da nismo mogli drveti. Najvišja točka, to je sedlo in razvodje med Ohridsko in Prespansko kotlino, smo dosegli v višini 1180 m. Imenuje se Bukovsko sedlo. Cesta se dvigne tedaj dovolj visoko. Nato je šlo navzdol ne-

koliko bolj strmo. Samo na kratko razdaljo so serpentine na najvišjem sektorju. Svet v tem hribovitem predelu ni mnogo poseljen; ko neha ohridska ravnica, nehajo tudi vasi, vsaj v dolini ob glavni cesti. Nahajajo pa se v strani, nad stranskimi dolinami, kakor smo videli na kartah, in sicer do višine 1300 m. Sela se pokažejo na brdih vzhodno od doline, ko se prevali cesta čez sedlo. Vegetacija je bila še močno zastala. Gozd je zastopan precej dobro, dasi je le redek in sestoji samo iz listovcev. Dne 27. aprila še ni bilo videti nikakega zelenja v njem. Na dobri razgledni kopic tik nad Bukovskim sedlom stoji velika nova orožniška postaja, ki napravlja prav imponanten vtis; živ, neizprosni in trd zakon, ki bdi čuječe nad pokrajino.

Naš kamijon je vozil prvi; poleg šoferja smo imeli s seboj vojake, menda tri. Ko smo se spuščali po zadnji serpentinii navzdol, je avto na predzadnjem ovinku nenadoma obstal. Šofer nam je velel, naj gremo vsi dol, češ da se je nekaj malega pokvarilo in prednji del avtomobila z nami ne more napraviti tako velikega ovinka. Zdaj smo šele opazili, da se je avto ustavil šele pol metra nad robom ceste in da bi bili zdrčali po precej strmem, s hosto poraščene pobočju navzdol, da ni šofer pravočasno ustavil. Prazen avto je šofer zavlekel na sredo ceste, mi pa smo šli peš do dna doline, kjer cesta slednjič s poslednjim ovinkom preide v pravo

dolino v bližini vasi Kružje. Na tem zelo ostrem ovinku avto zopet ni mogel zmagati zaokreta; da ne zapelje v jarek ob cesti, je šofer ustavil, nato pa nam izjavil, da moramo vsi skupaj počakati, dokler ne pride za nami drugi kamijon, da izvleče naš avto čez ovinek. Za nas vse neprijetno iznenadenje, zakaj ostalih avtomobilov ni bilo slišati za nami in bili smo mnenja, da so še zelo daleč. Zato so začeli nekateri pregovarjati šoferja, naj vseeno požene avto, morda pa ga vendarle spelje mimo jarka. Šofer se je na žalost dal pregovoriti in je zapeljal avto — v jarek in še nekoliko čez, da bi se bil skoro prevrnil. Tako, zdaj pa imamo! Tako je, kadar se nestrokovnjaki mešajo v tuje posle.

Ali obupali nismo tako brž. Šofer, vsi vojaki in nekateri od izletnikov smo poskusili z lastnimi konjskimi silami potegniti avto ritenski na cesto, kar pa je končalo brez uspeha. Na srečo je baš ta hip, morda opozorjena po našem trušču, prikorakala po cesti navzgor patrola petih orožnikov. «Hajde bračo, u pomoć!» Žandarji, razen enega, so odložili puške in pristopili; vse se je uprlo v avto z vojniki in vso izletniško karavano vred, — in avto se je premaknil. Kolega s fotografskim aparatom je čakal na strani in vjel baš v pravem momentu to moderno idilo z Via Egnatia. Za par minut smo že drčali navzdol po dolini, ki je postajala vedno širša in položnejša. Še malo, in eto nas v Resnu.

Resan je glavna postaja na cesti Ohrid—Bitolj, od Ohrida oddaljen 46 km, od Bitolja 35 km. Je največji kraj v Prespanski kotlini, ima 3747 prebivalcev, med njimi 1535 muslimanov. Mesto leži ob griču, a vendar še popolnoma na ravnem. Zelo sem se začudil, ko sem videl, da je Resan, dasiravno ni velik kraj, tako lično mestece. Cela vrsta je lepih enonadstropnih belih hiš in ne zgrajenih na turški način, marveč povsem normalno z ravnimi stenami. Tu se vidi izrazito, da smo že blizu predelu, kjer začne prevladovati grški vpliv in kjer je stara grško-bizantinska civilizacija zapustila močne sledove. Vidijo se povsod dovolj lepo urejene prodajalne. Ustavili smo se sredi Resna, pred hotelom, ki se imenuje menda «Velika Srbija». V eni od gostiln smo občudovali krčmarja, ki je imel na črni deski napisana imena dolžnikov — vse z grškimi črkami! Pozornost vzbudi obilica prodajaln in branjarij s sadjem; tako lepih, debelih jabolk ter hrušk kot tu nisem videl na vsem potovanju. In kako izredno sočno je to sadje; nekdo je trdil, da je preveč sladkobno in nekako presočno, a meni se ni zdelo.

Šlo je že na večer, bilo je treba brž dalje proti Bitolju. Od Resna gre cesta nekaj časa po ravnini, ki se širi od mesta tja do jezera. Toda jezero samo se ni pokazalo poprej, dokler se nismo pričeli vzpenjati zopet navzgor. Ali tudi tedaj za malo časa. Mogli smo konstatirati, da ima Prespansko jezero mnogo

manj veličasten značaj nego Ohridsko. Gore se ne dvigajo tako neposredno iz jezera; videti je, kakor da leži sredi ravnine. Vrh tega je širše in krajše ter plitvejše (največja globina 52 m); efekt planinske okolice je manjši tudi vsled tega, ker leži jezero skoro 200 m višje nego Ohridsko, namreč 857 m nad morjem. Imel sem sličen vtis kot ob Blaškem jezeru na Koroškem, če se sme malo primerjati z velikim, zakaj Prespansko jezero ima 288 km² površine. Ali naglasiti moram, da nismo mogli pregledati cele jezerske površine, marveč komaj majhen del, ter da smo gledali samo od ene strani. Da pa Prespansko jezero ni tako imenitno, odseva že iz dejstva, da ni ob njem nobenega večjega kraja; Resan sam leži uro hoda od brega.

V Resnu so nas došli ostali kamijoni, ki pa smo jih brž zopet pustili za seboj. Iz Resanske ravnine, ležeče 900 m nad morjem, se vzpenja cesta zopet navzgor čez 1158 m visoko Djavatsko sedlo, kjer je pregraja med Prespansko in Bitoljsko kotlino, hkrati razvodje med Jadranskim in Egejskim morjem. Cesta je spočetka precej napeta, ker ni skoro nikakih serpentin, vendar naš avto je vozil brežhibno. Tu, tam zopet orožniška postaja, gozd povečini le redek, vegetacija še jako zaostala. Na desni se prikazujejo zopet planine v najlepši panorami, spredaj kopasti 2530 m visoki Perister z malo nižjimi sosedi, vsi zaviti v bele plašče. Kadar smo se na

ovinku nekoliko zaokrenili, so se v daljavi pokazala bela slemena ohridskih planin. Precej visoko zgoraj na pobočjih Peristerskega pogorja sem opazil temnejši gozd z iglastim drevjem, prvokrat na vsem potu.

Hitro je šlo navzdol v dolino Dragora, ki se je širila bolj in bolj. Toda pričel se je delati mrak, z razgledovanjem je bilo pri kraju. Šele svetle luči so vzbudile zopet pozornost; na obeh straneh ceste so postajale hiše gostejše in večje; bili smo v Bitolju.

14. V Bitolju.

Ohridska cesta pride v Bitolj ob Dragoru navzdol. Bil je že popoln večer, ko smo se pripeljali, toda ulice so bile dobro osvetljene in s svojega zaprašene avtomobila smo mogli takoj opazovati ceste in hiše ter prodajalne ob njih. Zavzelj smo se, zakaj Bitolj je napravil najboljši vtis. Visoke, bele ali rjave, eno- do dvonadstropne hiše, povsem evropske vnanjosti, prodajalne velike, istotako popolnoma na evropski način urejene, z bogato založenimi izložbami, ob straneh ulice trotoar, — resnično, to ni več orient, to je Evropa, prava resnična Evropa.

Drugi dan, ko sem gledal na načrtu Bitolja, kje nas je vozil avto, sem videl, da smo se pripeljali ob Dragoru, kjer so bitoljski bulevari, in po Kralja Petra

ulici, ki je poleg Dragorske glavna cesta v Bitolju. Dobili smo tedaj takoj pred oči najboljši del Bitolja. Ali bogme, kar sem videl pozneje in drugi dan, ugodnega prvega vtisa ni skvarilo.

Ali, da bo slika poštena in popolna, še to: ko nas je avto vozil po Kralja Petra ulici, sem opazoval lepo dvonadstropno fasado, a sem v svoje nemajhno začudenje kar naenkrat zagledal skozi okna drugega nadstropja — svetlo trepetajoče zvezde. Da, strehe ni, stropov ni, tema in praznota zevata skozi sesuta okna. Solunski front je še vedno zarisana tu sredi Bitolja . . . In tam dalje še druga, še tretja razdejana hiša.

To so bili naši prvi vtisi v Bitolju. Po ulicah živahno, ali vse ala franga, Turkov in fesov skoro nič. Kamijon nas je zapeljal pred hotel «Bosna» sredi mesta na Kralja Petra ulici. Prijetna telovadba to, zlezti z voza po skoro peturni vožnji — notabene: poštni avto ali privatni pride v uri in pol —; prah se nas je držal v debelih plasteh, da se ni izplačalo otepati se. Nas s prvega kamijona so popeljali v bogoslovijo, ki stoji v stranski ulici, a vendar blizu imenovanega hotela.

Bogoslovija, tudi to bo zanimivo. Zelo sem se zavzel, ko smo prišli preko dvorišnega vhoda od zadaj v prostorno dvonadstropno poslopje. Oglušujoč šum od vseh strani, po veži se je sprehajalo nekaj bogoslovcev, dečkov v enakih modrikastih oblekah in enakih čepicah. V odprti sobi na desni je svi-

ral očitvidno krepak tamburaški zbor, v drugi sobi so prepevali, skratka: na vseh straneh sama živahnost, petje, godba. Sprva sem se čudil tej veseli mladosti, ki se z mojimi pojmi o teoloških šolah kar nič ni strinjala. Videl pa sem, da se moji pravoslavni znanci prav nič ne čudijo. Dečki so imeli očitvidno večerni odmor po večerji in pred spanjem — bilo je krog osme ure, morda malo pozneje. Nas niso ogledovali prav nič radovedno. Odkazali so nam veliko sobo, skoro dvorano, kjer so bile postelja pri postelji, slamnice na železnih podstavah, prava vojašnica. Umivati smo se morali kar na dvorišču na prostem, kjer je ob strani vodnjak; tudi bogoslovci se umivajo tako, poleti in pozimi.

V bogosloviji je med tem veselje nekako potihnilo, posamezni so še stali ter hodili po dvorišču in po veži, vse sami mladi dečki. Poučno je primerjati razmerje med duhovniško in učiteljsko izobrazbo v Srbiji in razliko z razmerami pri nas v katoliških krajih. Tu napravi dijak najprej štiri spodnje razrede gimnazije z malo maturo, nato pa gre v bogoslovijo, ki šteje pet razredov oziroma letnikov, ali pa so, kakor v Severni Srbiji, internati, kjer se šola gojenec devet let, da opravi hkrati tudi nižjo gimnazijo. Ker mora tudi učiteljski kandidat napraviti najprej štiri spodnje razrede gimnazije, potem pa še učiteljske v štirih letnikih, imata učitelji in pop nekako isto splošno izobrazbo. Pri Srbih v prečanskih krajih je bilo treba na-

praviti šest razredov srednje šole in potem še tri ali štiri razrede bogoslovije.

Ko smo si otresli tudi ves prah, kar smo ga odnesli s slavne Via Egnatia, smo se vrnili proti hotelu «Bosna». Čudil sem se, da so bile mnoge trgovine še odprte, dasi je bila že ura devet. Notranja uredba prodajalca me je zopet presenetila; bogate zaloge, raznovrstnost blaga in reklame itd. Da, tu se pokaže že na prvi pogled, da je bil Bitolj vaju lepših dni, da je bil daleko pred vsemi mesti Južne Srbije, tudi pred Skopljem. Saj je bil večji in bližji Solunu, preko katerega je prihajal civilizacijski vpliv Evrope v notranjost.

To se je videlo tudi v restavraciji «Bosna», kjer smo večerjali. Tudi to je velik, zelo prostoren lokal, sestojec iz ene sobe; na jugu se opaža, da nimajo gostilne ali restavracije svojega lokala razdeljenega v več prostorov, marveč imajo le eno skupno sobo, ki je tem večja, čim večje je podjetje. Jelovnik je imel napisano obilico jedi po srednjeevropskem receptu, črnooblečene natakarije, godbo brez pevcev. Na programu se vrstijo kosi iz znamenitih oper, Verdi in drugi; domače glasbe je manj.

Za drugi dan je bilo napovedano ob deveti uri skupno ogledovanje mesta. Tako skupno pregledovanje ima smisla le, kadar gre za umetnostno ali zgodovinsko znamenite zgradbe, ker se opozori na marsikaj, sicer pa mi je bilo vedno nesimpatično. Bitolj v tem pogledu nima kaj pokazati. Nekdo nas je po potu

odvračal od tega, da bi veliko časa odmerili Bitolju, češ, Bitolj je enolična cincarsko-grško-jevrejska varoš, ki se ne more ponašati z ničemer sličnim kot Ohrid. Da je imel gospod precej prav, sem spoznal že po prvih vtisih v Bitolju. Zato sem odšel že navsezgodaj, to se pravi, kmalu po šestih uri ter pričel pregledovati mesto, od konca do kraja.

Bitolj se bistveno razlikuje od Skoplja. Skoplje je mesto življenja, napred-

Bitolj.

ka, bodočnosti, Bitolj je mesto preteklosti, propadanja ali vsaj stagnacije. Ne le po glavnih, marveč tudi po mnogih stranskih ulicah se vidijo eno- do dvonadstropne hiše povsem evropske vnanjosti. Vse te hiše pa so iz predvojne dobe, izpred leta 1912; v vsem Bitolju nisem videl niti ene večje hiše, ki bi bila zgrajena po l. 1918. Bitolj, kakor stoji danes, je torej nastal že v turški dobi.

Da, to so bili časi zanj! Mesto, ki je moglo pod turško upravo toliko napredovati, ni bilo brez pomena. Spravila ga je pokoncu trgovina, ki so je imeli v rokah največ Grki in pod grškim vplivom stoječi Cincari, potem seveda tudi židje, Macedonci, najmanj Turki. Dalje je bil Bitolj imeniten kot glavno turško vojaško taborišče. Bitolj je bil nekako v centru Macedonije, ki so jo neprestano vznemirjali upori in komitske akcije, prihajajoče do sem od bolgarske, srbske in grške meje in križajoče se baš tu kar najsovražnejše. Bitolj je bil v bližini vedno nemirne Albanije in tudi ne daleč od grške meje. Za Makedonijo, proti Albancem in proti Grkom je Turčija baš v Bitolju vzdrževala ogromno množino vojaštva: bitoljska garnizija je štela vedno 10.000—20.000 vojaštva in je bila ena največjih v vsej Turčiji. Tu se je nahajal ves čas močan častniški zbor, kar gotovo ni bilo v kvar trgovini. Kdor se je količkaj zanimal za novejšo politično zgodovino, se spominja, da pomeni pričetek vseh prekucij v Turčiji, pričetek modernizacije, ki je dosegla svoj višek pravkar pod vodstvom Kemal paše — takoimenovana mladoturška revolucija, katere vodstvo so imeli oficirji. In ta mladoturška revolucija je izbruhnila baš v Bitolju. Tu in v bližnjem Resnu so meseca julija l. 1908. pričeli upor oficirji, pripadajoči mladoturški tajni organizaciji, na čelu jim Enverbej, ki je služboval v Bitolju, a je bil rojen, kakor se trdi, v Resnu,

dočim je drugi poglavitni vodja, Niazi bej, vodil akcijo v Resnu. Iz Bitolja se je uporno gibanje razširilo po ostalih makedonskih garnizijah in v Solun, nato v Adrijanopolj, Carigrad itd. Vodje bitoljske garnizije so postali potem politični vodje cele turške države. Mnoge odlične oficirske družine so bivala v Bitolju; gotovo je zanimivo, da se je Kemál paša, sedanji predsednik Turške republike, šel v Bitolju v gimnaziji.

Bitolj je dobil že l. 1894. normalnotirno železnico do Soluna. Še bolj nego poprej je postal sedaj središče trgovine; trgovci so prevažali preko Soluna blago iz vseh evropskih držav in ga razprodajali na debelo in drobno daleč po zapadnem delu evropske Turčije. Tu je bila osredotočena osobito trgovina z evropskimi fabrikati. Računa se, da je imel Bitolj pred balkanskimi vojnami 60.000 do 80.000 prebivalcev — znano je, da Turčija ni nikdar izvedla pravega ljudskega štetja; bil je za Carigradom, Solunom in Adrijanopoljem največje mesto v evropski Turčiji. Temu primerno je napredovala evropejzacija vnanjega lica in življenja mestnega prebivalstva.

Z balkanskimi vojnam 1912.—1913. prične nesreča Bitolja. Tekom vojne same sicer mesto ni prav nič trpelo, toda precejšen del Turkov se je izselil takoj, izginila je velika garnizija in kar je glavno: z novimi političnimi mejami je bil raztrgan gospodarski delokrog mesta.

Odpadla je bližnja grška Makedonija, odpadla Albanija, a ostala Makedonija je pričela dobivati blago preko Skoplja, saj je ostal Bitolj brez železniške zveze z ostalimi deli države. Že l. 1914. je štelo mesto samo še 48.370 prebivalcev.

Drugi, še hujši udarec je zadel Bitolj med svetovno vojno, ko se je nahajal od l. 1916. do 1918. pod najhujšim nemško-bolgarskim artiljerijskim ognjem. Tedaj je preživel slično usodo, kakor Gorica. Prebivalstvo se je najprej razbežalo na vse strani po Grškem, toda kakor pri nas je bilo tudi tu begunsko življenje najbednejše in večina beguncev se je raje vrnila v svoje hiše pod šrapnele in granate, nego da bi se potikala po tujini. Bitoljčan mi je pripovedoval, da si včasih po cele dneve niso upali iz hiš, tako je bilo nevarno. Mrličev si niso upali pokopavati na pokopališče, marveč so jih zagrebli provizorno v kleti v hiši in šele po septembru leta 1918. so jih prenesli na pokopališče. Velika eksplozija iz l. 1922. po zatrdilu domačinov ni povzročila človeških žrtev, pač pa znatno materialno škodo. Leta 1921. so naštelj v vsem Bitolju samo še 28.418 prebivalcev.

Toliko mora človek vedeti o Bitolju iz najnovejše zgodovine, sicer ne more razumeti današnjega mesta.

Najbednejši vtis napravijo danes v Bitolju one mnogoštevilne hiše, ki so še vedno napol razvaline. Nekaterim manjka streha in vsi stropi, tako da stojijo

le goli zidovi in prazna okna, druge so z obnovljeno streho, a brez stropov in s praznimi okni v nadstropjih, le pritličje je obnovljeno, tako da so notri prodajalne. Takih hiš je dokaj po glavnih in stranskih ulicah. Ali koliko je še prostorov in celih kompleksov, kjer so ostali od hiš samo kupi kamenja, da raste po njih trava. Izpraševal sem na raznih delih mesta in povsod so mi kazali take prostore. Ženska, ki sem se razgovarjal z njo ob eni takih razvalin, me je silila, naj si grem ogledat Magarevo; tam je šele razdejanje, vse kamene in prah, da niti ena hiša ni ostala cela. — Magarevo je bilo znano veliko mestu podobno, zelo obrtno aromunsko selo v okolici Bitolia. — Na južnem koncu mesta sem gledal nekdanje turške vojašnice, velikanska pravokotna poslopja, istotako vsa v razvalinah, le pritlični, tuintam v I. nadstropje segajoči zidovi stoje še. Takoj zraven, v bližini kolodvora je popolnoma razvaljeno kamenje ter opeka, vmes sklopi in kosi železja; tu se je dogodila ona silna eksplozija. Malo bliže proti mestu stoji lepa, luksurijozno zgrajena dvonadstropna zgradba, še ne ometana, a z velikimi luknjami v zidu; to je bil oficirski dom, ki so ga zgradili Turki tik pred svojim porazom. Ni mi jasno, zakaj niso popravili te krasne zgradbe, ki vendarle ni tako smrtno poškodovana, marveč so postavili blizu tamkaj novo nizko in majhno poslopje za oficirski dom.

Tak je današnji Bitolj. Mesto preteklosti. Stagnacija se mu pozna že na zunanaj; po cestah ni živahnosti, v trgovinah ni prometa. »Za kmeta je dobro sedaj«, je dejal kmet iz okoličice, »za trgovce je slabo.« Povsod v trgovinah se mi je zdelo, da čutim neko apatičnost, resignacijo. Tu ni nikjer onega živega zanimanja, stremečega zaposlenja, živahne podjetnosti, ki struji po Skoplju; vse je nekako neveselo in udano v neprijazno usodo. Tam mladost, tam zdravje, tam življenje, tu — mrka skrb, izgubljena sreča...

Težko je človeku v tem nesrečnem Bitolju. Kako bi mu bilo pomagati? Normalnotirna železnica do Soluna mu ne more pomagati, zlasti ne, dokler ima na sever, preko Prilepa na Gradsko, samo zasilno ozkotirno vojaško železnico. Pa tudi normalnotirna železnica na Veles ali Skoplje, ki se projektira z nadaljevanjem do Ohrida, ne bo mogla sama po sebi prinesiti zadostnega izboljšanja. Zakaj Bitolj je izgubil za vedno svojo vojaško važnost, a v sedanjih političnih mejah tudi ne more dobiti nazaj nekdanje trgovske značilnosti; vsled ugodnejše lege je Skoplju zasigurano vodstvo. Podoba je, da bi mu mogla vrniti gospodarski pomen le industrija; ako bi tu nastalo par tvornic, bi bilo pač potreba, da se podrte hiše popravijo. Dozdaj je, mislim, tu samo majhna tvornica mila. Le industrija, ta bi mogla zopet privedi življenje v mesto.

Iskal sem točke, odkoder bi mogel pregledati celo mesto. Ali ni je bilo najti. Bitolj leži popolnoma v ravnini in sicer baš na prostoru, kjer se široka dolina reke Dragor izteka v veliko Bitoljsko ravnino. Moral sem prav izven mesta na južni konec ter se v bližini solunskega kolodvora vzpeti na grič, da sem mogel pregledati celotno situacijo. Prav neznanen skrajni del mesta se na severu še naslanja na položna pobočja nizkih gričev, sicer leži vse na ravnem. Mnoge munare, ki na starejših fotografijah Bitolja tako vsiljivo razglašajo islamski značaj mesta, so izginile pod granatami, ker se sedaj izredno malo uveljavljajo. Sicer ti pa pogled s tega griča ne nudi mnogo, ker je prenizek, da bi zlezal više, ni bilo časa in pa — deževati je pričelo.

Po cestah se vidi mnogo zanimivega. Tu sem srečal že precej voz na štirih kolesih, naloženih kakor pri nas, kot vprega voli ali celo konji, kar je sicer na jugu velika redkost. V ulici carja Dušana sem videl mehanično prodajalno in delavnico, kjer je stalo pred lokalom na cesti najmanj 15—20 biciklov. Na solunski stanici, kakor se imenuje onj kolodvor, odkoder vozijo normalnoširoki vlakji proti Solunu, sem videl vsega par vagonov in nikakega življenja; imajo z grškimi črkami napis ELLENIKON KRATOS, kar se reče menda: Grška država; to železnico ima namreč tudi na našem ozemlju (18 km dolžine) v upravi Grčija. Blizu tam, le malo severneje, je

prilepska stanica, odkoder vozijo ozkotirni vlaki čez Prilep na Gradsko. Blizu tega kolodvora sem se pridružil kmetu iz vasi Bukovo, ki je nesel na oslu rž v čaršijo; — bil je torek, ko je v Bitolju bazarni (to je tržni) dan. Napravljen povsem ala franga. Bil je petkrat onstran oceana; kadar je potrošil pare, se je zopet vrnil tja. Tam je tudi prebil svetovno vojno. Zdaj je zemljedelec dobro; kar plačajo davka, je daleko manj nego kar so plačevali in dajali Turkom. Turki se izseljujejo tudi iz Bitolja; »prej smo mi težko živeli pod Turki, sedaj oni ne morejo živeti pod našimi.« No, glejte, Macedoncu so Srbi »naši«. Ljubljano pozna nekoliko in mu je všeč; povsod v Makedoniji poznajo slovenske kraje in jih hvalijo. Moj Bukovec se je zelo začudil, »kje sem se naučil tako dobro srbski«; torej ve, da je po slovensko nekoliko drugače.

Zelo živahni del Bitolja pa je čaršija. Pregledal sem jo vso; izredno mnogo je bilo tu okoličanov z raznovrstnimi pridelki, da sem se čudil. Vidiš, da mora biti okolica dobro naseljena, bogata, dobro založena s pridelki, sicer bi ne bilo na trgu toliko življenja. Za človeka iz naših krajev posebno zanimive so bile ulice, kjer so kmetice prodajale narodne vezenine. Posedle so bile po trotoarju in po kaldrmi ter razprostrle pred seboj velike ženske halje, vse v prelepih vezeninah, cele ali tudi samo rokave, enako lepo vezene predpasnike, pisane nogavice, brisače itd. In za kako ceno

so prodajale vse to! Beograjkanka je kupila lepo vezeno platneno žensko haljo za 210 dinarjev — kmetica je zahtevala sprva 300 Din. Ko pa se je pohvalila radi nizke cene napram Francozinji, bivajoči v Bitolju, je ta povedala, da je oni dan dobila enako haljo za 150 dinarjev. Bogme, saj je platno toliko vredno, kje je plačano trudapolno delo! Dokler pri kmeticah samo izprašuješ, te menda ne vzamejo resno; ko pa si deneš čez roko prvi kupljeni komad, te obsipajo s ponudbami od vseh strani.

Bitolj nima posebnih zgodovinskih ali gradbenih znamenitosti. Starinska je cerkev sv. Nedelje, ki pa stoji že zunaj mesta, ob cesti proti Prilepu. V mestu so cerkve nove ali prenovljene, — vsega skupaj pa samo tri —; stolna cerkev sv. Dimitrija, ki smo si jo natančneje ogledali, je velika zgradba; tu postaneš pozoren na mnogobštevne napise, ki so vsi v grškem jeziku. Vidi se takoj, da je bila to patrijaršijska pozicija; sledovi grškega kulturnega gospodstva so še zelo sveži. Sicer jih je v mestu opaziti malo; samo parkrat sem slišal grško govorico in videl komaj dva tri napise z grškimi imeni, a ne seveda v grškem jeziku.

Prekvašenje s srbstvom, ki je napravilo v Skoplju že tako velik napredek, je v Bitolju manj izrazito; kakor da srbski kulturni vpliv, ki je tako popolnoma prevladal v Skoplju, tu ne deluje tako krepko. Imaš vtis, da se tu nekaj razkraja, da pa se iz tega še ni stvorilo no-

vo stanje in ostane ti občutek nečesa neskladnega. Te svoje notranje disharmonije Bitoli ne more zakriti. Morda je to še ostanek one vloge, ki jo je imel Bitolj pred l. 1912., ko je bilo mesto središče najrazličnejših nacionalnih in verskih propagand. Takrat je bilo v Bitolju osem raznih gimnazij in sicer grška, srbska, bolgarska, rumunska, dve turški, židovska in lazaritsko - katoliška. Osnovnih šol so imeli Grki 10, Srbi 3, Bolgari 3, Turki 33, ameriška in katoliška misija po eno. Knjigarn so imeli Grki 2, Turki 4, Srbi in Bolgari po eno. Tiskarn so imeli Turki 2, Grki in Albanci po eno. Grške šole in cerkve so bile najbogatejše. Največ izobraženstva so imeli Grki in Cincari. Oni so dajali ton celemu mestu, njih zasluga je, da ima Bitolj danes tako evropsko lice. Razumljivo je, da se kljub globoko segajočim političnim, kulturnim ter gmotnim spremembam ta preteklost še ni dala popolnoma zabrisati.

15. Iz Bitolja skozi Prilep na Gradsko.

Po programu je bilo določeno, da ostanemo ves dan v Bitolju in da se naslednje jutro ob petih odpeljemo po ozkotirni železnici na Gradsko, ne da bi se ustavili v Prilepu. Imeli smo namreč zadnji dan razpoložljivega časa. Vrh tega so nas Bitoljčani povabili za zvečer na banket; že zjutraj so kratkoma dali na gimnaziji dijakom prosto,

da so mogli profesorji nam razkazovati mesto. Ob osmih zjutraj sem videl po ulicah dijake in dijakinje hiteti s knjigami. — «Pa zašto nemate školu?» — «Došli neki profesori!» so odgovarjali razžarjenih obrazov. (Bitoljska gimnazija — na celem jugu najmočnejša za skopsko; šteje 735 učencev, od tega v prvem razredu 309, v drugem 178; tudi tu so tedaj prvi razredi izredno močni.)

Nekateri nismo bili zadovoljni s tem načrtom. Dejali smo, da je bolje ogledati si Prilep, nego ostati še popoldan v Bitolju, ki smo si ga v glavnem vendarle že ogledali. Toda radi banketa je smatrala večina, da se ne more kar takoj pustiti gostoljubno mesto. Vrh tega so aranžerji raznesli vest, da bomo na zagotovilo velikega župana ponoči ob eni uri dobili poseben vlak, ki nas bo z banketa popeljal do Gradskega, tako da vjamemo tam še brzovlak, ker bi sicer izgubili en dan časa. To so bili razlogi, da se je velika večina odločila, da ostane v Bitolju. Ali nekaj nas je vendarle vztrajalo na načrtu, da se odpeljemo ob 2. uri popoldne z običajnim osebnim vlakom do Prilepa, si ogledamo Markovo mesto, prenočimo tamkaj in počakamo obljubljeni posebni vlak. Na malem bitoljskem kolodvoru se nas je zbralo petnajst mlajših, ki smo bili namenjeni, da se hitro «juri» naprej. Ker je bil tržni dan, je čakalo na staciji mnogo potnikov, največ kmetov z rodovitne bitoljsko-prilepske ravnine.

Bali smo se radi prostora, pa smo stopili k postajenačelniku ter ga poprosili, naj nam da poseben vagon, ker smo to in to. Gospod nam je takoj ustregel in za par minut so že pripeli k vlaku naš specijalni vagon, kakor se to tamkaj imenuje. Postajenačelnik pa nam je pri tem povedal, da iz posebnega vlaka ne more biti nič, zakaj on nima nikake lokomotive v rezervi in često ne more dati posebnega vlaka niti za vojaške potrebe. Tudi intervencija velikega župana ne more doseči ničesar, ker se lokomotiva ne more več pripeljati pravočasno od drugje.

V naši petnajstoriči je bila tudi družina Francoza, profesorja v Skoplju, ki je napravila vse pot z nami, potem mlada Čehinja ki z državno češko štipendijo študira v Srbiji, ostalo so bili mlajši kolegi in kolegije iz najrazličnejših krajev države. Spremil nas je med drugimi tudi Francoz, ki je profesor francoščine v Bitolju; dobro se počuti v mestu, samo ni zadovoljen, ker se težko uči književne srbščine, ko domačini govore narečje. Kar čudno se zdi človeku, kam se vse potaknejo Francozi za ljubim kruhom; kakor da niso člani «drugih, večjih narodov», nego isto, kar mi, siromašni kruhoborci.

Železnica iz Bitolja čez Prilep do Gradskega je prav taka vojaška ozkotirna proga kot iz Ohrida na Skoplje. Vagoni so onim povsem enaki. V našega je prišlo tudi par drugih ljudi inteligentov, a vozili smo se vendarle pro-

storno. Opazoval sem gospoda, ki je bil očitno uradnik srednje stopnje; širok obraz z močnimi ustnicami, ne baš lepih potez, nizke, čokate postave; če bi izpregovoril slovensko, bi se ne začudil prav nič. Izkazalo se je, da je rodom iz Pirota. Opazil sem pogostem, da so Srbi od bolgarske meje po vnanjosti nekoliko drugačnega tipa nego iz ostale Srbije; tam je bilo očitno več mešanja, menda kakor v Sloveniji, ker imajo z nekaterimi našimi tipi toliko sličnega. Njegov sosod je bil Požarevčanin, ki je izredno zategoval besede; človek bi si želel, da bi mogel sopotnike razlikovati že po govorici, iz katerega predela so.

Seveda smo bili takoj v živahnem razgovoru. Oba sta bila bivša frontnika, oba sta se borila na solunski fronti in tudi v okolici Bitolja. Poznala sta vsak vrh, vsak greben; pokazala sta natančno, kje so Srbi v novembru l. 1916. po zmagi na Kajmakčalanu prodrli preko Bitolja ter potem prepustili osvojene pozicije Francozom, sami pa odšli na sektor na Dobrem polju in drugih vrhovih, kjer se je pozneje posrečil znameniti prodor v septembru l. 1918. Kmalu smo se pripeljali do mesta, kjer je skoro dve leti potekala fronta; povsod se še vidijo strelski jarki, ki gredo po eni strani čez ravan, po drugi gor na pobočja in na višine; vmes zvezni jarki, tam prostori za artiljerijo. Za vsak jarek sta vedela, kateremu oddelku je pripadal, kdo ga je branil itd.

Danes raste povsod tod trava in tam ob jarku orje kmet. Tu je vas, ki je bila popolnoma uničena, dobesedno zravnana z zemljo. Sedaj stoje nove hiše in da ni povedal Piročanac, ne bi vedeli, da je bilo tu središče razdejanja. Dama, ki sedi poleg mene, glej, se je nagnila v stran, kakor da ji je slabo; ne, saj joka! Trudi se, prikriti solze, toda jok jo stresa krčevito in čuje se pri-tajeno ihtenje. «Tu na teh višinah nekje», mi potihem tolmači sosed, «ji je ostal edini brat».

Oddaljujemo se od bojišča. Piročanac pripoveduje, da so Bolgari najboljši vojaki, fanatiki, ki se vržejo v boj, ne da bi se najmanj bali za življenje. «Da, če bi šli mi z njimi in oni z nami! To bi bila vojska, ki bi se ne bala nikogar! Prav nikogar na svetu. Ej, dobro ve to Evropa, zato pa ne pusti, da bi se mi složili . . .»

Govoril sem v Srbiji večkrat z voja-ki, bivšimi frontniki. Vsi, brez izjeme, so se izražali enako o Bolgarih in njihovih velikih vojaških sposobnostih. «Da so bili Bolgari l. 1915. z nami, nikdar ne bi prišli Germanci v Srbijo», je trdil vojak iz Čačanskega okruha na razgo-voru v Skoplju. Ta vojak mi je l. 1920. karakteriziral stvar takole: Mi balkan-ski narodi smo še neizobraženi, mi smo kot Arnavti: kadar pride povelje, gre-mo v boj, pa se ne brigamo zato, če pademo. «Ura, na nož!» in se vržemo tjakaj, kjer vemo, da nas tudi sovražnik čaka na nož. In nič ne premišljujemo,

kako in zakaj. Zgodilo se je, da je Srb Bolgara zabodel isti trenutek, ko je Bolgar Srbu porinil nož v prsa. A evropski narodi so drugačni; oni ne marajo umirati, oni ne gredo kar tako na povelje. Avstrijci in Germanci so streljali samo do 5. ure popoldne, potem pa so hoteli imeti večerni počitek. Bolgar pa je streljal vsak trenutek, on ni maral in ni dal počitka. Nasprotno pa je naš Piročanac hvalil Bolgare, da so se medsebojno pardonirali s Srbi v času odmor, večerje itd.

Piročanac gleda kmete, ki se vračajo iz Bitolja po cesti, potekajoči ob progi, nekateri na oslih, drugi z dvokolesnimi vozmi. Gleda na mačedonsko vas in se jezi na prebivalce. «Ti Mačedonci so zaostali. Poglejte jim hiše, kake so, naš Srbijanec ne bi hotel živeti v takih. Pa ne da bi jim manjkalo denarja. Saj mnogo prodajo, ali zbirajo denar, zbirajo napoleone in jih tišče doma, hiše jim pa ostajajo nepopravljene, stare. Naš Srbijanec za denar, ki ga izkupi, takoj dokupi orodje, živino, zemljo in popravi hišo, si prizida to ali ono. Mačedonec pa nič ne popravlja, samo zlato devlje na kup. In tudi zemlje ne zna obdelovati . . .» Počasi gospodine, videli smo tudi drugačne vasi in drugačne ljudi, kakor jih popisuješ ti.

Vozimo se po široki ravnini, ki je vsa zelena; obilo je njiv, vmes travniki, drevja pa skoro nikakega. Tudi griči, ki se dvigajo na obeh straneh, so povečini brez drevja, pokriti le s travo. Pri sta-

nici Vašarejka prično griči posegati tudi v ravnino. Stojimo na postaji in Požarevčanin nam kaže v daljavi na jugovzhodu Dobropolje, ki gleda preko nižje Selečke planine. Tam na jugu, malo bolj na levo, se dvigajo snežne višine Kajmakčalana, ki je istotako preko 2500 m visok. A najmogočnejši je Perister nad Bitoljem; njegova enakomerno nagnjena severna pobočja so nizko navzdol pokrita z novo, homogeno belo odejo. Še vedno smo sredi planinskega predela; smo v zadnjih dneh aprila, pa je hladno, da se zavijamo v površnike. Tam od Kruševa prižene mrzli severozapad še poslednji naval dežja; zdi se ti, da ne manjka mnogo in dež bi prešel v sneg. Seveda je to izredno mrzel dan, a tudi za izjemo je zelo hladno. In vendar smo v širini Neaplja, kjer je večna pomlad. Pozimj vlada tu često silen mraz z 20 do 25° C pod ničlo in sneg zavali pogostem že v novembru. Seveda, nadmorska višina znaša 650 m in visoke planine se dvigajo okrog in okrog. «Ovu zemlju kao da je Bog prokleo,» pravi Požarevčanin, «kao da je stvorena samo za ratovanje. Da je bilo bojišče v naših ravnih, gосто obljudenih krajih, kakor je bilo tu, vse bi bilo razdejano, in koliko bi bilo škode. Tu pa je hrib in gora in kamen; brez škode in kot nalašč si je svet to izbral za bojišče.»

Kraji in griči pri Vašarejki so zopet druga zgodovina. Topolčani, Bakarevo gumno, Stari Srpci itd., tu se je vršila borba s Turki v novembru leta 1912.

Požarevčanu je znano tudi to. Stojimo še vedno na stanici, Turčin, ki posluša njegovo pripovedovanje, gleda radovedno in je celo pripravljen se šaliti, ko ga naš čičerone podraži s porazom.

Pri Topolčanih preidemo mimo aizkih, položnih gričev v severni del ravnine, v Prilepsko polje. Tu se zdi, da je več travnikov in pašnikov nego njiv. Požarevčanin kaže skupino precej na široko raztresenih hiš v daljavi — to je kolonija Dalmatincev. Tam na ono stran še ena, in čez kake pol ure še tretja, ta je ličanska. Vse so razmeroma majhne; hiše so videti majhne, gospodarskih poslopij ni videti mnogo okrog njih. V vsej ravnini so samo te tri kolonije. To sproži razgovor o kolonizaciji. Kolega, ki je bil šel iz Skoplja z manjšo skupino na Kosovo, pripoveduje: Tam so razgovarjali s tremi sosedi-kolonisti. Prvi je bil Bokelija. Ta je tožil, da mu ni bilo še nikdar slabše kakor sedaj. Drugi sosed je bil Sremac. Ta je ves vesel povedal, da se mu še nikdar ni godilo tako dobro kot sedaj. On se je pripeljal najprej pogledat Kosovo, a potem se ni nasesil poprej, dokler ni imel zbranega vsega materijala za zgradbo hiše in gospodarskih poslopij, živino, orodje, seme za setev itd. Dva vagona v celem je pripeljal s seboj in tako si je postavil krepke temelje, sedaj mu je sijajno. Bokelija je prišel praznih rok in ostal je sirota, kakor je bil na dalmatinskem krasu, ker brez nič ni nič in niti svoje zemlje ne more izrabiti. Tretji sosed je Ličanin,

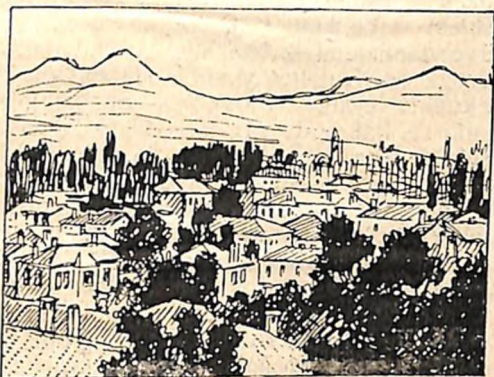
ta je nekako srednje zadovoljen; obdeluje zemljo po starem, površno, ne intenzivno.

Dan se nagiba na večer, bližamo se Prilepu. Prej ko Prilep sam se nam pokaže čudovita kopa Markovega gradu, to je ono brdo z dvema vrhovoma, na katerem je stal grad kraljeviča Marka, ki je koncem XIV. stoletja zares kraljeval v starem Prilepu in gospodoval nad dokaj široko pokrajino. Tu se zopet zaveš, da smo na starih, znamenitih historičnih tleh. Kamor pogledaš, beli manastiri in cerkvice; starinske zgradbe, vsaka stara po par sto let, vsaka spominjajoč na srednjeveško srbsko dobo. Tam na desni je visoko zgoraj na pobočju manastir Prilipec (zadaj za njim vas Kokre), pod Markovim gradom Markov manastir, a visoko zgoraj pod rogljato kopo Zlatovrha, ki spominja na dolomitne kope okrog Sv. Katarine pri Ljubljani, se beli manastir Treskavec, zgrajen v čudovito lepi legi 1229 m visoko, nekako v terasah. Znamenit samostan, ki ga je tolikrat obdaroval car Dušan; tudi v njem so slike carja Dušana in kraljeviča Marka.

Požarevčanin, ki je uradnik monopol-ske uprave in pozna dobro Prilep, nam pove, da gredo ponoči proti jutru tovarni vlaki na Gradsko; ako bi nam postajenačelnik hotel dati osebni vagon k tovarnemu, bi se mogli ponoči odpeljati, dospeti do brzovlaka, a pri tem si še ogledati Stobi, katerega pravkar odkrite razvaline so nas zelo mikale. In res,

na prilepski stanici smo se takoj predstavili načelniku in mu razložili svojo željo. In glej, gospod si je takoj štel v veselje, da nam postreže; domenili smo se, da nam pripne specialni vagon k tovornemu vlaku, in sicer k onemu, ki gre ob pol 3. zjutraj. Slavno!

Bila je baš šest zvečer — po ljubljanski uri —, a v Prilepu je bilo že zašlo solnce in videti je bilo, da ni več daleč do mraka. Ker smo vedeli, da Prilep

Prilep.

sam po sebi ne nudi ničesar posebnega ali zanimivega, smo se odločili, da si pogledamo Markov Prilep. Treba je namreč vedeti, da v poprejšnji dobi Prilep ni stal na istem mestu, kakor danes, marveč slabe pol ure zapadneje, pod Markovim gradom, tam, kjer stoji danes vas Varoš; sedanji Prilep je nastal šele v turški dobi. — Bilo se je treba pod-

vizati, da nas ne prehití noč. Pri novem hotelu nas je zapustilo vse, kar ni bilo za urni marš, ostali so tam Francozi, ostale nekatere dame, z njimi tudi Čehinja. Mahnilo nas je na pot sedmero, kakor smo se seznanili in sprijateljili po poti. Eden je bil Črnogorec s Cetinja, sedaj docent skopske filozofske fakultete, drugi je bil Dalmatinec iz Boke Kotorske, službujoč v Beogradu, tretji Črnogorec iz Kolašina, sedaj v Novem Vrbasu v Bački, četrti Nišlija, sedaj na službi v Velikem Bečkereku. Potem še dve dami, ena iz Petrinje v Hrvatski, druga iz Kragujevca, obe službujoči v Skoplju. In jaz iz Slovenije. Sprijateljili smo se, kakor da smo že od nekdanj vesela družba. — V hotelu smo še najprej naročili prenočišče, v restavranu nasproti hotelu odložili kovčege in naročili večerjo in potem hajd na pot. Nihče ni poznal ne Prilepa, ne pota; ali čičerone je bil brž pri roki. Na potu skozi Prilep smo srečavali dečke z dijaškimi čepicami. «Hajde ovamo, da nas vodiš u Varoš.» In četrtušolec je bil takoj pripravljen, da nam pokaže pot.

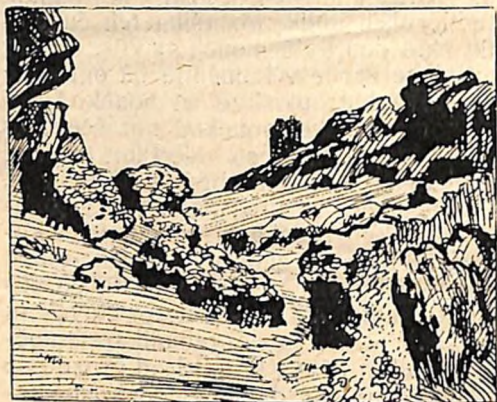
V najurnejšem tempu je šlo skozi prilepsko predmestje in potem po široki cesti do Varoši. Sredi vasi starinska cerkev, stara nekaj stoletij. Ogledamo si jo brž, nato pa med običajnimi macedonskimi, iz ilovice in lesa sestojječimi hišami navzgor. Hiše jenjajo in pot zavije položno navzgor. Tu smo med skalami, tako nenavadnih, fantastičnih oblik, da še nikdar nikjer nisem videl ni-

česar sličnega. Ves ta hrib sestoji iz granita in kamenita površina kaže še danes oblike, kakor da se je šele nedavno razlila lava in se shladila. Tu so skale ovalne in gladke, tam stoje pokoncu, a tako rogovilasto in bizarno, kakor da jih je nekdo razmetal v divji pijanosti, tam zopet, kakor da je tu nekdo prevrnil velikanske piramide, naložil ogromne vreče drugo na drugo, kakor da so tu okameneli orjaški kakti najfantastičnejših oblik. Površina teh čudovitih skal napravlja ponekod vtis, kakor da so se zarile v kamenita tla ogromne temne želve; ploške so ponekod popolnoma gladke, ponekod poraščene s tankim mahom, da so videti kot opolzke skale na morskem obrežju. Drevja ni, tudi drugega zelenja malo, vse je temne, ponekod rdečkaste barve; toda kolikor bolj se je zgoščeval mrak, toliko temnejše in strašnejše so postajale čudovite skale. Zdi se mi, če bi človek tu zaspal v solncu in se prebudil sredi nočne tmine in tišine, bi umrl od groze . . .

Hiteli smo gor, da si ogledamo znameniti Markov manastir, ležeč v bregu. Tik ob potu, nedaleč pod njim, stoje dve, tri velikanske skale, kakor da je nekdo započil v tla orjaške lipove liste. Na največji je izklesana gladka stena in vanjo je vsekana slika svetnika; na drugi strani je v skalo obešena ikona.

Evo nas naposled v manastiru sv. Arandjela, kj se imenuje Markov manastir, ker je zadužbina kralja Vukašina in njegovega sina kraljeviča Marka. Ta sa-

mostan ima poleg cerkve visoke, dokaj velike zgradbe z visokimi hodniki na vnani strani; tudi ta spominja na slike atoških samostanov. Toda bilo je že prepozno, da bi si ga natančneje ogledali. Da smo si mogli ogledati starinsko cerkev, smo že morali imeti sveče. Kaludjer nam je pokazal cerkveno notranjost, kjer hranijo tudi mošti sv. Kuzme in Damjana ter sv. Spiridijona. Zunaj ob

  Markov grad pri Prilepu.

vhodu je na vsaki strani vrat po ena velika freska; leva predstavlja kralja Vukašina in je precej pokvarjena, desna je kralj Marko; ta je boljše ocvvana in kaže čudovito lepo barvno harmonijo, najlepšo, kar sem jih videl na mnogostevilnih starih slikah na jugu.

Povpraševali smo kaludjera o poti na Markove kule, t. j. na vrh brda, na kate-

rem se nahajajo razvaline Markovega gradu. Zavzel se je, da hočemo gor v tem poznem času, in nam je prav resno odsvetoval, češ da je pot v temi opasna. Do vrha je najmanj še pol ure, a zmračilo se je bilo že skoro popolnoma. Toda najmlajši med nami, živahni Bokelija, je pokazal na fantička, ki nas je vodil, in dejal, da gre makar sam, ako se drugi pomišljamo. Črnogorec in jaz sva se mu pridružila in kar hitro smo pričeli koračiti navzgor po stezi, ki vodi na vrh v precejšnjem ovinku. Ostala dva tovariša sta nas poskušala pregovoriti, da bi z ozirom na dami vendarle ne šli gor, češ da se hočeta očitvidno potruditi, da bi prišli za nami, a da jima bo v navadnih čevljih pač nemogoče. Šli smo vseeno.

Kraškega rojaka Bokelijo je kar samo neslo navzgor; malo si je zapel o kraljeviču Marku, živahne oči so mu zaplesale, študent se mu je komaj sproti odmikal po stezi. Fanta je očitvidno postajalo strah, najraje bi se bil vrnil. Ko smo že šli blizu pol ure, je trdil še vedno, da je še daleč do vrha. Ali Boka ni odnehala. Večina je ostala zadaj, da ni bilo nikogar več slišati; klicali so za nami. Ko smo naposled vendarle dospeli na vrh, nam ni bilo žal truda. Na žalost se je bilo že toliko stemnilo, da nismo mogli imeti celotnega pregleda, a vendar smo videli mnogo. Tu so bile velikanske razvaline; orjaški debeli zidovi obdajajo vrh, ponekod stoje na skalah večji deli, drugod le posamezni kosi obzidja. Prav

na vrhu stoje še cele kule, močne štirioglate zgradbe, očitvidno ostanki najvišje trdnjave. Izredno živo je v teh mogočnih zidovih stopila predme podoba moči srednjeveškega srbskega plemstva; to so bili mogočni gospodje, Vuškašin in sin mu Marko ter oni pred njima, ki so gospodovali tukaj.

Med tem so bili prišli srečno do vrha tudi ostali, vsi, nihče se ni vrnil. «Strahljivca v celem ni imel števili . . .»

Toda še težji je bil povratek. Videlo se je tako slabo, da je celo naš vodnik izgubil stezo in kar naenkrat smo zašli med skale; morali smo si kar v približni smeri iskati steze. Toda najbolj opasne niso bile strmine, marveč gladke, malo nagnjene granitne ploskve, po katerih je neprestano izpodletavala noga. Ponekod smo se morali prijemati tal, da smo zlezli čez in pomagati je bilo treba damama. Ali k sreči se je dvigal mesec; mesečina je jela prevladovati temo. Našli smo zopet stezo in izredno dobre volje smo se bližali vznožju. Pričetkom vasi Varoš smo prišli mimo razvaljene stare cerkve; težko je pozabiti to čudovito sliko: skozi prazna okna in zeva-joč strop lije bela mesečina v malo cerkev, po kateri leži po tleh razvaljeno kamenje, in obseva bele marmorne stebre, ki še stoje v notranjosti. Povsod preteklost, povsod zgodovina. V vasi so lajali psi na vso moč, ljudi pa ni bilo več na ulicah.

V Prilepu zopet ona velika soba-dvorana v restavranu. Večerjo so nam bili

že pojedli, ker smo prišli tako pozno; alj za silo so nam vendarle še postregli. Občinstva ni mnogo, vendar tam v kotu igrajo cigani in zraven njih vesela družba, ki ima očitno danes svoj praznik. Pije se dobro pivo, še boljše črno vino, tudi s sardinami nam postrežejo. Bilo je zelo veselo ta večer v Prilepu.

V Prilepu smo prvič na vsem potovanju spali v hotelu. Hoteli niso najboljša stran našega juga. Najtežje dobiš v njih sobo z eno posteljo, ker so običajne sobe z dvema, še bolj s tremi ali celo štirimi in petimi posteljami. Ali tudi te sobe niso velike in postelje stoje zelo tesno. Živalic nihče od nas ni našel; sploh jih, razen nekaj malega v Skoplju, vso pot nisem videl.

Spanja ni bilo mnogo, ob 2. smo bili že pokoncu. Dami sta spali slabo; njuna soba je bila obrnjena na ulico; preko nje je vso noč prihajalo petje, muziciranje in vrišč iz restorana. Vesela družba je vztrajala tamkaj do jutra.

Naš vlak je odšel ob treh. Postajenačelnik nam je dal osebni vagon, kakor je obljubil; vendar je malo pogledal, ko nas je bilo le sedem, ne pa vseh petnajst od prejšnjega dne.

Sprva smo se vozili še po temi, ali že ob pol 4. se je danilo, ob štirih je bilo že povsem svetlo, a ob pol 5. je že solnce pordečilo vrhove planin.

Baš ko se je jelo svitati, smo se pričeli vzpenjati navzgor po mnogoštevilnih serpentinah, ki vodijo preko Pletvarskega sedla, visokega skoro tisoč

metrov. Kolikor višje, toliko lepši je bil pogled na Prilep, na dvoglavi Markov grad in na Zlatovrh. Prilep leži v ravnini, razpostavljen precej na široko. Dasi se je od leta 1914., ko je imel 22.230 prebivalcev, zmanjšal do leta 1921. na 18.532 ljudi, je vendarle še vedno za Skopljem in Bitoljem največje mesto v Južni Srbiji, in v vsej Srbiji na petem mestu. Turkov je samo še dobra petina, 4067. Pripovedovali so mi, da je posebnost Prilepa, da nima židov, in sicer zato ne, ker je bazarni dan baš v soboto, ko je židovski praznik. Sicer pa hvalijo Prilep kot bogato mesto, dasi je nekdanja prilepska specijaliteta, kovaška obrt, popolnoma propadla. Nadmorska višina znaša sicer nekaj nad 600 m, vendar tu še uspeva trta. Toda Prilepčani, katerih precejšen del se bavi z agrikulturo, so opustili vinograde in raje pridelujejo mak ter duhan, kar je mnogo rentabilneje. Sedaj imajo v mestu, razen gimnazije, tudi učiteljišče. Dasi mesta samega nismo mogli natančneje ogledati, ni bila posebna škoda, ker je Prilep običajno mesto, kakor toliko drugih in nima gradbenih posebnosti.

Ko smo se v ridah bližali sedlu, se je pričelo razkrivati vedno lepše ozadje. Ne le Perister, tudi snežne planine okrog Ohridskega jezera so se pokazale znova. Panorama je postala zares prekrasna, nekdo je izrekel označbo: Macedonska Švica. Gore na obeh straneh prelaza so skoro povsem gole in zelo skalovite.

Baš na vrhu je vas Pletvar. Potem gre proga v velikih serpentinah navzdol; ovinki so ostri in vozili smo izredno počasi. Vlak, ki je odšel eno uro pred nami iz Prilepa, smo videli sopihati pod seboj na spodnji vijugi.

S Pletvarja je pogled na vzhodno stran sicer manj širok, a vendar slikovit, saj je tu vznožje pogorja mnogo nižje nego na prilepski strani. Železnica se spušča v dolino potočka, ki se polagoma namnoži v rečico Rajec. Oddaljemo se od gorskega grebena, ki je del Babune planine; na desni se širi tja v nedogled valovita ravan, vroči Tikveš. Solnce greje počteno, dasi je šele pričetkom dopoldneva, vegetacija je že zelo napredovala; vidi se, da gre tu že pomlad h koncu. Njiv obilo; največ je maka, ki je že visok. Vasi vedno več. Nenadoma se slika spremeni: vozimo skozi tesno sotesko, popolnoma skalovito, spodaj v strugi drvi voda, še za to našo ozko progo so morali strugo izsekati v živo skalo. Pri vasi Drenovo, znanem iz zgodovine komitskih bojov, se dolina zopet razširi in preide z valovito ravnino. Tam prihaja z desne široko tekoča Crna reka, ki ima zares temno barvo; naš Rajec izgine v njej. Vedno več njiv je naokrog, obilo žita, ali največ njiv je maka. Žito je že v klasju, dasi je šele koncem aprila, žetev bo že v majniku. Tudi trte se vidijo, ponekod, ali vendar malo; trgatev je tu že v avgustu.

Želja nam je bila, da si ogledamo še razvaline starega mesta Stobi, ki se na-

hajajo ob izlivu Crne reke v Vardar. Vlakovodja je bil tako prijazen, da nam je ustavil vlak kar sredi polja, ker je od tod bliže do razvalin, nego iz Gradskega; vso našo prtljago pa so peljali s seboj v Gradsko. Pokazali so nam približno smer in mahnilj smo jo kar čez polje. Solnce je pripekalo kakor v juliju, bila je ura enajst. Tu, tam so se videli ljudje na polju pri delu. Šlj smo kar ob njivah, včasih po razorih, ponekod ob robu; vse je obdelano, vse v njivah, največ v maku, afijonu; tudi travniki so seveda vmes. Ali tu je najboljši del ravnine, dolina Črne reke; takoj onstran, komaj 2 kilometra daleč, prično položni griči Tikveša, tam je videti svet v travi.

Toda tudi v dolini nehajo njive in ostane samo še trava. Smo že v neposredni bližini Črne reke in Vardarja, v kotu med obema. Gledamo in iščemo, kje bi bilo kaj razvalinam podobnega. Evo, tam zgoraj na nekoliko vzbočenem svetu je videti žična ograja in pod njo nekaj izkopanega. Da, na razvalinah Stobija smo. To je ono Pustogradsko, kot imenuje ljudstvo to mesto, znak, da razvaline niso ostale neznane. Lani so pričeli tu izkopavati in ostanki starodavnega mesta so že odkriti vsaj deloma. Tu stoje ogromni zidovi, podzemni hodniki velikega premera, kakor se vidijo v amfiteatru v Puli; gornji del tega hodnika, nekoliko vzbočen, sestoji iz lepo obdelanih skal, ki kot velikanske plošče sone na obeh zidovih. Poleg podzemskih hodnikov ležijo in

stojijo kosi stebrov iz mramora tako belega kot sladkor. Nedaleč odtod je odkrit del gledališča ali amfiteatra; odkrite so mogočne stopnice, ki vodijo navzdol. Toda to očitvidno niso stopnice, marveč sedeži, zakaj poleg njih so ožje in nižje prave stopnice. Na sedežih so napisi v grških črkah, očitvidno imena. Posebej se vidijo še tu, tam zidovi, ki pa jim je odkrit šele vrhnji del. Vse razvaline so zasute z rečnim blatom, pomešanim z robatim peskom. Stobi, ki je bilo, sodeč po teh ostankih, veliko grško-rimsko mesto, je ostalo v razvalinah, ki sta jih reki Vardar in Crna reka zakrili s svojimi nanosi. Blata je sedaj mnogo metrov na debelo, očitno je, da je pod njim skritega še marsikaj interesantnega. Človeka popade želja, da bi se lotil dela in odkrival ruševine, v kate-
tere se je zakopalo dvoje tisočletij. Letos se nadaljuje z odkopavanji.

Opoldansko južno solnce pripeka na sivo površino, vzbočeno v oblikah, spominjajočih na tumule. Samo ovce se pasejo ob strani; pastir, prileten Turčin, z velikim zamazanim turbanom, se naslanja na palico. Prišel je bliže, očitvidno bi se rad razgovarjal. Razumemo ga le, da bodo še kopali; težko gre naša govorica Osmanliji. — Prostor Stobija je odprt na vse strani, po prirodi pa je zavarovan z obema rekama, ki mu puščata prosto le severozapadno stran. Naokrog onstran rek se neposredno dvigajo griči, v daljavi na jugu kipijo v

obzorje snežni vrhovi Kajmakčalana in Peristera.

Povratek. Takoj smo ob Vardariju in mahmemo jo kar ob železniški progi, ki vodi tod mimo na Djevdjelijo in Solun. Slabe tri četrt ure, pa smo v Gradskem. Tik pred postajo nas dohitijo trije lični avtomobili, ki so pripodili po široki cesti. To so naši kolegi, ki so zares doživeli razočaranje s specijalnim vlakom, in so jo morali navsezgodaj mahniti s privatnimi avtomobili, da so dospeli pravočasno na brzi vlak. Toda to je veljalo vsakogar 150 do 180 dinarjev, a niso bili na Markovem gradu, niti v Stobiju. Čudijo se nam pešpotnikom in nekateri se jezijo nase.

Gradsko je sicer neznaten kraj, a ima najlepšo postajo, kar sem jih videl na vsej poti od Ljubljane do konca. To je veliko do vojni zgrajeno poslopje, ki bi delalo čast Ljubljani ali kateremukoli večjemu mestu. In vendar se tu le vojaška ozkotirna železnica priključi na glavno solunsko progo. Na kolodvoru je na steni narisana velikanska karta naše kraljevine z vsemi večjimi kraji; to je brez dvoma največji zemljevid Jugoslavije, kar jih sploh obstoja. Kolodvor je povsem moderno urejen, ima podzemne hodnike do vlakov. Na potnika, ki pride od Soluna, napravi moderni kolodvor imponujoč vtis in mu prav dobro predstavi državo; to je morda njegov glavni smisel.

Toda naša macedonska idila je šla h koncu. Potovalnih privilegijev in izjem

je bilo konec; bili smo že na glavni progi. Ko je pripeljal brzovlak, smo se morali potruditi, da smo dobili prostora. In šlo je naglo proti Skoplju.

Pred Velesom smo videli fantičke, ki so se kopali v Vardarju, kakor da smo v juliju, v kostumih, kakor jih je uredila narava sama. Tu, tam so v reki velikanska lesena kolesa, ki jih žene voda; na kolo so pritrjeni veliki korci, ki avtomatično zajemajo vodo, jo dvigajo ter jo zlivajo v dolgo korito na vrhu kolesa, odkoder teče po lesenem žlebu, stoječem visoko nad zemljo na dvojnih rogovilah. To so takoimenovane vade, po katerih se tudi kraji malo onstran od vode umetno namakajo. Zakaj poleti je tu silna suša.

Veles, orjaška ptica, ki plove s perotmi, razpetimi na široko na obe strani Vardarja; videti je, da se ni spremenil od leta 1920. Novih zgradb ni videti, le železniški most je nov in nova je železnica na Štip, ki se gradi dalje na Kočane. Naj čim tesneje naveže bregalniško oblast na Skoplje in Beograd!

Na skopski ravnini vidimo skoro same pašnike in pa močvirja, v katerih zastaja voda od pomladanskih poplav na celo leto in povzroča mrzlico. Regulirajmo vode ter osušimo Blatijo in preskrbeli smo zemlje tisočem, očuvali pred boleznijo neštete.

Na skopski stanici novi beograjski časopisi; preskočili smo od Bitolja sem dva dni novic. Ha, Hindenburg je izvoljen! Brž je tu politična debata; Črno-

gorec argumentira prav tako kot ti, ki si iz Ljubljane, in Vojvodjan navaja prav tiste razloge, kakor tvoj večerni sobesednik iz ljubljanskega Dvora. Skupaj živimo, skupaj skrbimo, enako se razpletajo misli in predejo pota in cilje bodočnosti.

Konec je naše «Jurnjave», kakor smo krstili našo sedmorico, ki je s tako podjetnostjo «jurila» dalje; štirje ostanejo v Skoplju. Izbralj smo se iz množice, ne po pokrajinah in omizjih, marveč po sorodstvu nagnjenj, po temperametu. Kakor otroci smo bilj par dni, postali smo prijatelji in najraje bi šlj takoj na nov kongres. Proglasili smo, da ostane Jurnjava v veljavi tudi zanaprej, vkljub ločitvi; določili smo ji Markov dan za slavo ter si veselo in prijateljski rekli na svidenje.

Živahnj skopski kolodvor je ostajal za nami. Pozno popoldansko solnce je sljalo zopet na Dušanovo Skoplje, kjer si takoj zopet začutil sveži dih Beograda, dih življenja, ambicije, napredka.

A brzovlak je sopihal mimo Kumanova, kjer se je bataljon fiakerjev kriče prepiral za potnike, ki smo jih spustili iz vlaka. Pri Vranju se je pričel razpredati mrak in bili smo že sredi Šumadije, ko nas je vzbudil jutranj svit.

